

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА:

Давид Албахари, Мирослав Јосић Вишњић, Драган Јовановић Данилов, Миро Вуксановић, Мирољуб Тодоровић, Сергеј Довлатов, Предраг Бјелошевић, Микица Илић, Дејан Илић **ОГЛЕДИ:** Карл Јоахим Кла-сен, Васили Вицакси, Фридрих Зенгле, Манфред Остен, Јован Делић **СВЕДОЧАНСТВА:** Драган Хамовић, Валентина Тиначи, Миливој Сребро, Хоми Баба **КРИТИКА:** Марко Недић, Васа Павковић, Младен Весковић, Зоран Ђерић, Миливој Ненин, Срђан Дамњановић

Министарство културе Републике Србије и предузеће
РСГВ из Новог Сада омогућили су редовно објављивање
Летописа Матице српске.

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Ђорђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавец (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991), Славко Гордић (1992—2004)

Уредништво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредништва
ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор
ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор
БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник
ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис“. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

E-mail: letopis@maticasrpska.org.yu
Интернет адреса: www.maticasrpska.org.yu

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

САДРЖАЈ

Давид Албахари, Држање за руке	5
Мирослав Јосић Вишњић, Прича о Црњанском	10
Драган Јовановић Данилов, Опера за песак	21
Миро Вуксановић, У	29
Мирољуб Тодоровић, Бубрег да ти се уштопа	40
Сергеј Довлатов, Компромис	44
Предраг Бјелошевић, Пјесме	81
Микица Илић, Дан осми	86
Дејан Илић, Without a sound	112

ОГЛЕДИ

Карл Јоахим Класен, Платонове врлине у Риму	115
Васили Вицакси, Три пута ка спознаји у старој хеленској филозофији	129
Фридрих Зенгле, Континуитет и преображај. Увод у живот и дело Ј. В. Гетеа	139
Манфред Остен, „Све је велоциферски”. Фауст и убрзано време	161
Јован Делић, Роман рјечник Мира Вуксановића	176

СВЕДОЧАНСТВА

Драган Хамовић, Требињско слово о Ноговој поезији	194
Валентина Тиначи, Предмети и скровишта, имена и понори једног света „последница, а не узрока”	199
Миливој Сребро, Сјај и беда Гонкура	202
Радојка Вукчевић, Колонијална и постколонијална теорија (Разговор са Хоми Бабом)	218

КРИТИКА

Марко Недић, Јосић и Стерија, и помало Бокачо (Мирослав Јосић Вишњић, Роман без романа и Док нас смрт не ра- стави)	226
Васа Павковић, За успомену на пепео (Бранислав Петровић, Жежевасион)	234
Младен Весковић, Последњи пророк (Светислав Басара, Срце земље)	237
Зоран Ђерић, Не/пролазни свет детињства (Ранко Рисојевић, Први свијет)	241
Миливој Ненин, Окрњени мит (Исидора Секулић, Писма)	244
Срђан Дамњановић, Технологија субјективности (Мишел Фу- ко, Херменеутика субјекта. Предавања на Колеж де Фран- су 1981—1982)	249
Уредништво, Неколико напомена	254
Бранислав Карановић, Аутори Летописа	256

ДАВИД АЛБАХАРИ

ДРЖАЊЕ ЗА РУКЕ

У петак увече приредили смо забаву. Позвали смо седам брачних парова, неколико разведених жена и мушкараца, и четири ученика моје жене. Моја жена предаје физику и хемију недавно приспелим досељеницима, онима који желе да се дошколују или да промене занимање како би се што пре уклопили у систем земље коју су изабрали за свој нови дом. Свима смо рекли да дођу око осам увече, и у пола девет је у кући већ владала таква галама, да се наша мачка није усуђивала да изађе из плакара у који се увукла када су први гости закуцали на врата. Последњи гости, јапански брачни пар, стигли су у девет. Дуго су се клањали пред вратима и извињавали што касне, али на крају сам успео да их уведем у кућу. Успео сам и да схватим шта желе да попију — она је тражила сок од парадајза, он је наручио пиво — и, након што сам их представио људима који су стајали поред нас, кренуо сам у потрагу за чистим чашама. Отворио сам врата кухиње, а тамо, тачно на средини просторије, стајали су моја жена и један црнпурасти мушкарац, и држали се за руке.

Аха, рекла је моја жена, наишао си у правом тренутку. Ово је Ахмед.

Наставили су да се држе за руке и, колико сам могао да видим, нису намеравали да се раздвоје.

Ахмед је мој ученик, рекла је моја жена.

Ахмед није ништа рекао.

Стигли су Харуки и Хироко, рекао сам, али у соби нема више чистих чаша.

Има у витрини у трпезарији, рекла је моја жена. Искривила је главу и осмотрила Ахмеда кроз полузатворене капке.

Мене никада, колико сам могао да се сетим, није тако гледала. Очи су јој биле или широм отворене или потпуно затворене, и никада нису њени капци подрхтавали само за мене.

Шта чекаш, питала је моја жена, зар ниси чуо да су чаше у витрини?

Можда бих могао да донесем неко пиће и Ахмеду, рекао сам, уколико ми каже шта би волео да попије.

Ахмед не пије, рекла је моја жена.

Није више било разлога за одуговлачење. Кренуо сам према трпезарији. Успут сам чупнуо два зрна грождја из чиније на машини за судове. Пре него што сам изашао, осврнуо сам се. Моја жена и Ахмед и даље су се држали за руке. Могао сам да их замислим на цветном пропланку, са огромном наранџастом сунчевом куглом која тоне иза руба хоризонта. Вечерњи поветарац чини да цветна сукња моје жене помало лепрша и да се зеленкаста Ахмедова кошуља надима. Вероватно би ту негде биле и неке птице. Замислио сам и клупу на којој седим и све то гледам. Онда сам затворио врата од кухиње. Где је моје пиво, питао је Харуки уз широк осмех и додао да се Хироко предомислила, попиће мало црног вина. Црно вино је добро, рекао је Харуки. Као и горка чоколада, додала је Хироко. На стражњој страни витрине налазило се огледало, и када сам пружио руке према чашама, помислио сам да ћу дотаћи своје лице. Дохватио сам, ипак, чаше: високу и равну за Харукија, винску, шћућурену као рода на једној нози, за Хироко. Обоје су се поклонили у исто време, окренули се и упутили столу на којем је стајало пиће. Затворио сам витрину и нагнуо се према кухињским вратима. Ништа се није чуло.

* * *

Харуки и Хироко су последњи дошли на забаву, и претпостављам да је то био разлог због којег су остали дуже од осталих. Сам чин опраштања на трему, испред наших улазних врата, трајао је скоро пола сата. Прво смо се поклонили једни другима неколико пута, онда је Хироко рекла низ комплиментата о вину које је пила, па је Харуки одржао петоминутни хвалоспев пециву који је моја жена спремила за госте, онда је моја жена два пута изрецитовала рецепт за воћни колач у којем је Хироко уживала, и Хироко је полако понављала за њом, тврдећи да ће све упамтити и да има фотогенично памћење. Фотографско, рекао је Харуки и поклатио јој се. Да, рекла је Хироко, имам фотографско фотогенично памћење, и оно што једном чујем, ма шта то било, никада не заборавам. Колико ја-

ја, упитао сам, иде у торту? Ниједно, рекла је Хироко и поклонила ми се. Можда је боље да се рукујемо, рекла је моја жена. Зевнула је и зуби су јој севнули под светлошћу сијалице изнад врата. Харуки је прихватио њену пружену руку и поклонио се. Ако овако наставимо, рекао сам, дочекаћемо зору. Ах, рекао је Харуки, нема ништа лепше од планине Фуџи у зору. Лаку ноћ, рекао сам и пољубио Хироко у образ.

Сачекали смо да се њихов аутомобил удаљи, а онда смо ушли у кућу. Посвуда, на свакој слободној површини, стајале су чаше, тањирџи, згужване салвете, тацне и чиније. Комадићи пецива пуцкетају су под нашим ногама. Флаше на столу са пићем биле су празне; једино је вермут остао непопијен. Почео сам да скупљам чаше и тањире, и да их слажем у машину за судове. Моја жена је отишла у купатило, и мало касније сам чуо како пере зубе. После се ништа није чуло, све док није повукла воду. Неко је пушио траву у купатилу, рекла је када се вратила у кухињу, и заборавио цоинт на рубу каде.

То није фер, рекао сам. Ред је да домаћина прво питаш за дозволу и да му понудиш први дим.

Можда је тако било у твоје време, рекла је моја жена, сада владају неки други обичаји.

Као, на пример, пожурим сам да кажем, да се жена пред мужем држи за руке са другим мушкарцем.

Знала сам, рекла је моја жена. Могу да замислим како те је то гризло изнутра током целе вечери. Па, Ахмед је, побогу, мој ученик!

Шта то значи, упитао сам, нисам видео да си се држала за руке са осталим твојим ученицима?

Није било времена, рекла је.

Наравно да није, наставио сам, када ниједном ниси испустила Ахмедове дланове.

Није тачно, побунила се моја жена. И Светлана, моја руска ученица, држала га је једно време за руке.

За једну руку, рекао сам, и то леву, јер ти ниси хтела да оставиш десну.

Хоћеш да кажеш, рекла је моја жена, да си целу забаву провео пиљећи у моје руке? Није ни чудо што су гости осетили да су занемарени.

Ако је неко био занемарен, рекао сам, то сам био ја.

Други пут ћу рећи Ахмеду да се с тобом држи за руке, одговорила је моја жена, можда ће ти срце тада бити на месту.

Изашла је из кухиње и упутила се у спаваћу собу. Чуо сам како пали лампу на ноћном сточићу, скида покривач са кревета и спрема се да легне. Сачекао сам да угаси светло, обишао још једном собе у којима су били гости, пронашао две чаше

иза саксије са кактусима и однео их у кухињу. Насуо сам мачки храну у једну чинију, долио свежу воду у другу. Тихо сам је позвао: Мац, рекао сам, мац-мац. Није дошла. Вероватно се већ подвукла под ћебе, прибила уз моју жену и њушка јој дланове. Сео сам на столицу и спустио главу на сто. Прво сам је ослонио на чело, потом сам левим образом дотакао глатку површину, затим десним, и онда сам заспао.

* * *

Када сам отворио очи, угледао сам моју жену. Седела је наспрам мене, рашчупана, а из шоље пред њом подизала се пара. Скренуо сам поглед према прозору и видео да напољу већ влада дан.

Целу ноћ си ту провео, рекла је моја жена, као какав бескућник.

Слегнуо сам раменима, и лице ми се искривило када сам осетио бол у укоченом врату.

Не могу да верујем, рекла је моја жена, да си се толико узбудио због једног малог пријатељског геста.

Мали гест, рекао сам, који је трајао неколико сати. Намеравао сам да ми глас звучи саркастично, али он се ломио и шкрипао, као да језик није могао да се снађе у мојој усахлој усној дупљи.

Мораш нешто да знаш о Ахмеду да би то разумео, рекла је моја жена.

Длановима је обујмила шољу, онако како то чини зими, жудећи за топлотом, или онако, наравно, како је синоћ стишкала Ахмедов длан.

Ахмед је из Ирака, рекла је моја жена, и пре неколико дана је дознао да су његова сестра и њена деца настрадали у бомбардовању.

Гледала ме је право у очи.

Нисам знао да ли да јој верујем. Упитао сам: Колико деце је имала?

Троје, рекла је моја жена и трепнула. Зато смо одлучили, наставила је, да сви на неки начин бринемо о њему, да му помогнемо да лакше савлада тај губитак. Насмешила се и принела шољу уснама.

Шта пијеш? питао сам.

Чај, рекла је моја жена. Облизала је усне и спустила шољу на сто.

Пружио сам руку и положио длан на њену шаку, још топлу од загрејане шоље. Моја жена је уздахнула, сасвим тихо, и

онда смо се обоје загледали у наше шаке, бледуњаве наспрам тамне површине стола. Могао сам да осетим како у једној од њих крв бурно пулсира, али нисам био сигуран у којој.

Мало после, без речи, моја жена је полако извукла руку, склонила праменове косе који су јој склизнули на образе, устала и изашла из кухиње. Чуо сам како отвара плакар у спаваћој соби, вероватно у потрази за одећом коју је намеравала да носи тог дана у школи. Замислио сам како стоји испред табле и исписује хемијске формуле. Ученици, који седе у клупама иза њених леђа, вредно преписују у своје свеске све што је исписано на табли. Једино Ахмед не пише, већ гледа у свој раширени длан, као да чита судбину из беличастих линија повучених преко тамније коже.

Подигао сам руку, узео шољу моје жене и испио гутљај чаја. Чај је био млак и горак од дугог стајања. Требало би ставити бар кашичицу шећера, помислио сам. Померио сам се, извукао ноге испод столице, али нисам устао. Видео сам зделицу са шећером на полици изнад шпорета, чак је и кашичица лежала поред ње. Корак, можда два, није више требало да се до њих стигне. Затворио сам очи и полако поново спустио главу на сто. Негде у себи, негде веома далеко, видео сам авион у бришућем лету, бомбе које испадају испод његових крила, пламене језике који се подижу високо у ваздух. Чуо сам како се наша улазна врата отварају и затварају. Онда је у кући завладала тишина. Мало после мјаукнула је мачка, али ма колико је касније дозивао и завиривао у сва њена скровишта, нисам успео да је нађем.

МИРОСЛАВ ЈОСИЋ ВИШЊИЋ

ПРИЧА О ЦРЊАНСКОМ

1.

Никад га нисам срео, ни уживо слушао како говори, ни видео на улици или телевизији. Једино носим његову слику у новчанику, пластифицирао сам је да не пожути и да се не искрза.

А могу о њему да ти причам до зоре.

Постао је моја мора и брига.

Кад је умро, имао сам дванаест година. Дан његовог повратка у земљу, из егзила, из емиграције, из туђине, мој је рођендан. Због тога сам и добио име Милош.

На сахрану ме мама није водила, имао сам грип и био у бунилу. Из приче знам да је снег вејао, дувао ветар, а отац се накострешо, беснео и викао, тресла се кућа: „Ти иди, иди... а дете у врућици остави у кревету! Трчи! Јурни! Видиш да бунца и да му температура не пада испод четрдесет. Бежи већ једном, закаснићеш, узми такси...”

И кум мој Видосав и мама покојна о другим писцима нису хтели ни да слушају, постојао је једино он. Звезда, у бескрајном, плавом кругу.

Какав Сремац, Матавуљ, Костић, Станковић, Кочић, Кашанин, Десница, Раичковић, Булатовић, Михаиловић, Јосић Вишњић, какав Сервантес, Достојевски, Пруст, Ман, па још и Јовановићи, Ћосићи или Петровићи...

Андрић, ко то беше!? Ни Нобелова награда није могла да их отрезни.

У кући смо, на застакљеној полици од крушке, имали можда и сва издања његових књига. Седам Сеоба, пет Дневника, осам Итака, три Лондона, четири комплета Сабраних дела, па

Светог Саву, Наше плаже, Свету Војводину, Наша небеса, Ирис Берлина, Кап... А у три фасцикле, које нико није смео ни да додирује, били су уредно сложени листови истргнути из часописа, фотографије, па чак и исечци из новина.

На зиду у кујни, где је мама проводила највише времена, спремајући храну али и читајући док шерпе и лонци подрхтавају од крчкања, у раму под стаклом, виси и данас слика једног радозналост дечака.

Светле очи, опуштена доња усна и клемпаве уши под сламнатим шеширом, ручице на равном корману гвозденог трицикла са гуменом трубом, дрвена пушка на десном рамену, о појасу на узици сабља са лименим балчаком, ноге у извиксаним кожним чизмицама, срозане црне чарапе, црне панталоне трофрталке, бела кошуља закопчана под гркљаном, бела јакна са великом дуплом крагном и машлијом на грудима. А у врху је неко крупним ћириличним словима написао: „Темишвар 1898”, црним фломастером.

„Види се да ће пропевати, а има тек пет година”, поновила је бар сто пута и обавезно рецитовала његову Буру објављену у сомборском Голубу:

„На сињем мору лађа једна броди, да могу само знати куда је судба води... Прешла је бура, море покоја нађе, а пена таласа грли последњи део лађе.”

У школи је организовала неколико такмичења и књигама наградила ђаке који су најбоље декламовали и који су највише стихова или пасуса знали напамет. Један њен ученик, данас доцент на Математичком факултету, могао је, без прекида, без капи воде, да изговори Дневник о Чарнојевићу, од „јесен, и живот без смисла” до „али ако умрем, погледаћу последњи пут небо, утеху моју, и смешићу се”.

Моја мама једино није подносила чаршијске трачеве, критичке текстове и зборнике посвећене њеном једином писцу.

„Неће мени нико тумачити Итаку и коментаре, Хиперборејце, Сеобе, Чарнојевића, Париска писма, Ламент... ни биографске податке”, говорила је ако би неко у друштву поменуо ишта о делу и лику Милоша Црњанског, њеног књижевног патријарха, ако би цитирао или препричавао шта пишу Богдановић, Глигорић, Винавер, Ристић, Палавестра, Џацић, Милошевић, Петров, Зорић, Петковић, Јеремић, Недић, Ломпар и сви по списку.

„Шта ће књигама тумачи, који мисле да боље од писаца знају шта се крије у тексту, оне саме говоре, све у њима пише”, њене су речи.

2.

Листам мамин дневник, сачуване су три свеске, ево неколико фрагмената:

„Мој најсрећнији дан, после порођаја. Видела сам га, видела најзад, у великој сали Дома омладине. Говорио је, умилно шушкетајући, о лирици и животу, младим песницима који су кроз завесу излазили на бину, студирали су са мном на групи. И онда додао како су сви они почетници, признати и припознати, међусобно. Написао је у мој примерак Цвијановићевог издања Лирике, купила сам га још као гимназијалка, испод вињете која личи на харфу: Најбоље су књиге необјављене, а још боље ненаписане. 20. новембар 68. М. Црњански.”

„Јутро је, пада ситна киша, 29. јун 974. Пијемо прву кафу у Влтави: Синиша, Ступовски и ја. Гледам у отворен прозор његовог стана. Милош купује новине на киоску, у шушкавцу, необријан, као чувар који се враћа из ноћне смене.”

„13. октобар 74. Књижевни матине у Народном позоришту, подне. Гужва какву Београд није видео, галерије, партер и холови дишу пуним плућима. На бини дворске столице. Читају нам Андрић, Вучо, Матић, Селимовић, Ћопић, Раичковић и Попа, али сам ја дошла због Милоша који изговара чаробне стихове Ламента. Укључила сам касетофон, сад могу сваки дан да чујем његов глас.”

„Умро је, не верујем. Одлучио да умре.”

„Задушнице митровске, дан када Свети Петар затвара гробове. И јутрос сам била на оба гробља, оставила поскурице, упалила свеће и ставила цвет перунике на Милошев делић надгробне плоче а ружу на Исидорин крст.”

„Данас сам у великој сали Коларца, после свечане академије поводом Милошеве стогодишњице, пришла брадатом младићу који је прочитао песму Ламент над Црњанским. Кад сам га упитала зашто ништа не учини да писац којем се и он клања добије гроб, у којем ће почивати са женом која га је пратила и у добру и у невољи безмало шест деценија, одговорио ми је, преко рамена, мргодно, да он није ни ракар ни министар за тестаменте. А кад сам исто питање, већ на степеништу код гардеробе, поставила и професору Милошевићу, доживотном председнику Задужбине, он је почео да трепће, слеже раменима, укршта прсте и цупка. Његово мишљење је да, пошто није све благовремено, како треба и на време урађено, сада имамо компликовану ситуацију. Ко може да отвори тај проблем, има ли смисла преметати кости, како треба тумачити последњу вољу, Милоша није једноставно извадити из гроба, Виду није могуће пренети у Алеју, нема ко да плати трошкове ДНК ана-

лизе, преноса посмртних остатака и нов споменик, какви су прописи, а остаје отворено питање и где да буду сахрањени: на Новом гробљу или у Топчидеру, у родном месту или на Стражилову...”

Могао бих још да цитирам, мама није штедела оловку, али доста је и оволико.

3.

„Шта ће њему у гробу, у рупи под оном розетом у Алеји великана коју су смислили неверници и ђаволови шегрти, писци ма какви да су: Глигорић, Булатовић, Селимовић, Тошовић, Јеремић, Марковић, Радовић... а поготово они остали заслужни грађани: Плаовић, Нановић, Нешковић, Веснић, Ђелић, Чубриловић, Мартиновић, Туцаков, Митић, Станковић, Братић...””, говорила је и показивала ми слике гробнице са плочама положеним на земљу, зараслим у траву. А слова су, измрзла од мразева и испрана од киша, лиштајива и окрњена.

Мама ми је, умрла је кад је инфлација на динар дописала десет нула, оставила у аманет да све учиним како би њен Милош и Вида добили своју гробницу.

Централно гробље, Орловача, Лешће, Иланча, Чонград, Стражилово, Итака... било где.

Крст да им буде кров, један и заједнички.

И ја сам покуцао на више врата.

Идем редом.

4.

Најпре сам отишао у Задужбину, основану у лето 1980. године, тада је још била у једној соби у Народној библиотеци.

Кад сам се провукао поред мргодног обезбеђења и портира, почели су да ме шетају. Те нема такве задужбине у згради библиотеке, те у дну ходника је који се пружа према Светосавском храму, те на првом спрату је поред научне читаонице, те у приземљу је поред шанка, те на левом крилу, те у собичку је који гледа на Скерлићеву улицу...

Једна љубазна госпођа отворила је прву собу са леве стране ходника. Показала ми је радни сто Црњанског, тек за лакат и један лист папира, његов мрки аутопортрет са шеширом и камени портрет који је моловао Сава Шумановић, сликар коме су усташки бојовници одсекли прсте и онда га убили као пса.

— Она тамо врата, поред стуба — испружила је кажипрст, окренула ми шкољку са минђушом — тамо је канцеларија За-

дужбине. Они имају једног службеника, али нико не зна кад тај долази.

Куцао сам, бадава.

Долазио сам шест пута, једном сам чекао два сата, нико да промоли главу нити да изговори „слободно, изволите, напред”.

Седми пут сам наишао на одшкринута врата, секунд пре мене кроз њих је прошао један дугајлија, малчице погрбљен и глават.

На „добар дан” није ни мрднуо брком, руке су му до лаката биле у кутији из које су испадали папери и фасцикле.

— Извините, господине... — замуцао сам — тражим секретара Задужбине Милоша Црњанског...

— Сад ће он, стиже из Врчина, само што није — одговорио ми је преко рамена.

Стигао је један чупав младић. Носио је ранац на рамену, а у руци качицу са сиром. Клањао се и на сва рафална питања оног дугајлије одговарао: „добро, господине Жико” (ако се не варам), а мени је рекао да сачекам.

Одмах сам видео да ништа нема од моје мисије, секретар је листао неке папире и читао разне прописе и дописе. Дао ми је прву књигу зборника Србија и коментари, црну са шупљим словима, припремљену за кафанском столом, са текстовима из историје и књижевности (Ђопић, Пашић, Самарџић, Јовановић, Рашковић, Данојлић, Бећковић, Аубин, Палавестра, Стојковић и Милошевић), са неколико факсимила, са тестаментом удове, библиографијом, награђеним писцима, планом издавања Целокупних дела, Статутом и жиро-рачунима Задужбине.

А завршили смо у Малој астрономији, читао ми је са згужваних, масних папирића нове афоризме. Још није решио да их објави, запамтио сам тек неколико: „Афоризам је дриблинг духа на малом простору”, „Кад куцне судњи час, не помаже ни стогодишње искуство”, „Кога напусти светлост, и сенке га се одрекну”, „Ради опште хигијене, држава се стара о прању мозгова”, „Ко се узда у роде, не постаје отац”, „Власт нас прати откад не идемо за њом”, „Брашно сличности добија се мељавом личности”, „Пушимо лулу мира на бурету барута”, „Тројански коњи јашу се изнутра”, „Држава, то сам и ја”, „Најтеже је кад ти умре бајка”, „Не може свет толико да нам се приближи колико ми можемо да се удаљимо”...

И да није журио на аутобус, не би ме пустио док му споменик не подигнем.

Кући сам стигао пешке, главоболан.

Листао сам Итаку, бистрио „коментаре”.

Сео сам, зашилио оловку. Написао сам кратко писмо, непуне две стране, и послао га у Политику, завршило је у кошу.

Код градоначелника Човића упао сам у време великог протеста, најбучније шетње у историји главног града. Кроз одшкринут прозор су допирали звуци пиштаљки, трумбета, звечки, добоша, поклопаца и шерпи. А док сам говорио, стојећи на прагу, он је гледао на улицу.

Подигао нос. Ломи прсте.

Очи му на плафону, гризе усну.

— Црњански?! Гробље, младићу... Треба да идете у гробљанску управу, то је у њиховој надлежности. Мени се љуља фотеља. Ја сам задужен да умирим ове масе, ову руљу на улици, не могу да изађем пред Председника док траје ова маскарада, локални избори још нису готови...

Увече сам отворио Ембахаде и читао до зоре, читао Милошеве кочоперне речи и мамине коментаре на маргинама.

Искључио сам телефон.

У радном кабинету покојног Зорана Ђинђића, по препоруци једног његовог друга из времена студентских штрајкова, био сам оног дана кад је скидана петокрака са Двора.

Ландарао је рукама, командовао, мобилни није скидао са ушне шкољке.

Дизао обрве.

Нисам сигуран да је чуо шта говорим.

— Обавићемо и то, све ћемо вратити у нормалу, идемо редом... — говорио је преко рамена.

А онда је прошао поред мене, као да је упао у вихор или вир, нестао. Нико није знао ни куда је отишао ни када ће се вратити.

Чекао сам на клупи у парку да се алпинисти спусте са дворског торња, у холу сам видео орлове који ће раширити крила до облака.

Пролазио је поред мене неколико пута, нисам стизао ни за рукав да га повучем а камоли реч да изговорим.

Хтео сам да одем код њега и кад је постао председник владе, хтео сам да му емајлирам писмо из мог рачунара, хтео сам да му пошаљем поруку на мобилни, хтео сам да га сачекам негде иза ћошка, али је метак стигао пре мене.

Отишао сам на мамин гроб и ћутао.

Упалио свећу.

Крст на гробници породице Ружић лежао је у корову, поломљен и запрљан. Цвеће увело, из црне кесе испало смеће.

На један крак розете у Алеји великана, конха XII, гробница 1а, увек сам се питао коме је тако шта пало на памет, уклесана су још два имена.

Поново сам читао Код Хиперборејаца, мама није била баш заљубљена у ту књигу, а за мене је то прво српско дело за двадесет и први век. Ни роман, ни путопис, ни памфлет, ни успомене, ни поезија, а све то у сваком реду.

Трећи градоначелник са којим сам укрстио речи, одмах после октобарског преврата, био је историчар Милан Ст. Протић. Крупан момак, висок, а има ситну главу, кратко чело и чкиљаве очи.

Седим, он цупка, са слушалицом.

Грицка оловку.

Чекам да заврши разговор, први, па други, па трећи...

— Црњански?! Громада... а шта сте му ви?

— Моја мама га је обожавала.

— Јесте ли му какав род?

— Не, господине.

— Шта ви, младићу, хоћете? Ако се не варам, Црњански је умро пре две деценије.

— Хоћу да Милоша изваде из гроба, да Виду изнесу из породичне гробнице, да им кости буду положене у једну раку, под исти крст.

— Знате шта, господине, мене су овде поставили привремено. Чекам само потврду од америчке администрације, Стејт департамент, послужићу боље овој мученичкој земљи као амбасадор. Проверите како те ствари стоје у Удружењу књижевника, шта пише у тестаменту, има ли какву улогу у томе Задужбина, покрените дебату у новинама... а кад Србија поново постане независна држава...

Изашао сам на прстима, није ни приметио.

Дуго сам гледао репродукције Микеланђелових скулптура и сцене из Сикстинске капеле, читао о матери његовој, о оцу.

У зору, уз горку кафу и димове, прочитао сам *Finistère*, по Бог зна који пут: „Био сам на крају света; место живота, видех једну благу, бескрајну, зелену светлост.”

Пре него што сам стигао и до мог четвртог градоначелника, а прохујаће три тумараве године, људи су умирали као муве, позвао сам управника Новог гробља.

Звао сам пет дана: ујутро, у подне, око десет, пред крај радног времена...

Промукла му секретарица.

Он стално обилази парцеле: раскопава, окопава, прекопава, премерава, проверава и разбраја, виси негде у граду на састанцима, у крематоријуму, не држи га фотеља.

Одлазио сам са цвећем и свећама на Милошев, на Видин гроб, до наше породичне гробнице, на кумов и на гробове познаника и славних покојника, ловио сам управника.

Сударили смо се на прагу цркве, познао сам га по брковима.

Шанта, вуче леву ногу.

— Господине управниче, имате ли минут за мене?

Прота му је нешто дроблио.

— Само час... — окренуо ми је десни длан.

Почела је киша, ушао сам за њима у храм.

И кад смо се погледали у очи, кад смо сударили стомаке, кад сам му истресао оно главно што сам знао о Црњанском, кад се и прота укључио, одржао нам је кратко предавање:

— Сахрањивање је свети чин, а прекопавање гробова је светогрђе. Треба мртве оставити да почивају у миру, доста им је било трке и збрке за живота. А то што овај господин хоће (окренуо је лице проти који је климао главом и мрсио прсте око крста), није он први, долазила је и једна госпођа, готово је немогуће. Кости Милоша Црњанског су у заједничкој гробници са још четири, а заправо двадесетак покојника. Све је то под оном каменом плочом труло и помешано. Ко ће се усудити да подигне у ваздух кост и каже: „ово је Милошева вилица, карлица или натколеница“?! По позитивним прописима његова жена не може у Алеју, а за пренос би требало покупити све кости његове. Требало би прах послати у белосветске лабораторије, тамо где утврђују старост костију и од хиљаду година, испитати Де-ен-ка, а сви добро знамо да покојни Милош и блаженопочивша Вида нису имали потомака од којих би научници могли да узму узорак за анализу.

Прекрстио сам се, трипут, куцнуо се са протом у Божуру (мислим да се зове Сава), а не знам да ли сам сео у такси или трамвај.

Код куће сам попио пола литре кафе, истуширао се и чуо сирену.

Те ноћи је почело бомбардовање.

Буљио сам у екран.

Гађани су мостови, возови, касарне, телевизија, колоне избеглица, далеководи, шупе, топлане, школе, хангари, тенкови, кафане, аеродроми, затвори, приватне куће, брда, путеви... а сузе су ми потекле кад је срушен торањ на Авали.

Седео сам у кући и читао.

Роман о Лондону ми стоји отворен на 212. страни, подвучен је последњи ред (мамина рука). Весела реплика енглеске болничарке: Секс је корен свега. Неко ми је рекао да је у речи „rooth“ последње слово вишак или коректорска грешка, али та ерата се кочопери и на 340. страни.

Од господина Тешића сам чуо да Црњански, због грешака у првом издању Дневника о Чарнојевићу (библиотека „Алба-

трос” Свесловенске књижарнице, 1921. година: верна а треба дерна, проку а треба мраку, гrome а треба грме, жао а треба знао, звана а треба звона, гумена а треба румена... итд.), није диванио са Тошом Манојловићем, све до повратка у земљу и до свечаног ручка у хотелу Ексцелзиор, који је платио Александар Ранковић, две или три ноћи уочи Брионског пленума.

„Тодоше, дошао је крај нашим емиграцијама”, рекао му је Милош преко тањира. „Мојој у земљи анђела, твојој у блату Бечкерака. Сањао сам те у Лондону двадесет и један пут.”

Код градоначелнице Хрустановићке ишао сам са новим секретаром Задужбине, уредником Митом Тасићем. Нашли смо се у собичку у Француској улици, појели смо по шаку лесковачке спрже, залили грла и договорили наступ.

— Задужбина је сиромашна, видиш у каквом сам ћумезу или кавезу затворен. Нема пара за папир, немамо телефон, нема где ни да седну три човека. Тражићемо да град покрије трошкове ископавања, преноса и места за нову гробницу, а онда ћемо живе писце укључити у акцију скупљања прилога за споменик.

— Заслужио је да му браћа по перу — сложио сам се одмах — подигну обелиск, али са крстом.

У мени већ познатом кабинету добили смо густе сокове и хладне кафе.

Стално је неко улазио, пролазио, звонили су телефони, неко излазио.

Права промаја.

Све ће градоначелница учинити што је у њеној моћи. Градска влада донеће уредбу и одлуку. Секретар је то већ нотирао.

Она ће анимирати привреднике да одреше кесу, спава са Сеобама под узглављем, Секретаријат за културу и Задужбина ће оформити одбор, колико она воли Итаку, прошетала је по том острву уздуж и попреко, даће саопштење за новине...

А ја добро знам да ни прстом ни гузицом није мрднула до данас. Нити ће! Истиче јој мандат, као и свима овима што су у власт јурнули као жедни преко потока...

„Ништа од гроба, мама”, зуји ми, бруји, шкрипи, брбоће, шобоњи, кљуца нешто у глави.

Ређам Исаковиче: јего благородије Павел, па честњејши Вук, па Аранђел, Трифун, Петар, Ђурађ, Исак, Јурат, па зјело богата Варвара, па Дафина, Ана, Катинка, Кумрија...

Не могу да заспим, бројим овце.

Гледам у слику на зиду, накривила се улево, мали бициклиста креће према мени.

Труби ли, труби.

У лифту сам се заглавио са комшијом Станком и госпођом Мицовић (ако сам добро чуо). Журе некуд, охладиће им се пасуљ, преламају мушку и женску страну, не виде прст испред носа. Док нису стигли мајстори, сити смо се напричали.

— Комшија, сад сам ја уредник у Новом експресу, напиши ти нама писмо о томе.

— Занимљива је тема — огласила се и госпођа Мицовић.
— Све ћемо сликати и тражити изјаве од надлежних и јавних личности.

Исто вече сам сео и писао до зоре. Прецртавао, дописивао, брисао, жврљао, гужвао, а онда унео све у рачунар. На пет страница описао сам главне мамине и моје потезе, све до пат позиције, понео у редакцију а оставио на портирници.

Прошла су три дана, ништа.

А у петак, цела страна.

Кожа ми се најезила.

Препричали су све моје и потписали. Пустили три изјаве за и три против. Сликали гробове. Објавили део факсимила госпођиног тестаента. Дали кратак разговор са председником Задужбине. У углу мала карикатура, њокалица какву има и дрвени лутак. А главни наслов „Гроб за Виду и Милоша” пустили словима од пет сантиметара.

У рукама ми Гарамондово издање Ламента над Београдом, број 48, графичко ремек-дело штампара и библиофила Аћимовића (Јоханесбург, год. mcmxij, штампано у 75 нумерисаних примерака), 120 стихова у дванаест строфа, свака на посебној страни, лево у врху и десно у дну. Гледам у мамине љубичасте кружиће уз курзивне редове:

А кад ми се глас, и очи, и дах, упокоје...
А кад ми клоне глава и буду стали сати...
А кад дође час, да ми се срце старо стиша...
А кад уморно срце моје ућути, да спи...
А кад ми сломе душу, копље, руку и ногу...
А кад и мени одбије час стари сахат Твој,
то име ће бити последњи шапат мој.

5.

Не знам, вртим се, преслишавам, могу ли ишта још да урадим?!

Стално се питам, одговора нема, шта су стварно хтели госпођа и господин Црњански?! Зашто у њеном тестаменту пи-

ше немушто и стидљиво: „моја је жеља да почивам у Милошевом гробу”, а он није издиктирао ни потписао завештање?!

Седам последњих дана провео је у болници, мокар у кревету. Говорио час српски, час енглески, час немачки, час маџарски, час руски... Одбијао да прими храну и пиће, жмурио. И пре него што је издахнуо, прошапутао је, у јастук: „Ја уопште немам намеру још да живим...”

Мора да је у глави премегао мисао да они који су га уходили, шпијунирали и пратили, сад могу да наставе посао једино ако крену за њим.

Шта би рекла моја мама кад би до ње стигло све што сам покренуо?!

Знам да ме чека, имаћу шта да јој причам дан и ноћ. А она ће гледати са утешних небеса и смешити се, румена, румена...

ДРАГАН ЈОВАНОВИЋ ДАНИЛОВ

ОПЕРА ЗА ПЕСАК

ПЕСМА ЗА МОГ ОЦА И ПАСТРМКУ

Бејак дечак од можда неких седам година
кад први пут угледах голему пастрмку коју је
мој отац био уловио, мушичарећи на некој брзој,
планинској води, што говори увек истим гласом.
И док јој се примицах руком, мислећи да је већ
савладана, та нимало припроста бештија поче жестоко
да се трза и гиба, као да је не дотиче мисао
о кратковечности — тек, мало је недостајало да ме
посече оштрим перајем; након пар минута када је
већ била мрзовољна и скоро обамрла, јер шкрге
у врелини тромог поподнева више нису увлачиле
кисеоник, могао сам да осмотрим њено елегантно
тело: пегице живих, влажних боја, избуљене очи,
крљушт сразмерно ситну; још увек кркљала је
у свом господском очају, не пристајући да је напусти
животни дах; тад у губици, зачудо, приметих још две
крупне удице што, готово урасле у месо, говораше да се
најмање два пута отимала смрти; сећаш се, мој оче,
молио сам те да је пустиш и ти си пристао када си је
видео онако укочену и самосажаљиву, као да у њеним
очима више није било места за још један залазак
сунца; зашто ми се увек изнова у свест враћа приказ
те пастрмке, смртно уплашене, оче, краљу над краљевима.
Можда зато што ме је и твоје лице, док си, у ужичкој
болници кркљао после трећег можданог удара,
подсетило на мргодно лице пастрмке што се (као и
твоје срце после толико гивања) најзад умирила
на удици болно забијеној у чељуст, а онда наједном
оживела, једнако као и ти, у мом срцу, у овим речима.

НАГА ЖЕНА У КУПАОНИЦИ

Као сова у својој дупљи, тако се ваљда осећаш док из потаје посматраш тај приказ у коме ти једна тајна наједном показује своје право лице. Жена прелепих дојки (подвлачим придев прелепих) надноси се над кадом; следећег часа она свлачи доње рубље (драперија хитро заборавља тело) и тешки волумени гузова просевну у флуидној тајности купаонице; прва помисао: Валкира у својој анималној нагости! Морска неман! Али, авај, ова жена нимало сексуално орна, урања у миришљаву пену; лепи, дуги прсти сапуњају тело и пролазе кроз косу; памтиш светлост што се прелама на прозорском окну, скоро грчки профил жене, тавне коврце у дну стомака и посебно час кад лепојка излази из каде, трља се убрусом и навлачи фротирски огртач; тај покрет којим креше шибицу, пали цигарету и ставља је на ивицу уста, тако је разликује од свих других жена, али и од анђела; И дабоме, дође време да се прекине та филмска секвенца коју си посматрао кроз кључаоницу попут непохотљивог сатира скривеног у папрати; ова купаоница наједном постаје за тебе сурови предео — ти си као лептир што рођен јутром више не види зоре; до малочас наго тело жене сада напушта твој текст и враћа се у овај прљави и зао свет; и још само сећање на сјај пүти држи те у обмани да си макар на тренутак заробио део вечности.

БОЛНИЧАРКЕ

Има нечег у исти мах сабласног и привлачног у вези са болничаркама; пролазе поред мене кораком везних играча у каквој уиграној екипи, и не погледавши ме док носим кесу с поморанцама, за болесног пријатеља.

Квргаве и дебелигузе, бедара напетих као у бикова, послују између пацијената што леже у постељама, вршљају између кревета као између гробова, шире бесну глад за животом у овом предграђу за мртвачницу.

Просто је знаменито како хитро покрећу те гузове
тешке од смрти с којом су се саживеле као са
неким ближњим; како сигурно забадају стерилне
игле у дебела меса својим свакодневним шакама.

Да ли осећају сву милину живљења док гледају
како сенке негдашњих људи у пицамама климају
ходником, а самртници бљују отровне гљиве
у погребној екстази, чекајући да по њих дође
чиста смрт што ће их напоскон учинити људима?

Не једном, помислио сам ли могу бити снажне
и мокре копулације тих знојних бедара док се
бацају у љубавну битку у чаршавима, када их опхрва
помама тела. И тада, бар на тренутак, испунило би ме
озарење што таква бића постоје на земљи.

ПЕСМА СА ВЕСПЕ

Широк распон крила имају мириси Далмације.
Возимо се уским друмом, поред мора.
Витко, плаво пиле иза мене држи ме око струка
и певуши, док јој коса лепрша као застава
и, претпостављам, сјакти се на светлости.
Осећаш ли како ми уста миришу на камилицу?
Да ли ти се допадају моје нове гаћице?
Пре недељу дана била сам на прегледу и гинеколог
Врачарић рекао је да је све у најбољем реду.
Тај доктор би засигурно могао да уђе у Гинисову
књигу рекорда по броју виђених женских полних
органа. Свиђа ми се што са тобом могу да разговарам
како ја желим. Да ли ти је познато да је Буњуел
био изричит у ставу да режија не сме да се примећује?
Био је због тога критички настројен према Фелинију.
Зашто ћутиш? Шта ти знаш што ја не знам?
— Што се даље одвеземо, требаће нам више времена
да се вратимо — то беше једино што рекох.
А она: извини, можеш ли да станеш на тренутак,
пишки ми се.
Не сећам се више речи које је изговарала док је
моја веспа клизила вртоглавом трасом испод које
су се, доле у понору, таласи разбијали о хриди,
јер да се сећам, мислим да бих био изгубљен.

ЛАСТИНО ГНЕЗДО

Ластино гнездо, песак, лака твар ништавила!
Сумњам да бих икада имао снаге да се вратим
у загрејано склониште тог малог биоскопа
у провинцији, што налик на ластино гнездо
бејаше саграђен над дубоким винским подрумом.

И док су у бурадима дремали вулкани, а настрана
вејавица насртала на зидове, гуштер мог тела
излагао се сунцу што пржило је са хоризонта
великог платна; преко главе девојке са том
грмљавином косе, мој поглед бејаше напрегнут
као снајпер и у топлом мраку дворане, као у
глувилу подводног бездана, неки анђеоло подизао је
душу дечака попут теста.

Осамљен, дрхтао сам као и сад, док исписујем
ове речи и, скривен од слепих погледа, мислим на
тај напор да се крене ка невидљивом; ка нечем
од чега подрхтавају крила анђела.
Тад нека уста из ластиног гнезда прозборише:
теби који оштриш зиме шаљем моје пролеће;
уђи овде да се загрејеш.

БЛУЗ КРАСТАВИХ ЖАБА

Сенке које се губе на улици већ је и сета
напустила; кога жали рука кад је овако лепа?

Из моје собе, хомеровски крилате, пуца поглед
на кран испод кога радници у плавим
комбинезонима подижу војну зграду.

Овај дан пева са хором зелених, краставих жаба
што у устајалој води оближње баре (док бара
још има) воде један чаробан живот, далеко од
дворских интрига.

А неко злобан могао би помислити да су оне ту,
у смрадној бари, онако ругобне и уједињене
у озлојеђености пронашле одушак за своју злобу,
само зато што нису задовољиле богове.

Често мислим на те жабе што се у сумрак нарочито бучно оглашавају. Какву оне имају слику о овом нашем свету? Ето, оне знају само да крекећу, крекећу — а шта им то, заправо, значи?

И ако оне тиме настоје да нам нешто саопште, претпостављам да најчешће мисле на нешто сасвим друго — и мудрацима је то тешко расветлити.

ГРАЂАНИН ОРАО

Орла сам младог засадио у мом дворишту
и сад могу да беседим како најбоље знам
са најмоћнијом птицом небеском.

И ја сам сањао како ова соба лети изнад
моје главе као огромна, полудела птица.
Гледао сам према небу, али жудња
за светлошћу ме је уморила — више ничим
не улепшавам варку којој служим.

Ипак, моје позвање је да хвалим.
Пустићу ја тебе, грађанине орле, да се опет
винеш крилима широким и мирним, и са стрвином
у канцама, како и приличи, одмориш се
у ваздушном мору од свег зла што постоји.

Јер, ја сам дечак, а ти сурови краљ.
Ноје што преживљава смрт сваког од нас.
Лет је твоје једино оруђе да саопштиш оно
што се, уосталом, не може лако саопштити
само летом.

ФИНО АЛКОХОЛ ГРЕЈЕ

Кадмијум жута тенда и округли сточићи
чије столњаке благо повија ветар.

С пролећа, волим ту да седим и читам
мог Целана; те песме прозирне и лаке
као да нису ни написане.

Дугонога девојкајош незреле женствености
са вашарском минђушом у уху, увек ми
љубазно донесе чашу вина и нежно ми се
насмеши својим дугим прстима пијанисте.

У овај мали град спустила су је крила анђела
из цркве коју су запалили неки албански клипани.
Кад јој се заврши смена, засигурно ће сести
на бицикл прислоњен уз ограду са ружичњаком
и одвести се ко зна где.

А ја ћу остати са мојим Паулом Целаном.
Мислим да су све речи помало као птице.
Могуће да сам преко ноћи остарио. Зар се нешто
тако страшно могло догодити оном дечаку?

О МОЋИ ПРЕЋУТКИВАЊА

О, све сам покушао
да ме пронађе порука у боци.
Ти, прелепа, непозната жено
с којом размених тако вртоглаво спор
поглед док пролазих Кнез Михаиловом
улицом, јесмо ли ми доиста један хлеб
замешан руком неке непознате светлости?
Ти, покретна многоликости што си бар
на тренутак разведрила мој поглед на историју,
опрости ми за тако дуг поглед, јер опростићу
и ја теби — дабоме, обоје смо неопозиво у праву
изгладнело, мало псето жељно нежности —
не, нисам ја тебе видео, ни ти мене видеела ниси,
ништа се заправо није догодило, овај свет је
извориште опаких гласина и зато је најпоштеније
да у понизности свако крене својој кући.

ПОСЛЕДЊИ ОД ЕЛЕГИЧАРА

Почињем песму тамо где би је неки песник
можда завршио — закључак је полазишна тачка.
Прерано сазрели археолог, вилин коњиц,
не чини никакав посебан напор да нас у својој

изасланичкој мисији увери да ништа није теже од празнине, да је свет чист и да прљавштина не постоји; видим га, пристојног и темељног у лебдењу над читавом европском мишљу после Грка — како само не изгуби равнотежу над тим стрмоглавим амбисом, последњи од елегичара? Неизлечивост је изнова још једном утемељена. Оно што желим је да живи дуже од мене. Као курјак ухваћен у замци, гризем рањену ногу. Кад би и мене носила лака крилица неког анђела кога не умам да именујем; жеља да будем негде другде раздражује ме наднетог над властитом празнином коју прва јутарња светлост не тумачи, већ је само чини видљивом.

МОЈЕ ГНЕЗДО

Ко познаје овај блистави мир, тај је засигурно упућен у озбиљан филозофски језик првих радости детета; овде долазим кад желим да будем сам; у мрзлом јутру набасао сам на милу водену буку; ветар је благо хујио кроз јеле, стресао са зимзелена сув снег, спремао се да подигне оптужбе. Светлуцаху преко рубова камења крхке каскаде, а кад би пастрмка блеснула у плићаку и моје би тело задрхтало као животиња погођена стрелом. Како ми је само блиска та неухватљива девојчура из светлуцавих матица; једнако као и неми свет под ледом што се, у слепом лебдењу, још није распламсао у живот; и како ми бејаху одвратни дебели, масни пацови што истрчавали су из врбака и наплављеног дрвља; није да нисам помислио, љигаве бештије, да ли Творац пева и у вашем облику? Оно што сада желим је да напустите ову пешчану драгу где вода увлачи своје слатке језике у пукотине стена, тихо, без шума; Блиска ми је та мирна радост, налик даху детета. Дошао сам овамо крај шљунковите обале, да уз легла малих птица и гране утонуле у муљ ћутим као у негдашњем окриљу; да објавим свету — сад више ништа не желим и зато сам смирен.

ЛЕДЕНЕ САНТЕ

Говорим мало, али још увек говорим.
Већ сам дубоко у себи препознао једну
Венецију са каналима зеленим и тамним
као ћумур; ледене санте, ледене санте,
пловите лагано у тмини; у ово мрзло јутро
долазите да нам саопштите да је страх
само један плес; да нас питате где ће сутра
бити наша незагрљена тела?

МИРО ВУКСАНОВИЋ

У

УБАЛАЦ

У путу, код Пуцарских извора, нашли су цедуљицу и на њој биљешку прочитали:

На Убалац, док је био безимен, дошао је први семољски војвода. Његова мати рекла да буде Убалац чим су дубине укопали, чим су ублине оградили, чим су из њих почели да извлаче воду у кабловима, на синцирима привезаним. Тако је војводина мати донијела свој Убалац, из рода. На Убаоцу љетује семољски пјесник. Крсти се, а ријечи му с неба у стихове падају. Римују се. Горе је Обалац, височије, а доље је Убалац, у шљивама, ливадаст, код великога дуба који држи хлад костима. Под њим је гробље.

Тако је неко, на нађеној цедуљици, описао Убалац. Види се да је био на њему.

УБОЈШТАК

На истом папирићу, с друге стране, у танким линијама, латиничним словима, уситњеним да више ријечи стане, очигледна је била несташица чистих листова, уписао је како Семољани кажу за болеснога, за отученога, за некога ко је добро повријеђен:

Ni ubojni kamen mi neће pomoћи.

Испод наслова, реченог и подвученог, додао је неколико реченица, оваквих:

Oni misle da postoji ljekovit kamen i zovu га ubojni kamen. Crvenkast је, више modar, sapunastог oblika, rijedak. Nalaze га u Ubojštaku, kraj Brzara, vještinom. Donose га u kuће i ostavljaju za

rogovima, pod krovom. Kada neko zaslabi, struju kamen u vodi, ispiraju ga, a onda piju zamuñenu vodu i misle da su izlijeñeni. Govore da samo oni imaju Ubojštak.

УВЛАКА

- Чуо сам да има Влака.
- На свачијој ливади барем једна.
- И да има Сувлака.
- Види одговор од мало прије.
- И да има Вала.
- Као што се чуло.
- И да има Увала.
- Цијела је планина под њима.
- А има ли Увлака?
- Има.
- Једнако честа?
- Још чешћа.
- Коси се?
- Коси.
- Оре се?
- Оре.
- Увукла се, сакрила се...
- Надала се да је нећеш наћи.

УВОР

Најприје Понор прочиташ. Од тешких истина се измакнеш. Доста су нас ратови гушили, о њима те о њима, као да се ништа друго није дешавало, као да смо ради медаље грађени, помислиш.

Онда, поред Бистрика, кроз гору, испод поткресаних буква, одеш. Како је професор историје описивао родно мјесто (овако ријека а окол пејзаж), себе подсетиш. Да не би запео за неотријебљено грање о којему нико не брине, припазиш. До широке кљештине под грабовином дођеш. На стрми вал се испењеш. Добро се на дланове ослониш. Потрбушке легнеш. Да не мркне свијест, себе чуваш. Како Бистрик понире, како нестаје у кљештини, гледаш. То је семољски Увор, гласно изговориш. Од приче како је у Увор невјеста између дјевера скочила стрекнеш. И овамо дођеш.

УГАРЦИ

При дну нађеног папирића, у десном углу, написао је: Угарци. Ништа више.

Један рекао како је хтио да исприча колико су палили омар, обаљивали и приждивали стабла, посипали их гасом да брже плану, па последије остали Угарци, јер су задуго огорељаци вирили из земље.

Други је казао да би на папирићу било написано како су за неслогу говорили угарак у кућу, како су уз рат једни другима потурали угарак под шиндру, под лучев кров, како је мантић узео угарак и запалио своз пластова прије ђенидбе, како су зато њина имања Угарци.

Трећи није марио шта су говорили. Узео је угарак с огњишта и припалио цигарету. Још одбија димове у другој соби.

УДАВА

Надолазе и друге воде, али у њима нијесам нашао Удаву. Даве се у вировима, али немају вир који се зове Удава. Понекад им је ријека до носа, не смију је ни погледати, али им ниједна није Удава. Распињу конопе и товарије, додају што је најнужније, онако, без мостова, преко воде, али ни тада нијесу ништа пренијели преко Удаве. Тако је Никодим Семољац испросио дјевојку, с њом саставио пола вијека, али никад није помињао како јој је паре бачио преко Удаве, завезане крпом, с каменом, заједно. Зборио је да су паре отишле преко ријеке. Само ми имамо Удаву. Све што смо рекли у њој нам се удавило.

УДОЛИЦА

- Не мора само вода бити Удава.
- Знаш. То може бити и велика трава.
- Када израста до грла.
- Када се не да откос преврнути.
- Када под њим легне Удолина.
- Када се под њом увије Удољак.
- Или се не види Удоличица.
- Па не знаш гдје је Удољење.
- Па одеш у своју Удолицу.
- Одабереш згодан бусен и одмориш.
- И слушај како из Удолице расте трава.

- Волио бих то да чујем.
- Дођи на Удолицу. Чућеш.

УБЕРА

Могу ли некако, опрости што питам, чуо сам да не волиш запиткивања, барем мало, тек да зачакнем, као да дирам ноктом у камен, могу ли некако уђенути моју Уђеру?

Хоћу ли оштетити азбуковање ако уђеризам с мојом Уђером, малом, подводном, неоцијеђеном, што нико неће да је узме напола или под трећину, што је нико не би да му је цабе давам?

Нећеш ли се и ти оглибати ако те зачекам с мојом Уђером, у лунчиндански вакат, када се све смирује, када се пипа свака атула и све што је на њих пешнута?

Јеси ли био на Уђери када смо се крили да нас у причи не ухвате и јеси ли добро отресао обућу?

Јеси ли чуо да кажу како се Уђера држи међу окућницама као усидјелица међу невјестама?

Је ли ти доста? Не био искати!

УЖАРАК

Таман написао Ужарак, наоштрио лапис, почео да се облизујем, помислио на писце који уче слушање планине, одвадио неколике да добро прву реченицу надојим, а изби однекуд Оно Мало, ђаво га донесе, па поче, по својем сенту, као да просипа сњежаницу из саплака, како је Ужарак лијепа дионица, одвојена, отријебљена давно, премјерена ужадима послјије жњетве, како Оно зна, виђело и чуло, да је тако рекла висока млада жена када се исправила послјије љубави, како је сваког пута понављала Ужарково име када јој је љубавник кријући долазио, ноћу, послјије намиривања, када старији перу ноге и иду под поњаву, када се искрадала и ишла на Ужарак, да се румени и да се чува од најмањег вриска — неко би чуо као што је Оно Мало чуло како млада жена заватрено помиње Ужарак.

УЗБРДАЦ

- Протисло ме испод ребара.
- И мени висне исто мјесто.

- Понекад мислим да је од убоја.
- Познавало би се да је од њега.
- Најгоре бива када се не види.
- Кости заболе послије доста година.
- Послије чега још?
- Послије смрзавања и отуцања.
- Када ти је било најтеже?
- Када сам се пела на Узбрдац.
- Зато те протисло испод ребара?
- Зато је и мени виснуло исто мјесто.
- Са мном си дошла на Узбрдац.

УЗВИШИНА

- Било их је двојица.
- Прво о првоме.
- Први је имао бркове, крупан.
- Шта је волио?
- Да иде на Пријелаз, на Брзар.
- И шта још?
- Да прича о комарцима.
- А онај други?
- Волио је да се пење.
- Гдје?
- На Узвишину.
- Како?
- Страначке, заскоком, плочама.
- Да се не сломи?
- Да га не види онај први.
- Алал му вјера!
- Није лако на Узвишини бити.
- Знаш.

УЗГЛАВА

Када смо нас тројица, с капама и танким тојагама, послије жалбе, у поилинске дане, отишли с Подина, преко Савардацишта, поврх Зуквице, испод Гувна, поред Вала, па на Купушњак, па на Јовов конак, па на Подинице, уз Ваље, на Шолеву засијеч, на Раичевинску орницу, па уз Развође, на грло Волујске долине, поред Љубавнога бријега на којем су их затекли, путићем до Клачине, кроз Долиницу Стеванову, кроз Омар, на Лазину у којој се дигао коњски трн и гдје си слушао

како сам у њој предвојио косу, истог дана када сам се сликао за књигу, када смо се попели на зеленкасту главицу, на исто такав крш крај ње, одакле смо гледали како је Космача напуштена, како се једва зидине назире у травуљини, тада смо сва речена имена газили, Подине, Савардациште и даље, а вас двојица то нијесте знали, нијесам рекао, као што вам нијесам рекао да смо се испели на Узглаву, јер неће бити ни Узглаве нити било којег имена око ње када старице савију посљедње црне мараме под Узглавом.

УЗДУШ

- Да станемо?
- Зашто?
- Све тежа од теже.
- Шта би да си?
- Шта?
- Као и ја.
- Када?
- Када сам ишао на Уздуш?
- Шта је то?
- Извор.
- Гдје?
- Под валом, у омару.
- Далеко од куће?
- Далеко. Све нада се.
- И ја сам ожеднио.
- Повешћу те на Уздуш.

УЈСТУК

Не би требало ако не знаш шта је ујстукнути, ако не знаш да је то уставити, нагло и лукачем, када је у најжешћем залету, када хоће пред собом да урнише као невјешт причање, ако то нијеси виђао и о томе слушао, не би требало да ме питаш колико има до Ујстука и по чему је Ујстук. Узалудно ћу ти толковати како је семољски ковач, јак у рукама, као да те ухвати клијешта када се с њим рукујеш, како је, јединак, без ичије помоћи ујстукнуо Манити поток последије провале облака, некако га одврнуо и одвео да му не однесе ковачницу с мијехом, с наковањом и маљима испод којих сијевају свјећице. Узалудно ћеш о Ујстуку слушати. Манити поток је давно однио ковачницу. Више у њој не сијевају свјећице.

УКРАЈАК

- Видио си?
- Као што тебе гледам.
- Сигуран си?
- Сигуран.
- Била је?
- Она. Као што сам ја ја.
- С њим?
- Као што сам ја с тобом.
- Куда су?
- Онуда.
- Испод точила?
- Погурени.
- Па на Украјак?
- Гдје би друго!

УЛАМАР

Све ми се чини, овогај ми нимета, но не умијем, нијесам за такога посла, ја нијесам од тија, ја сам од овија, не морам једне, доста ти је да видиш како тувијерам, све ми се чини да си убруздо у цацарук. Чуја сам да има паламар, не могу се бранити од овија паламара, кидисали ко да нико нема лише мене, и леле мене. Чуја сам свега и свачеса, али још нијесам дознава да има Уламар и да га неко мотиком окопаје. До тебе ми нико није о томе. Ко би река да то толичко има име? Није лако име носити. То није ни за паламар ни за семољски Уламар. То је за онакија а не за овакија, црни ми збор!

УМНИЦА

Умница је „питомо, жупно место, место с благом климом, и родном земљом, место заклоњено одраслом гором, место под високим бреговима, које се зове и умнина”.

Умница је „моја ливадица коју сам купио има двије године, једва, последије досадног погађања, а да није наљегало стриц и пресекао још бисмо се годили”.

Умница је „скупљена, јадна њивица на коју се нико не шаље, на којој нико није снопа та заман, на којој нема ничега осим једне именице женског рода”.

УРВИНЕ

Урвало ми се још на прагу, прије но сам с обје прекрочио, прије но сам абер дао о чему ћу. Урвало се оно што сам мислио да не може с мјеста док је сунчанице и снијега у чавчалицама. Урвала се горња страна, испод греде, низ прло, у омарић, више зидова, куда ни раније нијесмо сланке. Урвала се дугачка коса поред Кумпијерака, поред Драге, горе уска, па све шира, до Пумпе, до Пријелаза доњег, до пута преко потока, ка Гробљу. Урвали се омарићи испод Мрамора и слетјели до Колипштине у којој смо свадбовали када је Миља Семоланка доведена. Урвала се смоница из Загона, јонула се, зарозала се, сишла у Клеке. Урвови однијели јаворје више плоче гдје су њих двоје радили оно. Урвине су више мене и Урвине су испод мене. И ја се бројим у Урвинама.

УТОЛИНА

- Утолила си?
- Морам.
- Умирила се?
- Као што чујеш.
- Заклонила се?
- Од свачијих очију.
- Нити чујеш?
- Нити видим.
- Ни ти пири?
- Ни ми вије.
- Пазе ли те?
- Не.
- Косе ли те?
- Не.
- Зову ли те?
- Да.
- Како?
- Утолина.
- Озиваш ли се?
- Немам коме.

УТРИНА

Рећи да је кућа утврена ако нико није имање наслиједио, ако је отишло туђинцима, онима који нијесу род, ако нема ко да га брани.

Написати да је утреница жена која није имала порода, и која се није удавала, и која је надживјела своју дјецу, без унучади, и која носи семољску црнину каква још није карабојена.

Казати да је утреник онај који није имао синова, или их је изгубио, или је састарао сам, без иђе икога.

Отићи онда на Утрину гдје нема ничега, гдје нити ниче нити расте.

Вратити се под Утрину — исто је.

УЧКА

- Учи.
- Шта?
- Учка.
- Чује се.
- Одакле?
- Из Учке.
- Отегло се у.
- Од чега?
- Од Учке.
- Отегла се пећина.
- Која?
- Учка.
- У, колика је!

УЦЕР

- Била је кућица.
- Колика?
- Мала.
- Каква?
- Плетара.
- И саспјела нинашто?
- Као и свака уцерица.
- Био крај ње савардак.
- Колик?
- Толицни.
- Какав?

- Склепан.
- Рекли да је?
- Уцерак.
- Откад нема уцерице?
- Одавно.
- Откад нема уцерка?
- Одавно.
- Шта имате?
- Имамо Уцер.
- Откад?
- Одавно.

УЏУД

Уцуд је уска и камена јама, у Гори, у врлетнику, чију дубину нико није измјерио, на чије дно ничија није стала.

Иза Уцуда, иза његових спљоштених литица, расту крстасте борови и намаљају се кратким гранама.

У Уцуду се чује ледена јака, а из ње се дижу магле страха и чамотиње.

У Уцуд понешто, из Уцуда ништа.

Оволико је претекло.

Остало је у Уцуду.

У на у.

У у у.

УШЉА

- Знаш ли?
- Шта?
- Шта је уш?
- Чуш!
- Па реци.
- Вашка.
- А знаш ли?
- Шта?
- Шта је Ушља?
- Знам.
- Шта?
- Главица.
- Која?
- Рупаста.
- По чему Ушља?
- По чешљању плетеница.

УШТРК

Уштрк је гладак и оштар, у Градиштима, више Камен-мо-
ра, а најљепше се види када оду облаци с Тијентаче.

Уштрк је камени неботичник, осамљен, намрштен, нема-
ран за сваку причу и свако чекање.

Уштрк је велика камена ћутња.

Нема жеље која се није откотрљала низ Уштрк.

И нема ријечи која се испела на Уштрк.

(Одломак Семољ земље, азбучног романа о 909 планинских назива)

МИРОЉУБ ТОДОРОВИЋ

БУБРЕГ ДА ТИ СЕ УШТОПА

(Кратке приче или ти шатро жваке)

ОРОБИЛИ ПЕНЗОСЕ

Већ сам ти негде ођанисао њушку голубе. Чекај! Чекај! Да ниси ти онај гадњак из Мунгосове банде? Сад ми се упалила сијалица. Доцали сте код „Касине” пре неки дан и нешто се домунђавали. Јели бре! Зихер сте тада смутили мицу да дигнете у ваздух оног поштара на Кукурику ситију што је носио пензије? Аууу! Какви мангаши! Зар да оробите пензосе!? Они су и без ваше паљевине овце. Где ће вам душа, мајку вам гелиптерску.

ЛЕТЕЋЕ РИБЕ

Кисну пајтоси, цоњају у Кнез Мишовој код Академије. Очи им ко кафанске сарме. Пливају батаци макси стритом. Пајтоси зракају, цванцују, чаплаишу.

— Кижиде ове авионке шмркавац, са сваком би могао да поливаш башту.

— Немој да си димитрије кешо. Има ту много летећих риба. Сецујем да би другу могао да пошевиш за нешто зелениша или добар шит.

ПОРТАБЛ ЛИРАФОН

Не штелуј ми поезију! Провалио сам те одавно. Купујеш нове машине, гомилу зелениша, мајмуне, голубице. Кобајаги за

готивну шљаку. Све рођена радња. Као нањушио си суву лову. Нафатираћемо се. Омастити шапуље. А овамо шипак! Курац од овце!

Шојкан си ти и шалабајзер, батане. Портабл лирафон. Утопиш гажу у пљугари на дилејисање, цирку, продавачице црних љубичица. И на крају тропа. Декинтиран.

А за ижицану лову: Пуј пике праћке нема више враћке!

БУБРЕГ ДА ТИ СЕ УШТОПА

Да знаш само каква путер пиша!? Чарна јој чантара. Стакленци ко стобанак. Масни амортизери. Готиван намештај. Сијају ногарице. А ударила гланц. Ушимивоклила се. Дупла обланда. Да подилканиш. Бубрег да ти се уштопа.

КУПА ЗУБЕ БОМБОНЦИЈА

Докле ће овај мокри брат ситно да нас дрибла. Стално под наркозом. Апси бригу од јутра. Цирише где стигне. Већ у подне не зна како се зове. Оборила га керија начисто. Хола четвороношке. Гладнијег трубача нисам видео. Цели боговетни дан бави се литературом. Купа зубе бомбонција. Планинска роса попила му мозак.

ЦЕПАЈУ МИ СЕ ШКРГЕ

Поново сам у офсајду. Опет куњос. Вируси харају овим јебеним градом. Дзиљке да ти испадну.

Не можеш у пљугару. Не можеш у бискиш. Не можеш на танцаљку. Још је веће срање у бусу. Фалични мандрак из тока ти дува и кашље у њушку. Боли га блајбингер.

Згромила ме жгаравица. Не могу фарове да отворим. Из сурле цури ко из чесме. Боле коске. Ричем ко њокац. Цепају ми се шкрге. Цвикам калираћу. Прднућу у чабар.

ШМИНКЕР

Упицањен ко голуб. Мондиш амбалажа. На приколици му пиринач и жуто. Стално шета ново жабарско перје и гљарке.

Лазбина на Звездари. Ложи ајкулу и мерцана. Задригла му кебара у бунару. Тај сија дебелу жицу.

Таличан шминкер, нема шта. Лако бере љуштуре. Три ко-
цошнице држи у граду. Цвета шљака.

Наш народ воли да тера лабуда и кад нема превише лове.
А шминкер шиша овце како волиш.

НИ ПРЕКРШАЈНА

Само сам једном био у пандурстану. Кужиш, после оне
грозоморне макљаже у „Лотосу” због стриптизерке продавачи-
це црних љубичица. Није ми упалило на време да ухватим ма-
глу.

Укебаше ме цајци. Одложише марицом на хималаје. Уба-
цише у картотеку: лентрање, свирање клавира, и једна ноћ у
бајбокани. Не попих мару. Нису ме пеглали. Било је пицикато.

Сутра дан ме стриповаше. Ни прекршајна.

МРТВО ПУВАЛО

Не жилави ми много о том звекану. Знам га још као
клиндова. И тад је био мутав. А сад је то цревце. Мртво пува-
ло. Ништа га не тркељише. Ништа га не ломи. Прави фригос.

Заговнао је и на факсу. Није му успело да га зготови.
Остао кратак. Чабрирао.

Ипак није сасвим отишао у тандарију. Преко випа успео
је да убоде неко срање од посла са метиљавом ловом. Тек да
не клошари и џабалебари.

У овом худом и лудом времену и то ти је нешто.

СКИНУЛА МУ ЈУНФЕР

Не знам да ли је шојкан или пеликан? Ко да му је први
пут. Тути-фрути клиндов.

Кад сам свукла гаћеронце није знао ни да убоде рибу. По-
чео маслакана да ми гура у буљу. Нафилцованог једва сам га
усмерила. А онда је чабрирао. Свршио док си реко пиксла.

Све ми се чини да сам голубану скинула јунфер.

УКОПАЋЕ ТЕ ДО КРАЈНИКА

Права си дилајла. Зар не видиш с ким имаш посла? Докле
ће та сатара да ти сецка бубрег?

Дибидус је подилканила. Укопаће те до крајника. Стално
гребе лову за црњак. Баца се под иглу чим уграби јегуљу.
Помоћи ће јој ко мртваку облога.

ЖВАКА МУ КО ТЕСНЕ ГАЂЕ

Дроби, одлепљује жваку, чешља језик, не престаје. Пуко
му федер, шта ли? Никако да запуши канализацију.

Утрчава ко твор кад му дунеш под реп. И о свему сија
знање: о фуци и крљачима, о главоњама и випу, о готивним
макинама, о шљаки и ловуци, о коцошима и коморанама, о
бирцузима и тајним куплерајима.

Само га питај. Нема шта не зна. Ал кад почне да кења ис-
кебечиће те. Жвака му ко тесне гађе. Поплавеће ти уши од
филоксере.

СЕРГЕЈ ДОВЛАТОВ

КОМПРОМИС

Н. С. Довлатовој — за све муке

КОМПРОМИС ТРЕЋИ

(Младост Естоније, август, 1974. године)

ОСЕЋАМ СЕ КАО КОД СВОЈЕ КУЋЕ (Гости Талина). Ала Мелешко има ретко привлачно лице. То, наравно, није најважније у животу. Па ипак, па ипак... Можда се управо овде крије узрок сталне наклоности околине према тој ведрој, готово незграпној девојчици...

Ала не спада у чувене госте. Није учесница великог научног симпозијума. Спортски рекорди нису њена особеност...

Алу је у наш град довела... радозналост. Да, да, управо радозналост, осећај немира који тера човека да изненада напусти градску удобност. Ја бих то назвао — осећањем пута, искушењем хоризонта, исконском нестрпљивошћу путника...

„У непостојаности је кретање!” — написао је чувени теоретичар музике Черни...

Одлучили смо да Али поставимо неколико питања.

— Шта нам можете рећи о Талину?

— То је диван, пријатан и строг град. Запањује складним контрастом старине и модерне. У његовој тишини и мирноћи осећа се поносна моћ...

— Како сте се обрели овде?

— Много сам слушала о овдашњим дизајнерима и сликарима. Осим тога, волим море...

— Путујете сами?

— Моји стални сапутници су фотоапарат и том Александра Блока.

— Где сте стигли да одете?

— На Вишгород и у Кадриограу, где су ме окружиле припитомљене веверице, одане и дирљиве.

— Какви су вам даљи планови?

— Лето се ближи крају. Почеће настава и моје студије когеографије. Опет — стални рад, напоран посао... Али, за сада — осећам се као код своје куће!

У овој причи нема анђела ни демона... Нема ни грешника ни праведника. Да, нема их ни у животу. Ево, већ неколико година посматрам...

Један уредник ми је говорио:

— Код тебе су сви ликови — ништаци. Ако ти је јунак већ ништак, мораш га, логиком приче, водити до моралног краха. Или до освете. А код тебе су ништаци — нешто природно, као киша или снег...

— Где су ти овде ништаци? — питао сам га. — Ко је, на пример, ништак?

Уредник ме је погледао као човека који се нашао у рђавом друштву, па покушава да оправдава своје другаре...

Већ одавно не делим људе на позитивне и негативне. А књижевне јунаке — још мање. Осим тога, нисам сигуран да у животу после злочина неизоставно следи кајање, а после подвига — блаженство. Ми смо онакви каквима се осећамо. Наша својства, врлине и пороци су, нежним додиром живота, извучени на светло дана... „Природо, ти си моја богиња!” И тако даље.... Добро....

У овој причи нема анђела ни демона, нити их може бити. Један од јунака сам — лично ја. Такође је приказан Миша Шаблински, са њему својственим изразима — „спонтана аперцепција”, „иманентни дуализам”... Затим фигурише Митја Кленски, а њега је лако препознати. Склоност анодираним шналама за кравату и дебелим муштиклама од лажног ћилибара донели су му велику славу.

Шта нас је зближавало? Можда је то била, да се што лепше изразим, блага злоба према званичној страни новинарског посла. Један здрави цинизам, који помаже да се избегну тешке речи...

У нашој канцеларији је, од тридесет два запослена сарадника, двадесет осам називало себе „Златно перо Републике”. Нас тројица смо се, ради оригиналности, називали — сребрним. Дима Шер, који је у једном допису написао: „Вештачки бубрег је свакодневна појава наше свакодневице”, сматран је буковим пером.

Углавном, дружили смо се. Шаблински је радио у редакцији за индустрију, његови текстови нису побуђивали диску-

сије. У њима су доминирале цифре, које су рачунале са специфичним читаоцем. Кленски је радио у спортској редакцији, водио је свакодневну хронику. Његове тачне пословне вести биле су без емоција. Ја сам писао фељтоне. Још у априлу уредник ми је рекао: „Кад будеш писао фељтоне — даћемо ти стан.”

Тежак је то посао. Сваку чињеницу треба марљиво проверавати. Објекти критике се измигоље спасавајући себе. Град је мали, људи се знају. Укратко, двапут су покушали да ме истуку. Једном — физикалци са теретне станице (и то им је пошло за руком). Затим шверцер Чигир, који ме је ударио шеширом „борсалино” и одмах добио нокаут.

Моји текстови су имали безбројне одзиве. Понекад и у облику претњи. Мене је то чак и радовало. Мржња значи да су новине још у стању да побуде страсти.

Свако од нас је радио свој посао. Сва тројица смо зарађивали добро. Шаблински је са службених путовања доносио сушену рибу, пачија јаја, па чак и живу прасад. Кленски је писао монографије за једног спортског ветерана, кога је називао „добри плантажер”. Укратко, радили смо савесно и поштено...

Шта је било после? Ништа нарочито. Митји Кленском је стигла гошћа из Двинска. Не знам чак ни шта је имала на уму. Постоје младе жене, није да су порочне, развратне, не, него су, најбоље би било рећи — безбрижне. Живот им је непрестана — акција. Иза нагомиланих поступака једва да им се назире душа. Са невероватним трудом, по цену свакаквих жртава, девојке набављају, на пример, увозне чизме. Тешко је и замислити како то одузима много времена и снаге. А затим — демонстрација увозних чизама. Безбројна друштва, играчке или само — од робне куће до градске скупштине, поред блиставих излога. Понекад се чизме црне крај вашег кревета: масивни ђонови, клонуле саре. И није неки језиви разврат. Једноставно, девојке нису удате. Попиле су, аутобуси не возе, таксија нема. А домаћин је тако симпатичан. У кући су три иконе, аутограф Магомајева, естампи, Коул Портер... Увече девојке играју, дању раде. И не раде рђаво. А одлазе у госте код занимљивих људи. Код новинара, на пример...

Митја је свратио у нашу редакцију. Са њим је била девојка.

— Поседи овде — рекао јој је — мој шеф није расположен. Серж, може ли да поседи овде?

Рекао сам:

— Може.

Девојка је села поред прозора и извадила пудријеру. Ми-
тја је отишао. Наставио сам да радим без нарочитог полета.
Фелтон који сам писао носи наслов „ВМК без ретуширања”.
Шта је ВМК — начисто сам заборавио...

— Како се зовете?

— Ала Мелешко. А је ли истина да сви новинари сањају
да напишу роман?

— Није — слагао сам.

Девојка је накарминисала усне и почела да се врпољи.
Упитао сам је:

— Где учите?

Тада је почела да лаже. Некакве студије драме, некаква
пантомима, југословенски режисер је зове на снимање. Режи-
серово име је Јошко Гати. Али неки „Интерсин” не конвертује
валуту....

Како је племенито еволуирало лагање за последњих две-
ста година! Раније су лагале да имају вереника, милионера или
узгајивача коња. Сада лажу о режисеру из Југославије. Некад
се човек поносио својим касачима а сада... сомотским папуча-
ма из Пољске. Хлестаков је био на равној нози са Пушкином,
а мој познаник Генич се вратио из Москве потиштен и тих —
Олјаса Сулејманова је видео у ЦУМ-у. Чак и интеллигентни
људи лажу да имају пристојну плату. Ја сам увек додавао два-
десет рубаља, мада заиста добро зарађујем... Добро...

Она поче да лаже. Ја у таквим случајевима ћутим — нека
лаже. Некористољубиво лагање није лаж него поезија. Чак сам
због нечег уверен да се уопште није звала Ала...

Затим се појавио Кленски.

— Па, лепо — каже — триста редова ми је у фасцикли
код одговорног уредника. Могу и да се опустим.

За трен ока сам завршио свој фелтон. Написао сам нешто
отприлике: „...зашто су ћутали активисти цеха? Куда је гледао
другарски суд? Па, одавно је познато да се похлепа, помноже-
на некажњивошћу, завршава злочином!...”

— Па, хајдемо — каже Кленски — колико ћемо да те че-
камо?!

Предао сам фелтон, па смо се јавили телефоном Ша-
блинском. На позив је искрено одговорио:

— Код Розе је сесија. Новаца — осам рубаља. Сутра ми је
радна среда. Што кажу, једно за другим...

Нашли смо се на степеништу испред лифта. Пришао нам
је Жбанков са лицем, ћутке фотографисао Алу и отишао.

— Какви су вам планови? — питао сам.

— Телефонираћемо Верки.

Вера Хлопина је радила у дактилографском бироу, мада је лако могла да постане коректор, па чак и главни коректор. Нервозна, писмена и оштроумна, шкодила је себи хистеричном, дрском отвореношћу. Код ње се радо окупљало новинско руководство. Самачка ситуација, две собе, Верине другарице и музика... Чим попије буквално две чашице, Хлопина постаје опасна. Ако јој се нешто не свиђа, није бирала изразе. Сећам се, заменику уредника омладинских новина Вејсблату је викала:

— Не, само ме саслушајте! Па, он је црн ко Армстронг! Неће га примити ни у гаражи, као механичара!

Ни женама није остајала дужна. За све — за умеће сублимисања мана, за увозну одећу, за богате и млохаве мужеве.

Нас тројицу Вера је симпатисала. С правом. Нисмо били каријеристи, нисмо куповали аутомобиле, нисмо се правили важни. И ми смо волели Веру. Мада смо сва тројица били у чисто пријатељским односима са њом. Вечито румена, пуначка, помало недолична, била је крајње чедна.

Хлопина и није волела да пије. Само јој се свиђало да организује другарске журке, да се усплахири, јури по ризлинг, спрема закуску. Нама је говорила:

— Сад ћу да телефонирам Љутки из одељења галантерије. То је фантастика! Витак стас! Очи зелене, ево овакве!...

Љутки је телефоном викала:

— Остављај све, хватај кола и долази! Чекам те! Шта? Писци, новинари, вотке колико ти душа жели, торта...

Затим је долазила Љутка, висока, витка, очи су јој — стварно... са мужем капетаном милиције...

Све је то радила апсолутно несебично. Једноставно, Вера је била усамљена.

И ето, пошли смо код ње. Купили смо цин и тоник, и све што треба. Треба рећи да сам те вечеринке знао напамет. Унапред знам шта ће се догодити. Па, увек протичу исто. Једном заувек је установљен поредак. Својеврсни концерт, где су на програму биле све тачке.

Шаблински говори о неком фантастичном лову градског комитета. Тамо ће бити штукe величине орла, шумска колибница са финским купатилом, јеревански коњак... Затим га ја прекидам својом омиљеном шалом:

— А између дрвећа трче инструктори рејонског комитета у медвеђим кожама...

— Завидиш ми — насмешиће се Шаблински без злобе — већ сам вам говорио да пођемо...

Затим Кленски говори нешто о хиподрому. И промицаће чудна коњска имена: Ханибал, Весела Песмица, Рокенрол. „Дукељ га чешка на окуци, фаворит има четири пада, у цепу ми је шест експреса а резултат — угалопира први!...”

Затим се домаћица напија и изговара оно што мисли о свакоме од нас. Али, ми смо се навикли и не љутимо се. Кленском ће пребацивати за његову неукусну кравату. Мени — за лојалност према руководству. Шаблинском за снобизам. Испоставиће се да она захтевно и пристрасно проучава све наше дописе. Затим ће почети вечити новинарски разговори ко је неталентован а ко даровит, и предратне плоче, и сузе, и чудом купљена вотка, и „ти мене поштујеш?” на крају. Узгред, није лоша рубрика за сатиричку редакцију...

Углавном, тако је и било. Пекли су неке виршле на штапићима. Вера се напила и љубила портрет Доброљубова: „Кави су то били људи!...”

Затим се осамила са Митјом у кухињи. А Кленски је имао запањујући метод деловања на жене. Метод се састојао у томе што је дуго разговарао са њима. И то не о себи него о њима. И ма колико им он говорио: „Склони сте да верујете људима, али у извесним областима...” — метод је непогрешиво деловао и на ученице ШУП-а и на циничне дописнице телевизије.

Шаблински и ја смо брзо досадили један другом. Он је отишао без поздрава. Вера је спавала. Јавио сам се Марини и такође отишао.

Рекао сам Али само једну реченицу: „Хоћете ли да се приметно изгубимо?” Свима говорим ту реченицу. (Женама, разуме се.) Или готово свима. За сваки случај. Реченица је недвосмислена, а уз то није увредљива.

— Незгодно ми је — рекла је Ала — дошла сам код Митје...

Ујутро сам имао много посла у редакцији. Припремао сам страницу о „народној контроли” и лечио се минералном водом. Шаблински је дешифровао своје магнетофонске снимке после конференције руководилица. Појавио се Кленски, утучен, издуженог лица. Изразио се загонетно и апстрактно: „Ово је фикција, као и читав наш живот.” У време ручка зазвони ми телефон:

— Овде Ала. Нисте видели Митју?

— А — кажем — здраво. Како сте?

— Хемоглобин ми је 200.

— Не разумем.

— Чему чудно питање: „Како сте?”... Шугаво, како бих иначе...

Пошао сам да тражим Кленског, али ми рекоше да је на службеном путу. У сеоцету Кунгла мајка хероина је родила једанаесто дете. Пренео сам све то Али. Ала ми каже:

— Гле фукаре, није ми рекао....

Настало је ћутање. То ми се није свиђало. Шта ја имам с тим? А треба и да предам страницу. Наслови су некако језиви: „Балада о несталој рачунаљици”... А Митја је заиста добар, отишао је а да није рекао госпођици. Било ми је некако непријатно.

— Хоћете ли — кажем — да доручкујемо заједно?

— Заиста би требало да доручкујем. Ја сам у једном нехватаљивом стању.

Заказао сам јој састанак. Затим сам разбацао папире по столу. Остављао сам утисак да радим...

Био је прохладан и тмуран мајски дан. Изнад излога кафеа лупале су платнене тенде. Ала је дошла са огромним платненим сомбрером. Очигледно се дичила њиме. Осврнуо сам се узнемирено. Само ми још фали да ме Маринине другарице виде са тим сомбрером. Ободи су му запињали за олукe. У кафеу се испоставило да се сомбреро лако склапа. Појели смо некакве фаширане шницле и попили чај уз колачиће. Она се понашала као да је заинтересована за везу са мном. Упитао сам:

— Вероватно сте на распусту?

— Да — каже — на „римском распусту”.

— Стварно, принцеза међу новинарима. Како вас је мама пустила?

— А зашто?

— Непознати град, искушења...

— Сусрећу се две мамице: „А како то да си пустила кћерку?” „Чега бих се бојала? Она је од девете године под надзором милиције...”

Учтиво сам се насмејао. Позвао конобара. Платили смо и изашли. Кажем:

— Па, срећан сам што вас лично познајем, мадам.

— Ђао, Џони! — рекла ми је Ала.

— Онда нисам Џони него Ђовани!

— Гуд бај, Ђовани!

И отишла је с огромним платненим шеширом, та витка дропља. А ја сам пожурио у редакцију. Испоставило се да ме је већ тражио секретар. До шест сати страница је била готова.

Увече сам био у позоришту. Гледао сам Звона, по Хемингвеју. Представа је ужасна, мешавина Дивне седморке и Младе гарде. У другом чину, на пример, Роберт Џордан се обријао камом. Узгред, носио је пољске фармерке. Баш као и ја.

При крају представе отпочела је језива пуцњава, тако да сам изашао не чекајући овације. Град нам је добродушан, све представе се завршавају бурним аплаузима...

Рано ујутро дошао сам у канцеларију. Имао сам наруџбу за позитивну рецензију. Цркавајући од дувана и кафе, почео сам да пишем:

„Хемингвејева дела нису сценична. Једина драма овог аутора није имала позоришну биографију, остала је 'дијалоска прича'. Добро се чита, истицао је аутор. Безбројни покушаји Холивуда да екранизује...”

Тада ми је телефонирао Вера. Кажем:

— Побогу, заузет сам! У чему је ствар?

— Скокни на тренутак.

— Шта је било?

— Ма, скокни на тренутак!

— Дођавола...

Вера ме је чекала на степеништу. Румена, нервозна, тужна.

— Схваташ ли, треба јој новац.

Нисам разумео. Тачније, разумео сам, али сам рекао:

— Не схватам.

— Алки треба новаца. Нема чиме да одлети.

— Вера, ти ме знаш, али то је искључено до четрнаестог.

А колико јој треба?

— Макар тридесет.

— Апсолутно искључено. У априлу нисам имао никаквих хонорара... У благајни су седамдесет пет... Још нисам платио телевизор... А затим, ја нисам баш... Тренутак, а Кленски? Па, то је његов кадар...

— Отпутовао је некуда.

— Ускоро ће се вратити.

— Схваташ ли, биће катастрофа. Звао је вереник из Саратова...

— Из Двинска — рекао сам.

— Из Саратова, то није важно... Рекао је да ће се обесити ако се не врати. Алка од фебруара путује.

— Што не дође по њу?

— Има испит у понедељак.

— Дивота — кажем — може да се обеси а не може да пропусти испит...

— Плакао је, стварно је плакао...

— Али, ја немам тридесет рубаља! Затим, некако је чудно, побогу... А што је најважније — немам!

Најзанимљивије је што сам говорио истину.

— А да позајмиш од некога? — каже ми Вера.

— А зашто бих, на крају крајева, требало да позајмим? То је девојка Кленског. Нека се он побрине.

— Можда упитамо Шаблинског?

Отишли смо код Шаблинског. Он се чак збунио:

— Имао сам осам рубаља и центлменски сам их пријавио. И сам хоћу да позајмим од неког. Сачекајте Митју, па нека он реши ту ствар. Слушајте, смислио сам шалу: „Сви људи се деле на большевике и баш велике...”

— Добро — рекла је Вера — смислићу нешто.

И пошла према вратима.

— Слушај — кажем — ако не смислиш, јави се мени...

— Добро.

— Ево шта можемо да урадимо. Да је интервјуишемо.

— А зашто сад па то?

— За рубрику „Гости Талина”. Студенткиња проучава готичку архитектуру. Не одваја се од тома Блока. Храни веверице у парку... Платиће јој двадесет, а можда и двадесет пет рубаља...

— Серж, потруди се!

— Добро...

Тада су ме позвали да идем код уредника. Генрих Францевич је седео поред прозора у пространом кабинету. Радио-грамофон и телевизор су били искључени. Компликовани телефон са белом тастатуром је ћутао.

— Седите — рекао ми је уредник — имам одговоран задатак. У нашим новинама је слабо заступљена тема морала. Избор је веома широк. Злокобне алиментације, протекционизам, државна отимачина... Рачунам са вама. Идите у народни суд, у милицију...

— Смислићу нешто.

— Баците се на посао — рекао ми је уредник — тема морала нам је веома важна...

— Океј — кажем.

— И запамтите: отворени редакцијски конкурс се продужава. Најбољи текстови биће удостојени новчаних награда. А победник се шаље у Савезну Републику Немачку...

— Добровољно? — упитао сам.

— То јест?

— Нису ме пустили ни у Бугарску. Предао сам документа у пролеће.

— Треба мање пити — рекао је Туронок.

— Добро — кажем — ни овде ми није лоше...

Тога дана сам имао још много брига, сукоба, свађа и нерешених проблема. Био сам на два саветовања. Одговорио сам

на четири писма. Двадесет пута сам разговарао телефоном. Пио коктеле, грлио Марину...

Све је било у реду.

А јучерашњи дан — куда се денуо? Ако је заборављен, шта ме је онда шест година касније натерало да напишем: „У овој причи нема анђела ни демона... Нема ни грешника ни праведника...”

И заиста, какви смо то људи?

КОМПРОМИС ОСМИ

(Совјетска Естонија, јун, 1976. године)

МОСКВА. КРЕМЉ. Л. И. БРЕЖЊЕВУ. ТЕЛЕГРАМ. Драги и многопоштовани Леониде Иљичу! Желим да Вас обавестим о радосном догађају. У протеклој години успела сам да постигнем незабележене радне резултате. Намузла сам рекордни број¹ млека од једне краве.

И још један радостан догађај десио ми се у животу. Комунисти наше фарме сложено су ме изабрали за свог члана!

Обећавам Вам, Леониде Иљичу, да ћу и убудуће радити са још већим еланом.

ЛИНДА ПЕЈПС.

Естонска ССР. ПАЈДЕЈСКИ РЕЈОН. ЛИНДИ ПЕЈПС. ТЕЛЕГРАМ. Драга Линда Пејпс! Ја и моји другови вам од свег срца захваљујемо на постигнутом успеху. Самопрегорни рад за добробит Отаџбине узноси људски живот осећањем учешћа у борби за достизање комунистичких идеала.

Дозволите такође да Вам од срца честитам незаборавни догађај — ступање у редове Комунистичке партије. Јер партија је авангарда совјетског друштва, његов славни водећи одред.

ЛЕОНИД БРЕЖЊЕВ.

Уреднику Туроноку су пукле панталоне на задњици. Пукле су без напрезања и звука, пре ће бити да су се расениле по шаву. То је негативно својство увозног меког фланела.

Око дванаест сати Туронок је пришао шанку друштвеног бара. Луминисцентно плаветнило уредникових гаћа било је својина свих слугана који су га улизички пропустили преко реда.

Сарадници су почели да се згледају.

¹ Овде и даље су очигледне стилске грешке.

Причам овај догађај подробно због две околности. Прво, свако понижавање шефова је, за мене — велика радост. Друго. Пукотина на Туроноковим панталонама имала је одређени значај у мојој судбини...

Али, вратимо се епизоди код шанка.

Сарадници су почели да се згледају. Неко злурадо, неко сажаливо. Злуради — искрено, сажаливи — лицемерно. А онда се, као и увек, појављује главни, несебични и надахнути улизица. Тај улизица обожава управу до те мере да је брка са отаџбином, епохом, васионом...

Укратко, појавио се Едик Вагин.

У свакој новинској редакцији постоји човек који не жели, не може и не мора да пише. И годинама не пише. На то су сви навикли и не чуде се. Тим пре што су новинари, слични Вагину, стално утучени и грозничаво забринуте. Духовити Шаблински је то стање називао — „вагиналним”...

Вагин је стално журио, поздрављао се одсечно и нервозно. Најпре сам простодушно веровао да је он алкохоличар. Међу безбројним модификацијама мамурлука постоји и та врста. То мучно бежање од дневне светлости. Вибрирајућа покретљивост бегунца, кога сустижу муке савести...

Затим сам сазнао да Вагин не пије. А ако човек не пије и не ради — тада имаш тему за размишљање.

— Тајанствени човек — говорио сам.

— Вагин је тастер — објаснио ми је Биковер — шта је у томе тајанствено?

...Канцеларија нам се тада налазила у Пиковој улици. Тачно наспрам зграде државне безбедности (Пагаријева улица бр. 1). Вагин је тамо боравио свакодневно. Или готово свакодневно. Кроз прозор смо га гледали како прелази улицу.

— Вагин има прековремени посао! — урлао је Шаблински...

Уосталом, опет смо се удаљили.

...Сарадници су почели да се згледају. Вагин је благо ухватио уредника за раме:

— Шефе... Неред у одећи...

И тада је уредник био несмотрен. Брзо се ухватио, обема рукама, за шлиц. Тачније... Па, укратко, за ону ствар... Урадио је оно што музичари називају глисандо. (Лаки прелаз преко клавијатуре.) Уверио се да је граница затворена. Поцрвенео је:

— Вашем хумору нађите бољу примену.

Окренуо се и изашао дарујући потчињенима неонски сјај гађа.

Затим је обављен кратак и сасвим тајанствен дијалог.

Обесхрабреном Вагину је пришао Шаблински.

— Бадава је излазио — рекао је — овако је zgodније...

— Ко ме је zgodније? — погледао га је испод ока Вагин.

— Теби, наравно....

— Шта је zgodније?

— Па, то исто...

— Не, шта је zgodније?

— У ствари...

— Не, шта је zgodније? Шта је zgodније? — раздерао се Вагин. — Нека каже!

— Носи се ти у лепу материну! — рекао му је, после краћег ћутања, Шаблински.

— То-то! — тријумфовао је тастер....

Вагин је био просечан, невешти тастер без полета....

Нисам стигао ни да га сажаљевам, кад ме позва уредник. Мало сам се узнемирио. Тек што сам припремио текст од двеста редова. Наслов — „Тата изнад сунца”. О изложби дечијих цртежа. Шта ли хоће, питам се? Па, још и та злосрећна рупа на панталонама. Можда уредник мисли да сам му то ја подметнуо. Јер смо имали сличан случај. Спремао сам ширу информацију о изложби декоративних паса. Уредник, љубитељ животиња, дошао је службеним аутом — да је погледа. И тада је почела непогода. Туронок се изнервирао па каже:

— Са вама се не може радити...

— То јест, како то?

— Вечито неке непредвиђене ситуације...

Као да сам ја Зевс и намерно припремам непогоду.

...Улазим у кабинет. Уредник шета између гипсаног Лењина и стерео-уређаја „естонија”.

Лењинаова слика је обавезни инвентар сваког номенклатурног кабинета. Знао сам једини, и то делимичан изузетак. Имао сам пријатеља Авдејева. Одговорни је уредник омладинских новина. Отац му је био провинцијски глумац из Луганска. Годинама је играо Лењина у свом позоришту. Тако да је Авдејев вешто направио преседан. Изнад стола је окачио огромну фотографију тате у улози Иљича. Ваљда неће тражити длаку у јајету — јесте Лењин, али му је ипак — тата...

...Туронок је стално шеткао између бисте и радио-грамофона. Видим — рупа је на свом месту. Ако се тако може рећи... Ако брука има законито место...

Најзад је уредник почео:

— Знате, Довлатове, ви имате перо!

Ћутим, од похвале не црвеним...

— Поседујете умеће да видите, да учавате... Будимо отворени, културни ниво руских новинара у Естонији оставља нам,

што кажу, жељу у бољитак. Темпо идејног развоја је значајан, рекао бих да превазилази темпо културног развоја. Сетите се прошлог актива. Кленски не зна шта је синоним. Толстиков у уводнику, приметили сте, пише: „...Комунисти фабрике у идућим месецима морају да ликвидирају тај недопустиви status quo...” Репецки је уводник пољопривредне рубрике насловио „Јаја за извоз!”... Како вам се то свиђа?

— Донекле је интимно...

— Укратко. Ви имате ерудицију, осећај за хумор. Стил вам је оригиналан. Фали вам једна унутрашња прибраност, дисциплина... Углавном, време је да се баците на посао. Да изађете, што кажу, у простор велике журналистике. Овде је једна интересантна одлука. Из Пајдеског рејона јављају.... Нека Пејпс је дала рекордну количину млека...

— Пејпс је крава?

— Пејпс је музиља. Штавише, депутат републичког Совјета. Са рекордним резултатима. Можда двеста, а можда две хиљаде литара... Укратко, много... Сазнајте у рејкому. Смислили смо следећу операцију. Музиља се рапортом обраћа Брежњеву. Друг Брежњев јој одговара, то ће бити усаглашено. Треба саставити писмо другу Брежњеву. Узети учешће у церемонијама. Представити их у штампи...

— Па, то је за пољопривредну редакцију.

— Идете као специјални дописник. Тај задатак не можемо поверити било коме. Уобичајене новинске фразе овде нису умесне. Треба нам људина, разумете? Углавном, на посао. Добићете дневнице и идите с милим Богом... Послаћемо телеграм у рејком... И још. Узмите у обзир разлоге. Кад буде сводио резултате редакцијског конкурса, жири ће дати предност текстовима од друштвеног значаја.

— То јест?

— То јест, текстовима који имају друштвени значај.

— Зар сваки новински текст нема друштвени значај?

Турунок ме је погледао са једва приметном љутњом.

— У извесној мери, да. Али то може да се испољава у мањој или већој мери.

— Кажу да за играње улоге Лењина плаћају више него за Отела?

— Могућно је. И убеђен сам да је то правично. Јер глумац узима на себе огромну одговорност...

...Током читавог разговора осећао сам се чудно. Нешто ми је било необично у уреднику. И онда сам схватио да је ствар у рупи. Као да нас је изједначавала. Укидала је његову номенклатурну предност. Поставила нас је у исту раван. Уверио сам се да смо слични. Заврбовани старији људи у истим

(морам да вам откријем ту малу тајну) плавим гаћама. Први пут сам осетио симпатију према Туроноку. Рекао сам:

— Генриче Францевичу, панталоне су вам пукле позади.

Туронок је мирно пришао огромном огледалу, сагнуо се, уверио се и рекао:

— Драги мој, учини ми услугу... Даћу ти конач... Имам га у сефу... Не због службе него због дружбе.... Тако, на брзину.... Не бих да се обраћам Пљухиној....

Ваља је била редакцијска секс-примадона. Са наученим колоратурама гласа, као у оперске певачице. И са идиотском навиком да уједа... Уосталом, опет смо се удаљили ...

— ...Не бих да се обраћам Пљухиној — рекао је уредник.

Ето ти, мислим, твоје подсвести.

— Учините ми, драги мој.

— У смислу — да ушијем?

— На брзину.

— Заиста не умем...

— Ма, како будете умели.

Укратко, зашио сам му панталоне. Шта сад тамо...

Завирио сам у лабораторију код Жбанкова.

— Спремај се — кажем — идемо.

— Моменат — живнуо је Жбанков — идем. Само имам свега четрдесет копејки. И Жора ми дугује седамдесет...

— Ма, не говорим о томе. Имам посао.

— Посао? — развуче Жбанков.

— Шта је, не требају ти паре?

— Требају. Четири рубље до аконтације.

— Уредник нуди службени пут од три дана.

— Куда?

— У Пајде.

— О, купићемо вобле!

— Кажем ти ја, идемо.

Зовем локалом Туронока:

— Могу ли да поведем Жбанкова?

Уредник се замислио:

— Ви и Жбанков сте, право да вам кажем, опасан састав.

Затим се нечег сетио, па ми каже:

— На вашу одговорност. И запамтите — задатак је озбиљан.

Тако сам отишао у планину. Пре тога сам био сличан совјетској рубљи. Сви је воле а она нема куда да падне. Код долара је све друкчије. Попео се на такву висину, па пада ли пада...

Путовање нам је почело оригинално. Наиме — Жбанков је дошао на железничку станицу потпуно трезан. Чак га нисам препознао одмах. У оделу, тако тужан...

Сели смо, запалили цигарете....

— Сила си — кажем — у форми си.

— Схваташ, решио сам да прикочим. Иначе ћу постати апсолутно неупотребљив. Ипак имам породицу, децу.... Старијем је већ четврта година... Лера је била у дечијем вртићу, а директорка је само њега хвалила. Развијен је, каже, бистар, енергичан, бави се мастурбацијом... Бацио се на ђалета... Схваташ, таква стеница а увиђа...

Изнад Жбанковљеве главе зазвекца дописничка торба — воз је кренуо.

— Шта ти мислиш — питао је Жбанков — ради ли бифе?

— Ти већ имаш.

— Одакле ми?

— Тек што је зазвекало.

— А можда су то хемикалије?

— Причај...

— Заиста имам, наравно. Али размисли. У шест ујутро бићемо на лицу места. Пожелећемо да растерамо мамурлук. Шта да се ради? Све је затворено. Вакуум. Глас у пустињи...

— Па, дочекаће нас секретар рејкома.

— Са флашом, је ли? Њему не пада на памет да смо ми људи...

— А ко је хтео да прикочи?

— Ја сам хтео, привремено. А већ су прошла готово два дана и ноћи. Епоха...

— Бифе ради — кажем.

Ишли смо вагонима. У купеима је било тихо. Сивкасто-смеђе тепих-стазице су пригушивале кораке. У гужви је требало стално да се извињавамо газећи преко торби, корпи са јабукама...

Два пута су нас испратили псовкама без злобе. Жбанков је рекао:

— А псовање, ипак, није обавезно!

Платформе су фијукале од хладног ветра. У пролазима између тешких врата са ниским алуминијумским квакама, тресак се појачава.

У ресторану је било мало људи. Крај прозора су седела два румена мајора. Шапке су им биле на столу. Један је узбуђено говорио другом:

— Где је линија одбројавања, Витја? Неопходна је линија одбројавања. А без линије одбројавања, и сам схваташ...

Његов саговорник је одговарао:

— Постојала је чињеница? Постојала је... А чињеница је чињеница... пред чињеницом, што кажу, тог...

У ћошку се сместила јеврејска породица. Лепа пуначка девојка је ивицом столњака замотавала чајну кашичицу. Старији дечак је стално гледао на сат. Мајка и отац су једва чујно разговарали.

Сместили смо се код шанка. Жбанков је поћутао, па рече:

— Серж, објасни ми зашто мрзе Јевреје? Рецимо, разапели су Христа. Наравно, узалуд. А колико је година прошло... И после, види. Јевреји, Јевреји... Вагин је Рус, Толстиков — Рус. А они не само да би разапели Христа. Они би га живог појели... Ето куда би требало усмерити антисемитизам. На Толстикова и Вагинова. Ја против таквих, као што су они, осећам страشان антисемитизам. А ти?

— Наравно.

— Требало би антисемитизам окренути на Толстикова! И заиста... На све партије...

— Да — кажем — то не би било лоше... Само не вичи.

Али, обрати пажњу... Видиш, седе њих четворо, не окрећи се... Као да седе природно, али мене нешто љути. Наш би седео у бљувотини — океј! Она двојица курајбера поред прозора се дерњају — нормално! А ови седе тихо, али ја се због нечег љутим. Можда зато што живе добро. Па, ни ја не бих живео горе. Да није проклете вотке. Међутим, куда се деду газда?

Један мајор је другоме говорио:

— Неопходна је скала вредности, Витја. Права скала вредности. Плус полазиште. А без скале вредности и полазишта, сам просуди...

Други је и даље одговарао:

— Постоји чињеница, Коља! Чињеница је чињеница, како год да окренеш. Чињеница је реалност, Коља! То јест, нешто фактички...

Девојчица је звецнула испуштеном чајном кашичицом. Родитељи су тихо изговорили нешто прекорно. Дечак је погледао на сат...

Појавила се бифецијка са увојцима боје пасте за под. Иза ње — конобар са послужавником. Послуживао је јеврејску породицу.

— Наравно — увредио се Жбанков — Јевреји су увек први...

Затим је пришао шанку.

— Флашу вотке, наравно... И нешто лагано, као за бру-дершафт...

Куцнули смо се и испили. Воз је ретко прикочивао, а Жбанков је придржавао флашу. Затим — другу.

Најзад се узбудио, поруменео и постао прилично напоран.

— Деда — викао је — ја радим камером! Схваташ, камером! Ја сам рођени уметник! Али снимам свакакве протуве. Њушке не могу да им стану у објектив. Сад сам снимао једног Ордења — осам кила. Блешти, рефлексција као против сунца... Зезнуо си се, ти то не можеш ни да замислиш! А одредили су ми шест рубаља за снимак! Шест рубаља! Нека их утрапе Ајвазовском, као, сликај нам бурлаке за шест рубаља... Ја сам уметник...

Већ је откуцавао један сат. Једва сам одвукао Жбанкова у купе. Пружио сам му таблету аспирина.

— То је отров? — питао је Жбанков и заплакао.

Легао сам и окренуо се према зиду.

Кондуктер нас је пробудио десет минута пре станице.

— Спавате, а ми смо прошли Ихју — рекао је незадовољно.

Жбанков је непомично и дуго посматрао простор. Затим је рекао:

— Када се кондуктери окупљају, вероватно један другом кажу: „Све могу да опростим човеку. Али ономе ко спава, а ми пролазимо Ихњу — то му никад нећу заборавити...”

— Дижи се — кажем — нас ће да дочекују. Хајде да барем умијемо њушке.

— Сад бих нешто топло — пустио је себи на вољу Жбанков.

Узео сам пешкир, извадио пасту за зубе и сапун. Извукао сам бритву.

— Куда ћеш?

— Да кољем овна — кажем — а ти си желео нешто топло...

Када сам се вратио Жбанков је обувао ципеле. Заподенуо је филозофски разговор: „А колико смо синоћ попили?...” Али га прекинух.

Већ смо стизали. Кроз прозор се оцртавао станични пејзаж. Предратне зграде, равни прозори, осветљени сат...

Изашли смо на перон, влажан и таман.

— Нешто не чујем фанфаре — каже ми Жбанков.

Али, према нама је журио и гестовима нас позивао високи мушкарац пословног изгледа.

— Другови из редакције? — заинтересовао се осмехнут.

Рекли смо му своја презимена.

— Добро нам дошли.

Код клозета (занима ме зашто архитектура нужника на железничким станицама тако личи на ремек-дела Растрелија?)

нас је чекао ауто. Поред њега је газио у месту кршан момак у пелерини.

— Секретар рејкома Лијвак — представио се.

Испоставило се да је онај који нас је дочекао — шофер. Обојица су говорила готово без акцента. Вероватно су пореклом од волосовских Естонаца....

— Први посао нам је доручак! — рекао је Лијвак.

Жбанков је приметно живнуо.

— Па, овде је све затворено — рекао је лицемерно.

— Нешто ћемо већ смислити — тврдио је секретар рејкома.

Мали естонски градови су пријатни и срдачни. У рано јутро Пајде је изгледао апсолутно мртав, нацртан. У сумраку су дрхтао плава неонска слова.

— Како сте путовали? — питао је Лијвак.

— Одлично — кажем.

— Уморни сте?

— Нимало.

— Добро, одморите се, доручкујте....

Прошли смо поред болнице за туберкулозне и жуте зграде рејкома. Затим смо се опет обрели у хоризонталном лавиринту тесних приградских улица. Два-три нагла скретања и већ смо на друму. Слева је шума. Здесна равна обала и светлуцава глаткоћа воде.

— Куда идемо — шапнуо ми је Жбанков — можда им је тамо трезнилиште?

— Стижемо — као да му је погађао мисли Лијвак — овде нам је нешто попут одмаралишта. За ограничени круг гостију. За госте...

— То и кажем — обрадовао се Жбанков.

Ауто се зауставио поред приземне зграде на обали. Бели зидови од дасака, избраздани кров који изазива опорост у устима, гаража... Из димњака се лено диже дим оживљавајући слику. Од врата до мале марине воде бетонске степенице. У марици се бели, благо нагнута, оштрица јахте.

— Па — рече Лијвак — упознајте се.

На прагу је стајала млада жена од око тридесет година у јакни од кераде и фармеркама. Живо, срдачно и малкице мајмунско лице, очи црне и крупни једнаки зуби.

— Бела Ткаченко — представила се она — други секретар рејкома комсомола.

Рекао сам своје презиме.

— Фоторепортер Жбанков Михаил — тихо је узвикнуо Жбанков и трупнуо излизаним потпетицама.

— Бела Константиновна је ваша домаћица — рекао је Лијвак ласкаво — овде ћете и да се одморите... Две спаваће собе, кабинет, финско купатило, гостинска соба... Постоји спортска опрема, мала библиотека... Све је предвиђено, видећете и сами...

Затим је рекао нешто на естонском.

Бела је климнула главом и позвала:

— Еви, туле сине!

Сместа се појавила поцрвенела, сасвим млада девојчица у мајици и шортсу. Руке су јој биле у пепелу.

— Еви Саксон — представи је Лијвак — дописник рејонских омладинских новина.

Еви је склонила руке иза леђа.

— Нећу да вам сметам — осмехнуо се секретар. — Програм је у целини следећи. Одморите се, доручкујте. До три вас чекам у рејкому. Узећу ваше путне налоге. Упознаћете се са јунакињом. Даћемо вам потребне податке. До јутра текст мора бити готов. А сада, молим вас да ме извините, послови...

Секретар рејкома је живахно стрчао низ доклат. За секунд је прорадио мотор.

Настаде неугодна пауза.

— Уђите, шта вам је? — снашла се Бела.

Отишли смо у гостинску собу. Наспрам прозора је светлуцао камин, украшен зеленом плочицом од фајанса. По ћошковицама су биле дубоке ниске фотеле.

Одвели су нас у спаваћу собу. Два широка кревета била су покривена карираним покривачем од камиље длаке. На ноћном ормарићу је горео масиван црвени свећњак и озаривао таваницу треперавом ружичастом светлошћу.

— Ваши апартаменти — рекла је Бела. — За двадесет минута дођите на доручак.

Жбанков је опрезно сео на кревет. Због нечега је изуо ципеле. Уплашено је рекао:

— Серж, где смо то стигли?

— Па шта? Једноставно, идемо у планину.

— У ком смислу?

— Добили смо одговарајући задатак.

— Јеси ли обратио пажњу какве су цуре? Да паднеш на теме! Таквих нисам виђао чак ни у ГУМ-у. Која ти се више свиђа?

— Обе су добре...

— А можда је то провокација?

— То јест?

— Ти је, схваташ ли, ћап...

— Да.

- А због тога те стрпају у дилкарницу!
- Зашто одмах — ћап. Одмори се, поразговарај...
- Шта значи — поразговарај?
- Разговор ти је када се разговара.
- А-а — рече Жбанков.

Одједном је почео да бауља и завирује под кревет. Затим је дуго и неповерљиво разгледао розету утичнице.

— Шта ти је?

— Тражим микрофон. Овде, наравно, мора да постоји микрофон. Прислушни уређај. Познаник пијаница ми је причао...

— После чеш га наћи. Време је за доручак.

Умили смо се на брзину. Жбанков је пресвукао кошуљу.

— Шта мислиш — питао ме је — послужиће нам полулитрењака?

— Не жури — кажем — овде је, очигледно, има. Осим тога, данас треба да идемо у рејком.

— Не кажем ја да се треба земљосати. Него онако, на брудершафт...

— Не жури — кажем.

— И још нешто — замолио ме је Жбанков — ти не заподевај сувише мудре разговоре. Други пут ћете грувати са Шаблинским, па после читаво вече: „Ипостас, ипостас, ипостас...” Сад већ можеш нешто лакше... Типа — Сергеј Јесењин, јерменски радио...

— Добро — кажем — идемо.

Сто је био постављен у гостинској соби. Стандардни асортиман затворених продавница ЦК: скупа кобасица, кавијар, туневина, чоколада са кремом од јагода.

Девојке су се пресвукле у светле блузице и ципеле по последњој моди.

— Седите — рекла је Бела.

Еви је узела послужавник.

— Хоћете ли да попијете?

— Него шта?! — рекао је мој друг. — Иначе није хришћански.

Еви је донела неколико флаша.

— Коњак, цин с тоником, вино — понудила је Бела.

Жбанков се одједном напрегну, па рече:

— Пардон, знам тај коњак... Зове се КВН... Или НКВД...

— КВВК — исправила га је Бела.

— Исти ђаво... Кошта шеснаест рубаља и двадесет копејки... За те паре боље је купити три флаше вотке.

— Не узбуђујте се — смиривала га је Бела.

А Еви га је упитала:

— Ви сте алкохоличар?
— Да — рекао је јасно Жбанков — али имам меру...
Сипао сам коњак.
— За сусрет — кажем.
— За пријатан сусрет — додала је Бела.
— Живели — рекао је Жбанков.
Завладала је тишина, коју је нарушавало звецкање ножева и виљушака.
— Испричајте нам нешто занимљиво — замолила је Еви.
Жбанков је запалио цигарету и почео:
— Живот је, девојке, у суштини — калеидоскоп. Данас једно, сутра друго. Данас бацаш чифте а сутрадан видиш да си бацио и копита... Сећаш ли се, Серже, каква је код нас била фрка са лешевима?
Бела се нагла напред:
— Испричајте нам.
— Умро је економиста телевизије Иљвес. А можда је био директор, не сећам се. Па, умро је, умро.... И у реду је, заиста, што је то учинио... Сахрањујемо га како треба... Дошли су људи са телевизије. Иде директан пренос... Говоранције, наравно.... Почели су да се опраштају. Приђем ја истим поводом и видим — није Иљвес.... Шта, зар ја не знам Иљвеса? Сто пута сам га фотографисао. Али, у мртвачком сандуку лежи непознати мушкарац...
— Жив? — питала је Бела.
— Зашто жив? Наравно, мртав, како треба. Само није Иљвес. Испоставља се да су у мртвачници побркали лешеве...
— Како се то завршило? — питала је Бела.
— Тако се и завршило. Сахранили су другог човека. Неће ваљда да прекидају пренос. А ноћу су заменили мртвачке сандуке... И заиста, у чему је разлика?! Суштина је иста, само су различити... како да кажем?
— Ипостаси — сугерисао сам.
Жбанков ми је запретио песницом.
— Језиво — рекла је Бела.
— Није то ништа — одушевио се Жбанков — испричаћу вам како се један обесио... Само прво да попијемо.
Сипао сам остатке коњака. Еви је дланом покрила чашницу.
— Већ сам пијана.
— Никако! — рекао је Жбанков.
Девојке су такође запалиле цигарете. Жбанков је сачекао тишину и започео:
— А како се један обесио — то вам је чист виц. Човек је простачки псовао. Жена му је, наравно, звоцала од јутра до

мрака. И ето, решио он да се обеси. Не сасвим, него фиктивно. Укратко — тера шегу. Жена оде на посао. А он се упртачи-ма закачио за лустер и виси. Чује — кораци. Жена се враћа са посла. Човек колута очима. Из фазона, наравно. Али, то није била жена. Осамдесетогодишња комшиница, послом. Улази — човек виси...

— Ужас — рекла је Бела.

— Баба је била челична. Не само да се није онесвестила...

Пришла је човеку и почела да му претреса џепове. А њега голица. И насмејао се. Ту ти се баба штречне и отегне папке. И готово. А он виси. Не може да се откачи. Долази жена. Види — таква и таква ствар. Бакута умрла а муж се обесио. Жена узме телефон, зове: „Васја, код мене ти је — хиљаду и једна ноћ... Зато сам сада слободна. Долази...” А муж јој каже: „Ја ћу њему да дођем... Том педеру ћу ископати очи...” Тада и жена отегне папке. И то начисто...

— Ужас — рекла је Бела.

— Није то ништа — рекао је Жбанков — хајде да попијемо!

— Купатило је спремно — рекла је Еви.

— Шта, треба да се свлачим? — упитао је узнемирено Жбанков поправљајући кравату.

— Наравно — рекла је Бела.

— Ногу — кажем — можеш и да ослободиш.

— Какву ногу?

— Дрвену.

— Шта? — заурлао је Жбанков.

Затим се сагнуо и високо повукао обе ногавице. Његови јаки плавкасти листови били су стегнути шареним демодираним подвезицама за чарапе.

— Ја још увек играм фудбал — није се смиривао Жбанков — Тамо имамо пустару... Малолетници тренирају... Видиш, дешавало ми се да у мамурлуку...

— Купатило је спремно — рекла је Еви.

Обрели смо се у свлачионици. По зидовима су висили егзотични плакати. Девојке су нестале иза паравана.

— Па, Серж, винула ми се душа у рај! — мумлао је Жбанков.

Свукао се брзо, војнички. Остао је у широким сатенским гаћама. На грудима му се плавела барутна тетоважа. Флаша са чашицом, женски профил и кеџ херџ. А на средини натпис словенском лигатуром: „Ето шта ме је упропастило!”

— Идемо — кажем.

У тесној просторији, стилизованој као брвнара, било је неподношљиво вруће. Термометар је показивао деведесет степени. Усијане плоче смо морали да расхлађујемо водом.

Девојке су носиле дречаве савремене купаће костиме, по две уске узбудљиве крпице.

— Правила знате? — осмехнула се се Бела. — Металне ствари треба да скинете. Може се појавити опекотина...

— Какве ствари? — питао је Жбанков.

— Шнале, укоснице, чиоде...

— А зубе? — питао је Жбанков.

— Зуби могу и да остану — осмехнула се Бела и додала:
— Испричајте нам још нешто.

— Одмах. Испричаћу вам како је један поплавио говнима свадбу...

Девојке су се уплашено притајиле.

— Мој пријатељ је возио камион за чишћење септичких јама. Чистио је баш ту ствар. И имао је другарицу, врло писмену. „Мирис ти је” — каже — „ружан.” А шта он може да ради? „Зато ми је” — каже — „добра плата.” „Требало би да одеш у таксисте” — каже му она. „А каква је плата таксисти? Не може да заради ни за воду.” Прође година. Нашла она себи мужа. А мом другару каже: „Готово је. Одљубила сам се. Пиши пропало.” Он, наравно, пати. А њима — свадба. Унајмили ресторан, пију, веселе се... Пада ноћ... Тада ти мој другар крене својим говновозом, пардон... Отворио капак, увукао тамо creво и одврнуо пумпу... А у цистерни му четири тоне баш оног добра... Сватовима тачно до колена. Гунгула, вика, ето ти га: „Горко!”... Дошла милиција... Морали су да затворе ресторан. А мој другар је добио седам комада робије... Такве ствари...

Девојке су седеле притајене и донекле обесхрабрене. Ја сам патио од неподношљиве врућине. Жбанков је био на врхунцу блаженства.

Све то поче да ми се пење на главу. Алкохол је постепено испарио. Приметио сам да Еви погледа у мене. Или са страхом или са поштовањем. Жбанков је нешто страствено шапутао Бели Константиновој.

— Одавно си у новинама? — питам.

— Одавно — рекла је Еви — четири месеца.

— Свиђа ти се?

— Да, веома ми се свиђа.

— А раније?

— Шта?

— Шта си радила пре тога?

— Нисам радила. Учила сам у школи.

Уста су јој била дечија а чело маљаво. Изражавала се ужурбано, правилно и помало задихано. Говорила је са грубим естонским акцентом. Понекад је малкице кварила руске речи.

— Шта те је повукло у новине?

— А што?

— Мора се много лагати.

— Не. Ја радим коректуру. Још увек не пишем. Написала сам чланак, кажу — није добар...

— О чему?

— О сексу.

— О чему?!

— О сексу. То је важна тема. Потребни су нам стручни часописи и књиге. Људи ионако упражњавају секс, само што је много тога неправилно...

— А ти знаш како је правилно?

— Да. Била сам удата.

— А где ти је муж?

— Утопио се. Попио је коњак и утопио се. Студирао је хемију у Тартуу.

— Извини — кажем.

— Читала сам многе твоје чланке. Врло много хумора. И врло много тротачки... Све саме тротачке.... И ја желим да радим у Талину. Овде су новине врло мале...

— То је тек пред тобом.

— Знам шта си рекао о новинама. Многи пишу оно што није. Ја то не волим.

— А шта ти волиш?

— Волим поезију, волим „Битлсе”. Да кажем шта још?

— Кажи.

— Помало те волим.

Учинио ми се да нисам добро чуо. То је било превелико изненађење. Ето, нисам ни помишљао да сам тако лако збуњив...

— Ти си веома леп!

— У ком смислу?

— Ти си копија Омара Шарифа.

— Ко је тај Омар Шариф?

— О, Шариф? Он је прва лига!

Жбанков је неочекивано устао. Повукао је врата. Незграпно и нагло је сјурио низ бетонско степениште у воду. За секунду је замро. Замахом је рукама. Изустео је зверски, непристојан урлик и стрпоштао се...

Дигла се фонтана свилених капи. Са дна узнемирене реке испливале су неке конзерве, чворновато дрвље и ђубре.

Три секунде се није видео. Затим је изронила црна ветро-пираста глава безумних очију, као у штенета од месец дана. Жбанков се тетурајући искобељао на обалу. Уз његова мршава бедра биле су залепљене, као на скулптури, војничке гаће.

Пошто је два пута оптрчао око виле певајући „Милина је, браћо, милина”, Жбанков је сео на полицу и запалио цигарету.

— Па, како сте? — питала га је Бела.

— Нормално — одговорио је фотограф и звучно се ударио гумицом по стомаку.

— А ви? — питала је Бела обраћајући се мени.

— Више волим туш.

У суседној просторији је била туш-кабина. Умио сам се и почео да се облачим.

„Седамнаестогодишња провинцијска блесача” — тврдио сам — „попила је три чашице коњака, па пошандрцала...”

Отишао сам у гостинску собу, сипао себи цин са тони-ком. Споља су допирали повици и плускање водом. Ускоро се појавила Еви, црвена, у мокрој купаћем костиму.

— Љут си на мене?

— Нимало.

— Видим ја... Дај да те пољубим....

Тада сам се опет збунио. И то поред свег свог животног искуства...

— Рђаву си игру започела — кажем.

— Ја те не лажем.

— Али ми сутра одлазимо.

— Ти ћеш опет доћи...

Коракнуо сам према њој. Покушајте да останете разумни кад је поред вас седамнаестогодишња девојчица, која је тек изашла из мора. Тачније, из реке...

— Ма, шта ти је? Шта ти је? — питам.

— Тако се увек љуби Џуди Гарленд — рекла је Еви. — А она ради још и ово...

Човек је од запањујуће грађе! Или сам једино ја такав?! Знаш да је лагарија, примитивна рејкомска лагарија, и да је фалсификат, и то још са холивудском патином — све знаш, а срећан си ко клиња....

Евине лопатице су биле оштре а кичма — од хладних морских каменчића... Пригушено је повикивала и дрхтала. Крхки шарени лептир у лабаво стиснутој песници...

Тада се разлегло заглушујуће:

— Пардон!

На вратима се назирао Жбанков. Пустио сам Еви.

Он је ставио флашу вотке на сто. Очигледно је пустио у оптицај своје резерве.

— Већ је један — рекао сам — чекају нас у рејкому.

— Како си ти савестан — наругао ми се Жбанков.

Еви је отишла да се облачи. Бела Константиновна се такође пресвукла. Сада је на њој био строги реизборни костим.

И тада сам помислио: ох, да ово није тај рејком, ни ова полудела крава! ... Живео бих овде без икаквих одговорних задатака... Јахта, река, младе госпођице... Нека лажу, кокетирају, глуме јефтине холивудске звезде... Каква ми је то срећа — женско лицемерје!... Да, можда сам ради таквих ствари и дошао на свет!... Мени је тридесет четири године, а немам ни једног, ни једног јединог безбрижног дана... Кад бих макар један дан живео без мисли, без брига и без туге... Не, спремај се у рејком... Тамо где су сатови, портрети, ходници, бескрајна игра озбиљности...

— Људи! Отворило ми се друго дисање! — изјавио је Жбанков.

Сипао сам вотку. Себи — пуну велику чашу. Еви је дотакла мој рукав:

— Сада немој да пијеш... Касније....

— А, добро!

— Чека те Лијвак.

— Све ће бити у реду.

— Шта значи: биће? — наљутио се Жбанков. — Све је већ лепо! Отворило ми се друго дисање! Живели!

Бела је укључила радио. Ниски баритон је узвикивао нешто мучно актуелно:

Истине нема у овоме свету халабучности

Постоји само трен, држи се њега...

Постоји светло између прошлости и будућности

Управо он се и назива — живот...

Опет смо пили и пили. Еви је седела на поду поред моје фотеље. Жбанков се распричао и сваки час одлазио у тоалет. Сваки пут је отмено тражио: „Могу ли да се упознам са планом?” Стално додајући: „У смислу — да пишким...”

Одједном сам схватио да сам пропустио тренутак кад је требало да станем. Појавиле су се варљива лакоћа и храброст. Обузело ме је осећање снаге и некажњивости.

— Тај рејком сам видео у мртвачком сандуку! Мишко, сипај!

Тада је Бела Константиновна преузела иницијативу:

— Момци, да се извучемо, па после... Позваћу ауто.

И отишла је да телефонира.
Завукао сам главу под славину. Еви је извадила пудријеру
и каже:

— Не могу да вас гледам.

За двадесет минута наш такси стиже до зграде рејкома.
Жбанков је читавим путем певао:

С тобом да разговарам нећу,
Не трабуњај, Мања, којештарије...
Боље да идем с момцима на пиће,
Момци бар имају мисли важније....

Вероватно је тајанствена Мања оличавала рејком и партијске сфере...

Еви ми је миловала руку и с акцентом ми шапутала узбуљиве безобразлуке. Бела Константиновна је изгледала строго.

Она нас је повела широким ходницима рејкома. Са њом су се непрестано руковали.

У приземљу се уздизао бронзани Лењин. На првом спрату такође — бронзани Лењин, нешто мањи. На другом — Карл Маркс са тужним венчићем браде.

— Занима ме ко дежура на трећем? — упитао је Жбанков смејуљећи се.

Тамо је опет био Лењин, али већ гипсани...

— Сачекајте тренутак — рекла је Бела Константиновна.

Сели смо. Жбанков се стровалио у дубоку фотељу. Његове ноге у изношеним спортским ципелама досезале су до центра сале за пријем. Еви је донекле стишала свој жар. Њени позиви су већ били сувише противречни текстовима очигледне агитације.

Бела је одшкринула врата:

— Уђите.

Лијвак је разговарао телефоном. Његова слободна рука је срдачно и охрабрујуће гестикулирала.

Најзад је спустио слушалицу.

— Одморили сте се?

— Лично ја — јесам — рекао је уверљиво Жбанков. — Отворило ми се друго дисање....

— То је одлично. Идете на фарму.

— А зашто сад то?! — узвикнуо је Жбанков. — Ах, да...

— Ево вам података о Линди Пејпс... Резултати рада... Кратка биографија... Потврде о стимулацијама... Где су ваши путни налози? Печате ударите доле... Сада, ако вам је вече слободно, можете да одете некуд.... Позориште је, истина, на естонском језику, Дом за одмор... У „Интуристу” ради бар, до

један после поноћи... Бела Константиновна, организујте друговима мали излет...

— Можемо ли отворено? — дигао је руку Жбанков.

— Молим вас — климнуо је главом Лијвак.

— Овде смо сви своји.

— Па, наравно.

— Могу ли искрено, морнарски?

— Слушам.

Жбанков је искорачио и конспиративно снизио глас:

— Да то преведемо на пиће!

— То јест? — није разумео Лијвак.

— Ја бих, кажем, да преведем на пиће!

Лијвак ме је погледао забринуту. Повукао сам Жбанкова за рукав. Он је коракнуо у страну и наставио:

— У смислу: одговарајућа количина вотке уместо позоришта! Ја се, наравно, дивљачки извињавам...

Запрепашћени Лијвак се окренуо према Бели. Бела Константиновна је оштро одбрусила:

— Друг Жбанков и друг Довлатов су снабдевени свим потребама.

— Има врло много вина — додала је простодушно Еви.

— Шта значи: много?! — успротивио се Жбанков. — Много је релативан појам...

— Бела Константиновна, побрините се — наредио је секретар.

— Ето, то је морнарски — обрадовао се Жбанков — то је нашки!

Одлучио сам да се умешам.

— Све ми је јасно — кажем — подаци су код мене. Друг Жбанков ће направити фотографије. Текст ће бити готов до десет сати ујутро.

— Имајте на уму, писмо мора бити лично...

Климнуо сам главом.

— Али ће га читати читава земља.

Опет сам климнуо.

— То мора бити рапорт...

Климнуо сам и трећи пут.

— Али рапорт најближем човеку...

Још једно климање. Лијвак је стајао у близини, плашио сам се да га не запахнем винским дахом. Изгледа да сам га ипак запахнуо...

— И не шалите се главом, другови — замолио је — не шалите се главом. Ствар је врло озбиљна. Тако да умерено...

— Хоћете ли да вас овековечим са Довлатовом? — предложио је изненада Жбанков. — Обојица сте колористични мушкарци...

— Ако може, следећи пут — рекао је Лијвак нестрпљиво. — Видећемо се сутра.

— Добро — сагласио се Жбанков — тада ћу вас сликати у пристојнијој ситуацији....

Лијвак је оћутао....

...Доле нас је чекао ауто са јутарњим шофером.

— Идемо на фарму, па готова ствар — рекла је Бела.

— Је ли далеко? — питам.

— Десет минута — одговорио је шофер — овде је све близу.

— Добро би било да успут направим рецку — шапнуо је Жбанков — гориво ми је на измаку....

А затим, обраћајући се возачу:

— Шефе, стани поред прве продавнице. Гледај да не промашиш!

— Имам посла — наљутио се шофер — ја сам то синоћ.

— Онда, може за друштво?

— Ја сам на радном месту.... Код куће ме чека....

— Добро. Домаћинска ствар. Имаш ли ти ширине?!

— Него шта?!

Аутомобил је стао поред сеоске продавнице. Пред тезгом се тискао народ. Жбанков је испружио песницу са шест рубаља и енергично крчио себи пут.

— Закаснићу на авион, људи... Такси ме, схваташ, чека... Дете ми је болесно... Жена се, кучка, порађа...

За минут је испливао са две флаше кахорца.

Возач му је пружио мутну чашу.

— Па, за све океј!

— Сипај — кажем — и мени. Шта има тамо?

— А ко ће да фотографише? — питала је Еви.

— Мишка ће све да уради. Он је добар радник.

И заиста, Жбанков је радио изванредно. Ма колико да попије. Мада му је апаратура била најпримитивнија. Фоторепортерима су поделили јапанске камере, коштају малтене пет хиљада. Жбанкову није запала јапанска камера. „Ионако би је пропио” — изјавио је уредник. Жбанков је фотографисао апаратом „смена” од девет рубаља. Носио га је у џепу, футролу је изгубио. Развијач је користио недељама. У њему су пливали пикавци. А фотографије су испадале јасне, неусиљене, новински контрастне. Очигледно је поседовао неки посебан дар...

Најзад смо стигли до зграде дирекције, по којој су били окачени безбројни плакати. Изнад капије се црвенео транспа-

рент „Кост — вредна индустријска сировина!” Под тремом се окупило неколико људи. Возач је упитао нешто на естонском. Показали су нам пут...

Штала је била прилично тужна, ниска зграда. Изнад улаза је горела прашњава лампа и осветљавала прљаво степениште.

Бела Константиновна, Жбанков и ја смо изашли из аута. Возач је пушио. Еви је дремала на задњем седишту.

Неочекивано се појавио хроми човек са кожном официрском торбом.

— Главни агроном Савкин — представио се он. — Уђите.

Ушли смо. Иза дашчане преграде гацале су краве. Звечкале су меденице, разлегали се тешки уздаси и пријатно шушкање сена. Апатичне животиње су нас посматрале сетно.

...Има у крави нечег тешког, понижавајућег и одбојног. У њеној покорној беспрекорности, пројдрљивости и равнодушности. Мада су ту, рекло би се, и габарити, и рогови... Обична кокошка изгледа независнија. А ова — кофер набијен говедином и мекињама. Уосталом, не знам их добро...

— Уђите, уђите....

Обрели смо се у тесној собици. Мирисало је на кисело млеко и балегу. Сто је био покривен плавом мушемом. На усуканом гајтану висила је лампа. Дуж зидова су се жутели сандуци од шперплоче, за одећу. У углу је светлуцао апарат за мужу.

Жена средњих година у зеленој блузи дигла се да их дочека. На њеним благо подигнутим грудима сијали су ордење и значке.

— Линда Пејпс! — узвикнуо је Савкин.

Поздравили смо се.

— Одох ја — рече главни агроном — ако вам нешто треба, зовите ме на локал два, два, шест...

С муком смо се распоредили. Жбанков је извукао из џепа фотоапарат.

Линда Пејпс ми се учинила мало расејана.

— Она говори само естонски — рекла је Бела.

— Није важно.

— Ја ћу да преводим.

— Питај је нешто за пробу — шапнуо ми је Жбанков.

— Питај је ти — кажем.

Жбанков се сагнуо према Линди Пејпс и мрачно је упитао:

— Колико је сати?

— Преведите ми — одгурнуо сам га — како је Линда постигла тако високе резултате?

Бела јој је превела.

Музиља је прошапутала нешто уплашено.

— Запишите — рекла је Бела — Комунистичка партија и њен лењинистички Централни комитет...

— Све ми је јасно — кажем — сазнајте је ли она члан партије?

— Јесте — одговорила је Бела.

— Одавно?

— Од јуче.

— Моменат — рекао је Жбанков подешавајући фотоапарат.

Линда се укочила, уперила поглед у простор.

— У реду — рекао је Жбанков — шестица ми је у џепу.

— А крава? — зачудила се Бела.

— Каква крава?

— По мом мишљењу, треба их фотографисати заједно.

— Овде не можемо да сместимо краву — објаснио је Жбанков — а тамо светло није ни за клинац...

— Шта ће бити?

Жбанков је гурнуо апарат у џеп.

— У редакцији има тушта и тма крава — рекао је.

— То јест? — зачудила се Бела.

— Кажем, у архиви има крава колико ти душа жели. Изрезаћу твоју Линду и налепити.

Цимнуо сам Белу за рукав:

— Сазнајте, породица јој је велика?

Проговорила је естонски. За минут је превела:

— Породица је велика, троје деце. Старија кћерка завршава школу. Најмлађем сину је четврта година.

— А муж? — питам.

Бела је снизила глас:

— Не записујте.... Муж их је оставио.

— Наш човек! — због нечег се обрадовао Жбанков.

— У реду — кажем — идемо.

Опростили смо се. Линда нас је испратила малкице разочараним погледом. Њена марљиво очешљана коса сијала је од лака.

Изашли смо напоље. Шофер је успео да окрене кола. Еви у јакни од јеленске коже стајала је уз хладњак.

Жбанков је одједном шизнуо.

— Кијк — заурлао је на естонском — готово! Напред, другови! До нових граница! У нове победе!

За пола сата били смо код реке. Шофер се уздржано опростио и отишао. Бела Константиновна је потписала његов путни налог.

Вече је било топло и ведро. Иза реке се црвенео сутонски крајичак неба. На води су подрхтавале ружичаста обасјана места.

Није нам се ишло у кућу. Сишли смо у марину. Неко време смо ћутали. Затим ме је Еви упитала:

— Зашто си дошао у Естонију?

Шта сам могао да јој одговорим? Да објашњавам како немам кућу, отаџбину, уточиште, пребивалиште?... Да сам увек тражио ову тиху марину?... Да од живота тражим само једно — да седим, ево овако, и ћутим, да не мислим?...

— Снабдевање вам је — кажем — добро. Ноћни барови...

— А ви? — Бела се окренула према Жбанкову....

— Овде сам ратовао — рекао је Жбанков — па сам остао....

Укратко — окупатор...

— Колико вам је година?

— Није тако много, четрдесет пет. Сам крај рата ме закачио, био сам клинац. Био сам посилни пуковника Адера... Рањен сам...

— Испричајте — затражила је Бела — ви тако лепо причате.

— Шта ту има да се прича? Звекнуо ме рикошетирани метак, а сва љубав... Ма, идемо!

У згради је зазвонио телефон.

— Моменат — узвикнула је Бела вадећи кључеве у ходу.

Убрзо се вратила.

— Јухан Оскарович вас тражи на телефон.

— Ко? — питам.

— Лијвак..

Ушли смо у кућу. Шкљоцнуо је прекидач — прозори постадоше мрачни. Дигао сам слушалицу.

— Добили смо одговор — рекао је Лијвак.

— Од кога? — нисам разумео.

— Од друга Брежњева.

— То јест, како? Па, писмо још није ни послано.

— Па шта? Значи, Брежњевљеви референти су мало оперативнији од вас.... нас... — деликатно се исправио Лијвак.

— А шта пише друг Брежњев?

— Честита... Захваљује на постигнутим успесима... Жели личну срећу...

— Шта да радим? — питам. — Да пишем рапорт или да га не пишем?

— Обавезно. Па, то је документ. Надам се да ће га канцеларија друга Брежњева завести антидатирано.

— Све ће бити готово до јутра.

— Чекам вас...

...Девојке су почеле да припремају закуску. Жбанков и ја смо се осамили у спаваћој соби.

— Мишка — кажем — ти немаш осећај да се све ово дешава другим људима... Да то ниси ти... И да ово нисам ја... Да је ово једна идиотска представа... А ти си само гледалац...

— Знаш шта ћу да ти кажем — одговорио је Жбанков. — Не размишљај. Не размишљај и готово. Ја већ петнаест година не мислим. Ако будеш размишљао — живот ће ти се згадити. Сви који мисле су несрећни.

— А ти си срећан?

— Ја? Ма, сад бих се обесио! Плашим се бола последњег тренутка. Кад бих могао да заспим и да се не пробудим...

— Шта да се ради?

— Одједном је то такав бол да се не може поднети...

— Шта да се ради?

— Не размишљај. Пиј вотку.

Жбанков је узео флашу.

— Ја сам, чини ми се, пијан — кажем.

— Ма немој! — намигнуо ми је Жбанков. — Хоћеш из флаше?

— Тамо је чаша.

— Није исти гушт.

Пили смо наизменично. Нисмо имали шта да презалогацимо. Са задовољством сам осећао како ме хвата пијано бунило. Контуре живота су постајале све нејасније и мање изострене...

Да бих обновио даља збивања, треба ми извештај напор.

Сећам се да нам је била послужена дефицитарна рејкомска закуска. Уосталом, појавио се и ајвар од тиквица — доказ назадовања. А и пиће је било за класу слабије — драга Мишкина флаша, југословенска „шљивовица”, кагорац...

У десетом минуту Жбанков се придигао и претеће заурлао:

— Ја сам уметник, схваташ! Уметник! Фотографисао сам Хрушчовљеву жену! И лично клинчевог Жискара д' Естена! А ти ми кажеш — крава!...

— Блесавко мој, блесавко — мазила га је Бела — идемо, мацане, сместићу те да спаваш....

— Ти си врло тужан — рекла ми је Еви — нешто није у реду?

— Све је — кажем — дивота! Нормалан псећи живот...

— Треба мање мислити. Боље је радовати се оном што постоји.

— Ето, и Мишка ми каже: пиј!

— Већ ти је доста пића. Сада идемо. Ја ћу ти се свидети...
 — Што и није тешко — кажем.
 — Ти си врло леп.
 — Стара песма, а како добро звучи!
 Насуо сам себи пуну чашу. Јер морам некако да завршим овај идиотски дан. Колико ли ће их још бити?...
 Еви је села на под поред моје фотеље.
 — Ти си друкчији од других — рекла је. — Имаш добру каријеру. Леп си. Али си често тужан. Зашто?
 — Зато што је живот један, нема другог.
 — Не размишљај. Понекад је боље бити глуп.
 — Касно је — кажем — боље да пијем.
 — Само не буди тужан.
 — Са тим је свршено. Идем у планину. Добио сам одговоран задатак. Изаћи ћу у простор великог новинарства...
 — Имаш ли ауто?
 — Питај ме имам ли целе чарапе.
 — Ја желим ауто.
 — Имаћеш. Кад се обогатим, купићу га.
 Пио сам и поново наливао. Бела је вукла Жбанкова у спаваћу собу. Ноге су му се вукле као две увеле гладиоле.
 — Идемо и ми — рекла је Еви — већ си поспан.
 — Сад ћу.
 Попио сам и опет налио.
 — Идемо.
 — Ето, сутра одлазим, а ти ћеш наћи неког са аутом.
 Еви се замислила држећи главу на мојим коленима.
 — Кад се будем поново удавала, удаћу се само за Јеврејина.
 — Зашто? Мислиш да су сви Јевреји богаташи?
 — Објаснићу ти. Јевреји се обрезају...
 — Да.
 — Остали то не чине.
 — Која ђубрад!
 — Не смеј се. То је важан проблем. Када нема обрезивања, добија се смегма....
 — Шта?
 — Смегма. То су штетне материје... канцерогене. Ето тамо, хоћеш да ти покажем?
 — Немој, боље без очигледне...
 — Код обрезаних нема смегме. И тада нема ни рака грлића материце. Знаш шта је грлић материце?
 — Па, рецимо.... Оријентационо...
 — Статистика показује да је рак материце чешћи кад нема обрезивања. А у Израелу га уопште нема...

— Чега?
 — Грлића материце... рака грлића материце... Има рака грла, рака желуца...
 — Ни то није поклон — кажем.
 — Наравно — сагласила се Еви.
 Поћутали смо.
 — Идемо — рекла је — већ си поспан...
 — Сачекај. Треба да се обрежем...
 Попио сам пуну велику чашу и опет је налио.
 — Ти си мортус пијан, идемо...
 — Треба да се обрежем. А још је боље — да одсечем онај грлић и бацим га у ђавољу материну!
 — Ти си мортус пијан. И љут на мене.
 — Нисам љут. Ми смо различите генерације! Моја генерација је ђубре! Твоја је нешто фантастично!
 — Зашто си љут?
 — Зато што је живот један. Прошла је секунда и — крај. Друге неће бити...
 — Већ је поноћ — рекла је Еви.

Попио сам и опет налио. И одмах негде пропао. Осетио сам као да се налазим на дну — акваријума. Све се клатило, отпливало, севале су неке сјајне тачке... Затим је све нестало...

...Пробудило ме куцање. Ушао је Жбанков. На њему је био спортски мантил.

Лежао сам попречно на кревету. Жбанков је сео поред мене.

— Па, како си? — питао је.

— Не питај.

— Кад будем старац — изјавио је Жбанков — написаћу аманет унуцима и праунуцима. То ће бити једна једина реченица. Знаш која?

— А?

— То ће бити једна једина реченица: „Не води љубав мамуран!“ Са три узвичника.

— Лоше ми је. Сасвим лоше.

— И немамо чиме да се залечимо. Па, све си попио.

— А где су наше даме?

— Спремају доручак. Треба устајати. Лијвак чека...

Жбанков је отишао да се облачи. Гурнуо сам главу под славину. Затим сам сео за машину. За пет минута је текст био готов.

„Драги и многопоштовани Леониде Иљичу! Желим да Вас обавестим о радосном догађају. У протеклој години успела сам

да постигнем незабележене радне резултате. Намузла сам рекордни број² млека од једне краве...” (написао сам намерно „...од једне краве”. У том обрту су звучале животна веродостојност и дирљива сељачка простодушност).

Крај је гласио:

„...И још један радостан догађај десио ми се у животу. Комунисти наше фарме сложено су ме изабрали за свог члана!”

Ту ми је већ очигледно фалио стил. Нисам имао снаге за прераду...

— На доручак — позвала нас је Бела.

Еви је исекла хлеб. Поздравио сам је као кривац. Одговор — радосни осмех и срдачно питање: „Како се осећаш?”

— Не може бити горе — кажем.

Жбанков је савесно разгледао празне флаше.

— Ни грама — потврдио је.

— Пијте кафу — наговарала нас је Бела — за минут седимо у такси.

Од кафе ми није било боље. Нисам могао ни да замислим јело.

— Нека кинта ми још звецка — рекао је Жбанков истресајући ситнину.

Затим је погледао у Белу Константиновну.

— Мајко, додаћеш још рубљу и по?

Она извади новчаник.

— Послаћу ти из Талина — тврдио је Жбанков.

— У реду је, зарадио си — насмејала се цинично Бела.

Зачу се аутомобилска сирена.

Узели смо торбе и сели у такси. Ускоро нам је Лијвак стегао руке. Без поговора је одобрио текст који сам написао. Штавише, одржао је и кратак говор:

— Задовољан сам, другови. Добро сте се потрудили, културно сте се одморили. Драго ми је што смо се упознали. Надам се да ће пријатељство постати традиционално. Јер партијски радник и новинар су некако, рекао бих — колеге. Желим вам успех на идеолошком фронту рада. Можда има питања?

— Где је бифе? — питао је Жбанков. — Да се мало залечимо...

Лијвак се намрштио.

— Извините због грубог руског израза...

Он издржа паузу прекора.

— ...Али, понашате се као деца!

— Шта, зар је пиво забрањено?

² Овде и даље су очигледне стилске грешке.

— Могу вас видети — снизио је глас секретар — има разних људи.... Знате каква је ситуација у рејкосу...

— Ала си изабрао посао — сажали га Жбанков.

— Ја сам по образовању инжењер — рече изненада Лијвак.

Ћутали смо. Почесмо да се опраштамо. Секретар је већ разгледао неке папире.

— Ауто вас чека — рекао је. — Позваћу телефоном железничку станицу. Идите на четврту благајну. Реците да вас ја шаљем...

— Тао — махну му руком Жбанков.

Сишли смо доле. Сели у ауто. Бронзани Лењин је гледао за нама. Девојке су пошле са нама....

На перону су Жбанков и Бела отишли на страну.

— Још ћеш долазити? — питале ме је Еви.

— Наравно.

— И ја ћу ићи у Талин. Јавићу ти се у редакцију. Да се не наљути твоја жена.

— Немам жену — кажем — збогом, Еви. Не љути се, молим те....

— Не пиј тако много — рекла је Еви.

Климнуо сам главом.

— Иначе нећеш моћи да упражњаваш секс.

Коракнуо сам према њој, загрлио је и пољубио. Прилазили су нам Бела и Жбанков. По гестикулацији се видело да је безочно лаже.

Ушли смо у купе. Девојке су ишле према аутомобилу и живахно разговарале. Нису се ни окренуле...

— У Талину ћемо растерати мамурлук — рекао је Жбанков — имам око шест рубаља. А хоћеш ли да ти кажем једну лепу ствар?

Жбанков ми је намигнуо. Радостан, свечани осмех му преобрази лице.

— Да ти кажем? Жора ми дугује још седамдесет копејки!...

Превела с руског
Радмила Мечанин

ПРЕДРАГ БЈЕЛОШЕВИЋ

ПЈЕСМЕ

ПЈЕСМА О СЈЕНЦИ

Написао сам многе пјесме о сјенци
али сјенка би се увијек из пјесме измигољила
и у новом облику стала пред мене

Шта сад да чиним
питама се сјенко
откад те данима нема

Ни испред ни иза мене

Шта да чиним рођена
осим да слутим твој осунчани дах
у свом говору

О темељу
сваке освјетљене пјесме

О ЊЕМУ У КОГА СУМЊАМ

Познајем ли човјека
који ме гледа из огледала

Познајем ли тај лик без маске
што ми упорно гура свој прст у око

Огледало вара
морало би исти трен да прсне

Никада тај лик уживо
сусрео нисам

Тако мртав и труо
Тако невесео што као слика

У раму времена стоји
у златном раму прошлости

Никада уживо
Никада о огледало

Ја га видио нисам

О НАМА КОЈИ МИСЛИМО ДА ЈЕСМО

Ко бијаше Он — Пролазник
ил непролазан лик у времену

што увијек ме подсјећа на рибљи костур
из чијих чељусти главе свијетли крст

и обасјава му пут
крвавим љускицама поплочан

Ко бијаше тај човјек
крст свој што носи свијетлећи

испод мога и твога прозора Господе

а не обазире се на нас
а не вапије за помоћ нашу

ТЕБИ СА КАПОМ ИЛИ БЕЗ ЊЕ НА ГЛАВИ

Начини нешто
Нешто по чему ћемо те се сјећати

Оставити нас тек тако не можеш
Подлост је без јавке испловити у зору

Док нас сан још држи чврсто па твоју тачку
на пучини видјети не можемо

А убрзо за тобом и вјетар би окренуо
и мирис присуства твога ишчилио у трену

Зато начини нешто више од бјекства
кад већ без поздрава одлазиш

Са капом или без ње на глави

НИШТА СТВАРНИЈЕ НИШТА СТРАШНИЈЕ ОД ТЕБЕ

Нема ништа стварније од тебе
Срце — кад затрепериш ненадно у грудима

И ништа страшније Срце — од тебе
у бијесу прољећноме

ЗНАЈ АКО ВЕЋ У ЛОВ КРЕЋЕШ

Брзе су ријечи као срне
на врху језика записане

Ако крећеш у лов
и лавез ти се отме најтањи

Знај
Од улова да нема ништа

И ако коју у замку своју саплетеш

И ако коју неспремну
у логу скривеном затекнеш

*

Јер брзе ријечи су само брзе
и лијепе као срне

Али док јуре пространством
у сјенку прошлости одјевене

трчећи с краја на крај видокруга

Оне плаше остале ријечи
страшном звоњавом празнине

И људе што у лов
на тајанствени смисао ријечи

Са псима бијесним
не иду

СА ХЉЕБОМ ИСПОД МИШКЕ

Са хљебом испод мишке иде богочовјек
загледан у даљину

У стопу прате га сјенка његова и пас
али он не размишља о вјерности

Прашину коју подиже иза себе
вријеме ће већ измирити са тлом

Још само Сунца да се домогне

Ако га скине — мртво је све
Ако не скине — он је сигурно мртав

Час је и човјек
нема времена да размишља

Са хљебом идући испод мишке
о сјенци својој или псу

Празнина се наслонила на празнину
Сврдла пишти цијуче

ПРЕКО

Био сам Тамо
знам да ми нећете вјеровати
као да нигдје нисам ни ишао

А Тамо — нема ништа
мада то Тамо постоји

И враћа недостојне ил залутале
кроз маглу и амнезију — Чудом
јер назад само Чудо враћа од Тамо

Вама

Који сумњате браћо-свечи
и у Моје и у то Тамо постојање

Не провјеравајте
Не хулите на Ништа

Ни Чудо није стално на дужности

26. 08. 2004, по повратку од Тамо

ЧЕЖЊА

Море — Обало
пустим сневачима

Остани заувјек
тако плаво

Тако далеко

МИКИЦА ИЛИЋ

ДАН ОСМИ

Схватили смо да смрт
није нимало гора од живота,
и нисмо се бојали
ни једног ни другог.

Варлам Шаламов

Људи говоре

Нас четрдесетак стајали смо мокри од зноја и влаге, од капи што су нам падале за врат са плафона, у прљавој води до колена. Смрад зеленкастих зидова рушевног подрума, мемла по ћошковима и трулеж дрвених басемака који су водили горе, на тло, у слободу, завлачили су нам се у ноздрве већ трећи дан и ноћ. Нико није могао да седне због воде која је стално притицала споља, кроз поцинковани олук, углављен у високом прозорчету под плафоном, као ни због гужве јер је подрум био крцат сужњима.

Нова власт нас је држала у подруму црквеног дома, све док неко од родбине не би донео обавезни откуп у житу или другој храни који смо дуговали и тако откупио и нас од даљних патњи и понижења. Онда би за награду ослобођеник црпио воду са ручне пумпе пободене у бунар у црквеној порти, а вода би кроз цев лила по нама, док не стигне откуп за следећег. Тако је свако давао свој допринос преваспитавању кулака који су остајали доле, у импровизованом казамату.

Истовремено су стизали нови сужњи из удаљених заселачка, на руским војним циповима, под будним оком кожних мантила. Сатеривали су их кундацима у подрум, наглавачке, кроз капак у дну северног зида куће. Ти нови јадници испочетка су се бунили, запомагали и молили за милост, али би се

брзо ућутали у сусрету са сивим, подбулим лицима нас који смо ту били већ данима, па би се онда трудили да ухвате неко од бољих места, што даље од улаза и степеница низ које су се сваког часа стрмоглављивали новопридошли заробљеници и што даље од поцинковане цеви која је штрчала кроз разваљено прозорче, високо, уз сами плафон, јер је вода, шикљајући оданде, прскала на све стране. Трудили смо се да останемо барем изнад појаса суви, али временом би се свако од нас оклизнуо или у гурању дошао под цев са бунарском водом и остајао мокар да цвокоће од студени.

Било је то четврте године од њиховог ослобођења. Од њиховог, јер нама је ропство тек следило. На Огњену Марију, у сами освет, ухапсише мене и комшију Лазара Остојића. Провезоше нас кроз село на ципу са свезаним рукама, да нас сви виде. Испред задруге гомила света, лепо видиш смејуље се, мисле у себи: дош'о земан да и газде хапсе. Многима сиђе осмех са лица у наредним данима, када дође ред и на њих. Кад нас затворише као стоку у подрум црквеног дома, окупише се жене у порти, стадоше да лелечу и јаучу. Они из Одбора опалише увис из руског нагана и светина се разбежа.

Наредна три дана и ноћи испричасмо се ја и покојни чика Лазар и изјадасмо више него цео претходни живот, као да смо знали да се више никада нећемо видети. Премда смо били прве комшије, због посла никад не имадосмо довољно времена за разговор и, како то обично бива, тек нас мука састави и наведе на причу. Говорили смо тада две приче своја два живота, наизменично један другом: ја како је било овде, у Србији, он како је било тамо, у Немачкој, у заробљеништву; ја о ослобођењу и миру, он о тамновању и рату; ја о отаџбини, он о туђини — и учини ми се тад као да говоримо о истом, премда је чика Лазар био старији двадесетак година, а ја ни војску још нисам био служио, он је био у заробљеничком логору, док сам ја рат провео код куће, тек пред крај ме комунисти мобилисали. Као да смо једну причу причали, тако ми је изгледало, а говорили смо о две различите несреће. Или је, ипак, несрећа само једна...

Причао ми је Лазар Остојић, стојећи у хладној води до појаса, како су их исто тако Немци похватили априла 1941. тачкорјећи на спавању, наивно и без борбе.

Изгубљени рај

Рат је трајао дванаест дана. Лазар се задеси у околини Карловца, у Хрватској, на шестонедељној војној вежби. У бате-

рији је имао чин резервног артиљеријског поднаредника. Седмог дана рата, на положају, лежећи у рововима, остаде их трећина, остали дезертираше, однеше пушке, мапе, одведоше коње, чак и једну пољску комору. Међу првима побеже и командир, капетан Бабић, за кога тек тад дознадоше да је Хрват, и понесе са собом све затвараче са топова. Претходну ноћ их поскидаше он и стражар Бајрамовић, натоварише на кола и одоше, а војска остаде у чуду: догде чак дошли да бране туђу земљу а ови, такорећи домаћи, дезертираше. Из чуђења се војска поврати сутрадан, зором, кад их опколише цивили и позваше на предају.

Поручник Николић, најстарији по чину, преузе команду и нареди повлачење уз паљбу из пешадијског наоружања. Тројица погибоше на лицу места, остали се извукоше из обруча и докопаше оближњег шумарка. Гладни и неиспавани, без бусоле и војних мапа, са по десетак метака у џеповима, одлучише да је најбоље да се раздвоје у мање групе од по два-три човека и тако домогну Босне, Дрине и даље својих кућа. Са свих страна су вребали наоружани цивили, пресрећући разбијену војску.

Лазар са још два редова Шумадинца крену насумце, на исток. Пет дана су лутали шумом, претрчавајући чистине. Јели су корење дивљег паштрњака и птичја јаја, али воде није било нигде и, најпосле, изнемогли од жеђи, приђоше првим кућама да замоле за неколико гутљаја. Нека их жена лепо прими, понудивши их да се одморе и презалобаје и, док су, лежећи под крушком, изувени и распасани, жвакали комадиће скореле проје, искочише са свих страна цивили са пушкама на готово. Предаше се без отпора, уморни и малаксали, невољни за даљу борбу. Рекоше им тад, спроводећи их у колони са још десетак разоружаних војника, да је поглавник Анте Павелић прогласио Независну Државу Хрватску и да ће бити интернирани у Србију.

Надомак железничке станице скупише их у велико двориште ограђено високим зидинама са бодљикавом жицом на врху. Већина војника из батерије већ беше заробљена и смештена у импровизовани затвор. Двојица Босанаца кренули кући возом, причају: вагони пуни војске, сви се радују што иду кућама, побацали пушке и пијани грле госпође по купеима, ове вриште и циче — цео циркус, најпосле, нису одмакли ни десетак километара, стадоше на некој малој сеоској станици, са свих страна поискаше цивили са пушкама, разоружаше војску без једног метка... Поручника Николића, добровољца из три рата, стрељаше пред војском што пође са њим на југ, пут његове родне Петрове горе, а војнике дотераше заједно са

осталима у двориште. Сад су ћутали погнутих глава, утонули у мрачне мисли.

Сутрадан се појавише Немци. Постројише их у цик зоре. Сви су осећали да се нешто спрема, знојили су се дланови и милели мрави низ кичму. Један мршави, високи официр нареди да се на леву страну издвоје Хрвати, на десну муслимани, позади Мађари, Шиптари, Бугари и остали, а у средини да остану Срби, Црногорци, Јевреји и Цигани. Људи се ускомешаше, неки закукаше, пронесе се жагор ледином и онај официр опали из пиштоља у ваздух. Сви заћуташе и тад паде команда: марш у строј! и свако редом да чита молитву коју зна, Срби: „Оче наш” на црквенословенском, римокатолици: „Здраво Марија”, Јевреји: „Кадиш”, а муслимани: прву суру „Корана”, па да се тако поделе у групе. Оне несретнике који нису знали ниједну молитву отераше у групу са тамнопутим Циганима.

До подне некако бѝ војска разврстана, па им поделише по четврт хлеба и кутлачу чорбе. Кад су завршили са јелом, наново их постројише „по нацијама”, одржаше краћи политички говор, па распустише кућама све осим Срба, Црногораца, Јевреја и Цигана.

Лазара и још неколико подофицира одвојише из гомиле и отераше у зграду где су већ одраније били официри. Ту су их држали три дана, хранили бајатим хлебом и бљутавом чорбом, а онда их потераше до железничке станице и потоварише у сточне вагоне.

Српски официри, међу њима чак и четири седа генерала, гурају се у сточним вагонима, а свет гледа, туђи свет гледа и мило му, све се смејуљи. Да је у Србији, мајке и сестре би гребле лице и чупале косе, јаукале би и нарицале, ал’ туђи свет, па други и обичаји.

Пронесе се прича да их воде у Загреб по аусвајс, па ће онда свако својој кући јер је Краљевина ионако капитулирала. Успут је било прилике да се побегне из отворених фургона, али нико није хтео да се излаже непотребном ризику јер се причало да ће их свеједно пустити кућама сад кад је држава пропала. Осим тога, Немци запретише да ће казнити бекство тако што ће стрелјати оне који остану — по десеторицу за сваког бегунца. До Загреба су заробљеници више мотрили један на другог него немачки стражар у другом крају вагона.

На загребачком колодвору створи се гужва око поражене војске. У колони по двојица, погнутих глава прођоше кроз град заробљени официри Краљевине Југославије, трпећи увреде и погрде госпођа са шеширима, пљување и псовање голобрадих студената и ђака, чак и понеку каменицу. Кад прођоше

кроз шпалир, натераше ражаловану војску у велику, жуту станичну зграду.

Неки Циганин украо официрску униформу, чизме и сат, шепурио се у новој одећи, па га грешком заробили као официра. Сад кука и запомаже да га пуне, али га нико не слуша. Премда му је туђи часовник на руци, сваког трена пита колико је сати, јер не зна да гледа на њега. Мисли несретник питање је тренутка кад ће га пустити, јер то није његов цигански рат, већ светски који га се не тиче.

Пронесе се глас да ће заробљеници по аусвајс у Аустрију, која сада припада Немачкој, јер Хрватска још није призната, па се у њој још не могу издавати званични документи Трећег Рајха.

Кад сутрадан воз са сужњима пређе југословенско-аустријску границу и настави даље, без заустављања, на север, сваком постаде јасно да ће мало да причека на аусвајс. Четвртог дана, изјутра, после дугог трукчања, воз се заустави. Немци истераше изгладнеле, избезумљене људе напоље, на малу станицу са крупним натписом: „Osnabrück“. Постројише их, уз вику и гурање, потом командоваше покрет и, кад прођоше кроз село Еверсхајде, скренуше десно, промакоше крај оронулих барака и стадоше пред отвореном капијом склепаном од греда и бодљикаве жице. Сад је свима било јасно — ипак, логор.

По ћошковима бункери, горе на кулама стражари са митраљезима и рефлекторима, дуж бодљикаве жице пси. Висока ограда од двоструке жице делила је српски од француског дела логора. Бараке поређане у правилне редове, амбуланта, купатило и радионица показивали су да у логору влада савршени ред. Изван логорских жица, у неколико дрвених барака, била је смештена немачка Командантура, Абвер, спаваонице, кухиња и трпезарија за стражаре и тумаче. Даље одатле, на све стране протезала се исушена мочвара, претворена у њиве са кромпиром и сточном репом. Једино се на стотинак метара од северне ограде уздизао високи железнички насип који је заклањао поглед. У целом логору није било ниједног дрвета, чак је и трава била некако жута, закржљала.

Једног по једног официра спроведоше до стола и ту их један војвођански Шваба упита за име, презиме и датум рођења. Неколико будала запишташе: Сад ће да нам поделе аусвајсе, па ћемо кући! Ко беше успео да сакрије неку ситницу од усташа, мораде да је преда Немцима. Одоше злато, накит, новац, табакере, сатови... Остаде и онај Циганин без сата. Стоји мученик насред пољане, па просто не верује да му се све то догађа. Мисли сад ће доћи неко и разрешити забуну.

Постројише ражаловану војску у врсту и преводилац прочита наредбу о кућном реду по којем свако јутро у 8 h и увече у 18 h логораша морају бити постројени на апелплацу због провере бројног стања. Поделише заробљеницима бројеве, кашике, виљушке, емајлиране чиније, сламарице, ћебад... Затим у једној бараци направише фотографије за заробљеничке картоне, потом потераше сужње на купање и шишање, поделише им панталоне и блузе са утиснутим натписом „KGF” на леђима. На крају распоредише логораше по баракама. У сваки објекат нагураше по сто педесет до двеста људи и распоредише их у собе са по четири-пет кревета на спрат.

Ратни војни заробљеник, поднаредник Лазар Остојић доби нову адресу, име и презиме: „OFLAG 6c — Kgf No. 1358”.

Време чуда

Четвртог дана нашег боравка у подруму црквеног дома један од газда познаде комшију, свог бившег наполичара, горе, међу стражарима, али комшија „не познаде” њега.

Постао комшија „повереник”, осетио да је дошло његових пет минута, да сада бива оно што никада није било, па би хтео да надокнади све оно за шта га је живот прикратио. Али све му се некако чини да ово неће дуго потрајати, да је пет минута заиста само пет минута, и да ће му неко сваког часа одузети слатку власт. Зато комшија и не може да ужива у новој улози, не уме да се опусти, јер је стално напет у ишчекивању да ће неко покушати да му отме положај, да му заузме место и у том ишчекивању му теку земаљски дани без среће и радости. Држи га још само вера у светлију будућност и нада у новог, бољег човека.

Реч „добровољно” доби тих дана сасвим нову, дотад непознату, димензију, приликом формирања сеоских радних задруга. Преко ноћи почеше прва хапшења домаћина који нису хтели у колхозе. Срећни су били сељаци које ухапсише са налогом и спроведоше у варош, у затвор, јер хапшења од стране локалних кабадахија, која су се завршавала по јаругама и шумарцима, пребијених руку и ребара, постадоше свакодневица. Али, и пар сломљених зуба или разбијен нос изгледао је као премија у поређењу са изненадним посетама кожних мантила, ноћу или у рану зору и одвођењем у непознатом правцу одакле се нико није враћао, нити јављао, јер, како се касније испоставило, „на том острву није било разгледница”.

Сељаци су више волели да постану кулаци него „политички”, због древног страха од свега што је за политику веза-

но, као и због здраворазумске сељачке памети, јер било им је разумно да неко може да заглави робију зато што не да хектар очевине у задругу, али им никако није било јасно да је неко спреман да робија и главу изгуби за Русију из туђих прича. И, ко год доби по носу или преко леђа, помисли: добро сам прошао, јер, ено, онај лево и онај десно прођоше још горе. И би му тако одмах лакше.

А, тамо у Немачкој, у ропству, за време рата, причао је чика Лазар, исто су се тако плаховити Срби инатили, баш као да су код својих кућа.

Случајеви

Далеко од домова и породица, скупљени са свих страна, остављени на милост и немилост, Срби из Србије, Војводине, Црне Горе, Херцеговине, Босне и Лике, са Баније и Кордуна, из Славоније, Далмације и Хрватске, Срби из Македоније, са Косова и Метохије, у судару са германским хладним разумом и гвозденом доследношћу, први пут видеше колико су мале и безначајне разлике међу њима и колике их сличности вежу. Заборавише тих дана ко је одакле, али не могавши без старих навика, поделише се по другим основама: на ројалисте лојалне влади у Лондону и малобројне, али зато бучне и наметљиве комунисте.

Резервни потпоручници, учитељи и студенти још небријаних брада, трговачки помоћници, калфе и шегрти, организовани у тајне комунистичке кружоке, презревши војничку дисциплину и окрививши седе генерале за војни слом, поведоше неку своју револуцију у логорским жицама. Лепили су „црвени” плакате, штампали брошуре, цепали логорске зидне новине које су величале Хитлера и Недића, Трећи Рајх, Вермахт и победе на источном фронту. Немци због тога поштрише режим у логору и учесташе са претресима. Официри и полицајци у цивили превртали су сламарице, ломили посуђе, кидали постељину, одузимали драгоцене, тешком муком сачињене приручне чајнике од конзерви и решое на папир. Кад год би пронашла исцепане зидне новине, управа логора би одмах смањивала следовање хране и време шетње по логорском кругу.

По доласку у заробљеништво Немци најпре одвојише лекаре, инжењере, ветеринаре, коваче, пекаре и шнајдере, распоредивши их по фабрикама и болницама Трећег Рајха. Сељачке, којих је било највише, распоредише по кућама, код газда, да раде тежачке послове, али у гладним годинама које уследи-

ше они прођоше најбоље: код немачких сељака су јели исто што и домаћини.

Подофицири и војници су радили на великим поседима заједно са старцима, женама и децом. Ко није хтео да ради обично би симулирао стомачне тегобе, тровања и грчеве у желуцу. Газде Немци, који нису могли да схвате да здрав човек неће да ради, упрезали би коње и возили „болесника” десетине километара по киши или снегу, у удаљене градске болнице. Лекарима нису могли да открију симуланте без одговарајућих лабораторијских анализа, па би се најчешће све завршавало поштедом на рад од неколико недеља и рецептом за некакве капсуле које би логораши бацали у клозете чим се врате у жицу.

Официри по логорима, интернирци и радници на принудном раду по фабрикама цео рат су провели гладујући. Школарци, студенти, беспосличари, рентијери и уметници, песници, сликари, филозофи, учитељи, професори, књижевници, нерадници и дангубе свих врста, заглавише најгоре послове: копање канала, сечу шума, истовар на железници... Многи, ненавикнути на тешке физичке послове, посусташе и предадоше Богу душу, не дочекавши крај рата.

Лазар Остојић, као подофицир, према Женевској конвенцији није био поштеђен принудног рада. Међу четири-пет хиљада краљевских официра било је и неколико стотина подофицира и војника који су бринули о хигијени, радили у кухињи, амбуланти или радионици, а понекад и на пољима по околним селима. Они су доносили у логор свеже вести са ратишта, цигарете и новине.

Забрана која је важила за односе са Немицама није била на снази за Рускиње, Пољакиње и Францускиње. Сматрало се, међутим, да само бедне кукавице љубе друге логорашице, а свако ко је држао до себе имао је властиту Немицу са мужем на руском фронту. Млађи подофицири који су радили изван жица, на сељачким имањима, састајали би се са газдиним ћеркама и сестрама тајно, ноћу.

Немице се нису стиделе као српске жене, него су саме бирале и заводиле логораше, а после дивљих, страсних ноћи, сутрадан, правиле су се као да ништа није било, што је Србима било најчудније, јер свако је мислио да, ако Швабицу има једном, остаје јој газда до краја живота. Волели су логораши да се хвале и причају, па тако многи и изгубише главу. Сужњима је, по правилу, изрицана смртна казна, а Немицама — шишање до главе и јавна поруга.

Стојан Милутиновић из Шапца толико се био занео и заборавао где се налази, да је своју Елзу до краја почео и да туче. Све мислио од Елзе да је његова Радојка, а од Вестфалије

да је Мачва, па кад му удари крв у главу, он Швабицу испребија намртво. Елза пар пута оћута, па, најпосле, кад јој дозлогрди, пријави га сеоском кмету и несрећни Милутиновић изгуби главу. Нису се Немице лако навикавале на српске обичаје.

Неки ступише у озбиљне везе, па се чак и тајно приженише. Многи логораши оставише децу иза себе кад пођоше кући 1945. године и понесоше фотографију као једину успомену на тешка времена, а, опет, други остадоше по ослобођењу да живе са новим породицама. Ипак, већина је ноћу сањала Србију и своје сељанке, босу, слинаву децу и криве тарабе ослоњене на пластове сена...

Неки Максим Павловић, сељак из Семберије, радио је на великом имању Немца Хелмута којем су оба сина била на источном фронту. Хелмут је волео Максима, ценио је његов труд и умешност у сељачким пословима, али га никад није звао именом, већ само „der Serbe“, ваљда због митраљеза руских које је ноћу сањао. Музући краве сваки дан, Максим је мало помузао и Deutschland. Семберац је свакодневно, после муже, на путу од штале до куће проливао три литре млека у ђубре и тако сукцесивно оштетио немачку империју у четири ратне године за неких четири хиљаде пет стотина литара млека. Није Максим био комунистички илегалцац, нити је мислио да ће тиме утицати на исход Великог рата. Разлози који су њега нагнали на диверзију били су далеко суптилнији: „Ем поробили пола света, ем њи’ова крава даје двадесет литара млека! А моја код куће два литра!”

Хелмут је једном приликом, сасвим случајно, заклоњен сенком појате, видео шта Максим ради, пришао му и упитао га зашто то чини. Саботер је ћутао. Чак и да му је објаснио, не би Немац то могао да схвати у својој рационалности германског духа. Хелмут није пријавио Максима јер би га власти сигурно стрељале. Било му је жао Србина, премда није могао да разуме његову заумну мржњу.

После рата, кад је сазнао да су му оба сина заувек остала негде у беспућима украјинских степа, Хелмут је молио слугу да остане са њим и да му буде трећи син, али сво благо овог света није могло да заустави Максима.

Првих шест месеци ропства поднаредник Лазар Остојић проведе копајући канале за индустријску канализацију. Радило се напорно, по цео дан, уз тањир чорбе са два-три кромпира и четврт хлеба. Логораши се неосетно претворише у костуре. Риљајући тешку вестфалску црницу, многи се раставише са душом.

Посао се састојао у копању дубоких канала и полагању одводних канализационих цеви. На сваких педесетак метара,

по један немачки стражар се шетао са псом, надгледајући одмицање радова. У групи са Лазаром били су неки голобради студенти, апотекарски и трговачки помоћници, чак и двојица новинара. Копање им је тешко ишло, премда су били веома снажни, јер им то беше први пут у животу да раде напорне физичке послове. Кад би, с великом муком, поставили цеви у канал, младићи би отезали са затрпавањем, док стражар не одшета на други крај, а потом, користећи моменат док се Немац не окрене и пође назад, жустро би узимали повећи камен и прецизним ударцем разбијали цев. Мрачна рупа би зевнула на час, а потом прогутала лопату земље, и већ би, за трен, тај део канала био затрпан док је стражар корачао назад. Разви се тих дана право такмичење у разбијању цеви. Док су традиционално подозриви Немци водили рачуна о испуњењу строго прописаних норми и рокова, логораши су водили свој ирационални, лични рат.

Спасоје Николић из топличког краја копао је канале заједно са Лазаром и младим саботерима. После три месеца кулчења удари му крв на уста. Швабе га одмах отпремише у пољску санитарску болницу. Пошто га прегледаше и, одредивши терапију, сместише у кревет, Спасоје стаде да база наоколо и разгледа разна медицинска чудеса. Најпосле, у шетњи, пипкајући и загледајући болничке апарате и друге направе, набаса на једног логораша, лекара из Београда. У разговору, Спасоје повери доктору да је у болници због одлива крви на уста, овај га детаљно прегледа и закључи да се ради само о високом притиску. Потом га саветова да, уколико се понови одлив, обавезно тражи болницу и лекару који га буде прегледао каже да има туберкулозу.

Пар дана касније отпустише Спасоја и вратише на стари посао. Одмах сутрадан, кад му поново удари крв на нос и уста, Спасоје се сруши на земљу и закука: „Их кранк, их кранк!” Стражар којег одредише за спровођење „болесника” до пољског санитета, поздравивши седог лекара, продера се гласно: „Симулант!!!” Овај га умири и истера напоље у чекаоницу, а потом упита Спасоја од чега је болестан. „Их кранк! ТВС!” одговори Спасоје, правећи се наиван. Доктор пребледи. Ужурбано написа упут за болницу и, отворивши нервозно врата, позва стражара.

Кад Спасоје изађе из ординације, лекар одмах нареди болничарима да брзо дезинфикују целу просторију. Сад је и стражар, водећи Спасоја у болницу, изражавао извештан респект и корачао иза симуланта на пристојном растојању.

После шест месеци лежања у франкфуртској болници Спасоја распоредише на лакше радно место. Наредне три и по го-

дине у једној фабрици расецао је златна и челична налив пера, уздуж, од врха до рупице у средини метала. Живот за фабричком машином је био много лагоднији, плата већа, а храна боља. Једино је Спасоја мучило то што су Немци мерили све на милиграме, па је до краја рата многе ноћи провео будан, премећући се по кревету и размишљајући како да дрпи златно пенкало. До ослобођења је макнуо осам комада, али пошто у селу, кад се вратио из ропства, нико није умео да пише, није знао шта ће са њима, па је, најпоследње, у вароши наместио златне зубе себи и жени.

Деобе

Трећег дана тамновања у подруму огласише се ухапшеници због „недопуштене трговине и шпекулације”. Шверцери изабраше једног међу собом који ће да затражи од другова одгоре да их „изместе од нас кулака јер су они за класну борбу и да сиротиња има увек ’леба, ал’ мука их натерала, па су морално посрнули...” Саставише кријумчари усмени говор свом делегату. Потом им се придружише и они што су продавали своје жито и стоку и тиме „противправно утајили зараду”, премда су они говорили за себе да неће да се мешају са закупцима, јер су само својом робом трговали. Напоследку, кад затражише своја права и неки који су тајно пекли ракију од зрнасте хране, кад заграјаше они што су предали жижљиво жито, па се цео магацин покварио, кад закукаше и двојица саботера који су своју вршалицу наштеловали тако да жито иде у плеву — група се идеолошки расплину на више фракција.

Чак и кад онај делегат доби, одозго, одговор на интерpellацију дршком од пиштоља и кад му једва заустависмо крв са разбијеног потиљка, настависмо са свађом: тројица сељака који не беху засејали оранице тврдили су да су овде грешком, петорица који су предали половину обавезе кривили су нас који нисмо предали ништа, а преостали су кукали да им је погрешно израчунат намет, па су кривили све нас скупа, јер „они би уредно измирили дуг да се није поткрала грешка”. Тежаци који су се криво клели у број чланова домаћинства тихо су јадиковали, док су се жестоко препирали они који нису хтели у задруге са онима који беху ушли, па би сад да изађу.

Тад, у подруму, имали смо времена за разговор напретек, од приче смо такорећи и живели. Говорио сам Лазару како је било овде у Србији, по „ослобођењу”, док је он путовао искиданим пругама и разваљеним друмовима обешчашћене Европе, а он како је било тамо у Немачкој, у заробљеништву, где

се пусти Срби такође делише и свађаше, чинећи велику услугу душманима.

Мртве душе

Цркавају од глади један поред другог комуниста и ројалиста, оба Срби, јер сем Срба скоро да није ни било других логораша, па каже комуниста свом заклетом непријатељу: „Доћи ће Руси, па ће све да вас пострељају ђубрад издајничку!” — а душа му у носу. Најпосле, умру један поред другог од исте бољке — од глади, док псују и проклињу један другог истим клетвама, на истом језику, али, пре него што скапају, пријаве један другог за непријатељску делатност. Смрт их на крају спасе од смртне казне.

Јуна 1943. године двадесет и шест четника из Лимског четничког одреда беху заробљени у Југославији и дотерани у Оснабрик. Одмах по доласку и смештању у бараку број 30, у собу 7, почеше свађе и кошкања између црногорских комуниста и равногораца. Најпосле, 30. августа, предвече, комунисти извршише препад на собу са четницима. Нападоше их ножевима, моткама и каменицама. Организоваше чак и стражу испред улаза у бараку и резерву за попуњавање јуришних одреда.

Севнуше ножеви, полетеше каменице, пуче неколико глава. Изненађени првим налетом, четници се брзо снађоше и организоваше одбрану. Повукоше се међу кревете, повацише дебеле даске из лежаја, дограбише хрстове столице и разви се жестока борба. Падоше рањеници на обе стране, потече крв, разлеглоше се јауци, један капетан доби нож у врат. Прозори попуцаше од камења и цигала које су споља бацали комунисти из резерве. Разлете се кромпир по поду бараке, преврну се казан са врелом водом и ошури двојицу који се беху гушали по поду. Четници, инстинктом зверке ухваћене у ступицу, пружише снажан отпор и, најпосле, одбише напад.

Немачки лекари су наредна три дана видали ране Црногорцима, не могавши чудом да се начуде: и једнима и другима живот виси о концу, јевтинији, такорећи, од луле дувана, а опет се међусобно кољу. Чудили су се „домаћини” јер Немац кад мрзи — мрзи с разлогом, а Србин мрзи душом — из пуког задовољства. После учесталих сукоба комуниста и припадника Југословенске војске у отаџбини, Немцима дојадише и једни и други, те одвојише бодљикавом жицом комунисте и Јевреје у „логор Д” — логор у логору. Тако драма поделе доби обличје гротеске.

Почетком маја 1941. године пронеше се гласине у логору да ће сви официри бити пуштени кућама изузев пилота, јер су

они једини криви за пуч од 27. марта. Тих су дана сви прекорно гледали на авијатичаре и помало их жалили што не иду домовима. Потом се пронесе глас да кући иду резервни официри, а да активни кадар остаје у заробљеништву. Следећа вест је била да у ропству остају само виши официри, а да нижи путују. Уследише десетине гласина које, ма како биле невероватне, уносише варљиву наду у срца избезумљених људи. Фолксдојчери из Војводине, који су радили за Абвер, показаше да добро познају своје дојучерашње комшије — њихово зло семе смутње налазило је плодно тле у логорашким душама: почеше поделе веће него икада пре.

У два наврата, на самом почетку ропства и средином јуна 1944. године, долазили су официри Српског добровољачког корпуса да попишу официре који желе да им се придруже, а почетком 1942. године и Недићева влада преко немачких војних власти тражила је добровољце за борбу против комуниста.

Приликом прве посете логору три официра у новим униформама и изгланцаним чизмама, стојећи са спољне стране жице, причали су сатима о српству, православљу и отаџбини која вапије за помоћ својих најбољих синова, најпосле, и о вековном пријатељству немачког и српског народа које их веже најчвршћим спонама. На помен пријатељства са Трећим Рајхом, логораши почеше да звижде, вичу и пљују по говорницима. Ови се одмакоше неколико корака и наставише своју беседу, не обазирјући се на урлање и скандирање. Напослетку зађоше немачки стражари међу постројене логораше и заведоше ред кундацима и цокулама.

Ипак, на крају се уписа око три стотине официра у Љотићеве добровољце спремне да се ставе под немачку команду. Многи су мислили да се на овај начин дочепају куће и слободе, па кад стигну у Србију, право у планину, код Драже о чијој су борби стално стизали гласови, али од посла не би ништа — цео подухват пропаде због блиског завршетка рата и немачког слома који се већ назирао.

У време најцрње окупације, док је народ у отаџбини тешко страдао, у логору су се разбуктавале свађе око дилеме: ко је крив за пропаст Краљевине? Комунисти су сву одговорност пребацивали на генерале, генерали на политичаре, а политичари се беху већ пребацили авионом на сигурно. „Црвени” брзо постигоше циљ, јер тих је дана било сасвим нормално да резервни официр небријане браде прође поред седог генерала без капе и војничког поздрава. Када је крајем маја 1942. године из Нирнберга у Оснабрик стигло око хиљаду официра, а међу њима и близу сто двадесет генерала, несугласице и поделе достиглоше усијање.

Процес

Како је ко допао подрума, први дан није ни стизао да размишља о храни. Опхрван црним слутњама свако је мислио само на своју породицу. Гладовање је било најмањи проблем, јер ништа тако добро не може да потисне једну муку као друга, још већа мука. Међутим, већ сутрадан поче да нам завија стомак. Понеко беше сачувао у џепу корицу хлеба или комадић сира, па, поделивши са осталима, настави да пости. Други, опет, кришом поједе сам, па и он продужи са гладовањем.

Тек нам трећи дан бацише кроз капак неколико хлебова. Настаде вика, гурање и свађа, један хлеб паде у воду и опогани се, други Љуба Стршљен стрпа у недра, па га стадоше вући и ударати док му га не отеше, трећи хлеб раскомадасмо у ваздуху. Човек, када је сит и обучен, згражава се над сваким простаклуком, гладан и бос постаје гори од сваке звери.

Ти хлебови нам беху све што стависмо у уста док нас не изведоше пред народни суд, а тамо сазнадосмо од млађахног „судије”, са орденом на грудима, да „нисмо заслужили ни толико, већ да са нама треба по кратком поступку јер због нас умиру од глади деца по градовима и болесници по болницама”.

— Па, мајку му његову, нисмо ни ми толико бездушни, али немамо гос'н судија — заграјасмо у глас.

— Куш, мајку вам кулачку! — дрекну голобради судија, прождирући нас дубоким плавим очима пуним мржње.

— Откуд у тако младом човеку толика мржња? — запитах шапатом Лазара, док је седео поред мене у првом реду препуне суднице, а он само одмахну главом и слеже раменима.

— Беда је то, мој брате, беда која ствара гнев — вели Лазар. — Знаш ја како јад и сиротиња трују душу. Тај ти је несрећник пола живота гладовао и срце му је преплавила срџба, па ништа више не види од ње. Гладан је правде и крви и не може је се наситити никада — шапуће Лазар, а судница ври од букача који „спонтано”, у хору, урлају и негодују, тражећи смрт за кулаке и народне непријатеље.

Кад нам одрезаше казне, потрпаше нас у ландровере и вратише у подрум који, у међувремену, беше допола испражњен. Поседасмо уморни и гладни у прљаву воду и потонусмо у црне мисли. Свако је бринуо за породицу и кућу и никоме није било до приче, али, кад човек разговара о несрећи коју је пребродио, лакша му је мука у којој се тренутно гуши. Приповедао је поднаредник Лазар Остојић о Немачкој, о заробљеништву и патњама кроз које беше тамо прошао.

Голи ручак

Највећа глад морила је логораше на самом почетку ропства, па све до новембра 1941. године када су почеле да пристижу прве пошиљке од куће, а касније и пакети Црвеног крста из Женеве. Још теже раздобље наступило је пред крај рата, у пролеће 1944. године, када партизани почеше масовно да нападају немачке гарнизоне и конвоје. Одмах престаде да пристиже помоћ Црвеног крста, а недуго затим и драгоцене пошиљке од куће.

Немачки стражари су волели да тргују са логорашима, али нису примали логорске марке које су важиле само у жицама, већ су искључиво преферирали стару, добру трампу. Давали су за пакло америчких цигарета десет жилета, за два пакла шпил карата, а за три — цео хлеб. Два америчка сапуна вредела су један хлеб, а кутија инстант кафе пет хлебова. Чоколада, конзерве корнет-бифа и млеко у праху доносили су чак и дозволу за излазак у град. У доба највеће глади цене су вртоглаво расле, те су најбоље официрске чизме или најновији швајцарски сат могли да се трампе за свега неколико хлебова. Коцкари би за две кутије дувана набављали шпилове карата и потом играли у цигарете, храну, логорске марке или у динаре који више нису важили чак ни у Србији. Било је важно само да се игра. Кад би прокоцкали цео пакет, онда би гладовали, мољакали и кради храну од других. Све је било на продају: храна, одећа, обућа, распоред на лакшу радну обавезу који се обезбеђивао у дослуху са командом логора, затим ракија, цигарете, импровизовани радио-апарати, витаминске таблете, разне књиге и часописи, оловке и папир за писање, минијатурне шаховске гарнитуре... Црна берза је функционисала беспрекорно, спајајући својим лепљивим пипцима мучитеље са мученицима.

У пролеће 1944. године, гладовали су официри Краљевине Југославије заједно са несрећним Русима, који су патили од првог дана ропства, јер, као непризната војна сила, нису имали право на помоћ Црвеног крста. Повремено су немачки стражари доводили руске заробљенике на купање у српски део логора. Живи костури би избежумљено промицали у колони, тупо зурећи испред себе. Глад која од човека начини празну љуштuru подсећала је у сваком трену на близину тихе смрти.

Српским официрима је било тешко да гледају понижену словенску браћу, па су им, ризикујући казну, дотурали понеку конзерву или скорели, бајати хлеб. Руси су плачним гласом захваљивали и одлазили даље, вукући онемоћале, натечене ноге.

Поднаредник Лазар Остојић је за време сезонских радова у пољу често одлазио у село на испомоћ. Ту је сретао изглад-

неле, болесне руске војнике који су били најбројнији међу логорашима. Гледао је кроз сузе како од глади избезумљени Руси једу сирову сточну репу, једном приликом чак и како ископавају коњску лешину са буњишта, отимајући се за црвљиво месо. Док је посматрао некад поносне руске мужике како се гурају и туку око смрдљиве цркотине, Лазар је видео дно, видео је пораз човека који се више никад не може претворити у победу.

Логораши који су радили код сељака као кућна послуга — „Hausdiener“ најлакше су подносили глад јер код газда се увек понешто могло наћи на трпези. Немци су ценили поштење и марљивост, па би брзо заволели вредне српске тежаке. Ко је хтео да помогне имао је довољно да једе. Официри који нису могли да излазе ван логорских жица морали су да се задовоље оскудним логорским менијем. За доручак: двадесет грама грозног маргарина и кашика вештачког меда или мармеладе од меласе, понекад комадић смрдљиве коњске крвавице из конзерве или парченце посног сира, заједно са незаслађеном танком кафом; за ручак: чорба од трава, репе и понеког кромпира упрљаног песком и петина буђавог хлеба од црног брашна и струготине; вечера углавном није била предвиђена.

Најтеже је било окорелим пушачима. Они су последњи залогаш трампили за понеку заосталу цигарету, потом би је секли жилетом надвоје или натроје и пушили увлачећи појудно дим, док је жар догоревао и прљаво им прсте.

Немци су брижљиво поштовали Женевску конвенцију у којој није ништа писало о глади, али зато јесте о обавезним платама за ратне заробљенике. Немачки Рајх је у својој болесној педантности уредно исплаћивао сужњима зараду у логорским боновима: суму од педесетак рајхсмарака, претходно умањену за износ који се одбијао на име станарине и исхране. За те логорске марке куповали су заробљеници у кантини сапун, жилете или понеку конзерву. Они који су имали породице, слали су бедну црквицу својима у Србију, где су их окупацијске власти претварале у Недићеве динаре. Комунисти претежно нису имали никог свог у Југославији, па су новац слали илегалцима у Београд — за револуцију.

Женевска конвенција је гарантовала слободу преписке са родбином код куће. Заробљеници су имали право да пишу две дописнице и једно писмо месечно. Педантно одштампани образци за дописивање били су подељени на два једнака дела. На једној страни су писали логораши, а на другој страни је отписивала родбина из Југославије.

О великој глади нико није писао. Цензори — фолксдојчери мучили су се да дешифрирају ситна, калиграфски писана сло-

ва јер се свако трудио да на малом папиру напише што више речи — као да се имало о чему писати. Заправо сви су лагали, пишући да им је добро и да ће брзо кући, па су онда читали повратне лажи од родбине: како је и код њих све у најбољем реду и да се не брину. Истина је била да су сви бринули, знајући да најмилији не говоре истину, али опет нико није пропустио прилику да напише покоју реч и тако олакша самоме себи. Малобројни срећници који нису имали никога у отаџбини, писали су пријатељима, кумовима и рођацима по другим логорима, тек да са неким размене покоју реч.

Употреба човека

Људи у подруму беху се свикли на глобу и терор. Поратни зулуми дођоше као природни наставак ратних отимачина. Немци, Бугари, четници, партизани, па, опет, неки други четници који рекоше да немају везе са оним првим, потом љотићевци, недићевци, на крају, опет комунисти — друго нису ни радили осим што су нас харали и глобили. Разне војске, многе без имена и ознаке, однеше злато и новац, одећу, обућу и храну...

Четници су носили без велике расправе и убеђивања јер „народ је стока” како ми рече један од њих, док је испробавао моје нове цокуле, „народ је марва која гледа своју корист док ми крвавимо гаће за отаџбину”. Шта да кажеш пред оваквим аргументом, посебно ако је поткрепљен камом за појасом.

Има у сваком зликовцу и зрно човечности: кроз петнаест дана дође храмљући исти тај „јунак” са цокулама у руци. Вели: „Ево ти, брате, твоја обућа и праштај, ако Бога знаш! Нисам одмак’о ни иза првог шумарка, а потрефи ме однекуд залутали куршум право у пету — кроз твоју цокулу. Две недеље сам лежао у постељи код неког сељака и како стадох на ноге, дођох овамо да ти вратим твоје.” Ја га гледам — босоног, а средина марта, снег још није окопнио. Велим му: „Нека, брате, теби су потребније него мени. Ја сам код своје куће, а пред тобом је далек пут”, а он ни да чује, баци оне цокуле, па одмагли босоног низ косину, осврћући се уплашено.

Комунисти су вештије отимали. Дођу лепо, културно се поздраве, кажу: „Добар дан, домаћине, таква и таква ствар, поштено је да помогнеш ослободилачку борбу, на тебе је ред”, па покупе све што им треба, господски, без вике и дреке, напишу признаницу, па, довиђења, видимо се у следећој офанзиви. Пуна ми фиока признаница и потврда.

Бугари стока као и ми: пале, просипају и ломе што не могу да понесу, а Немци господа, све по пропису и протоколу, утоварају на камионе и одмах пописују, али теби опет свеједно како те пљачкају кад останеш без ичега.

Отимачина која наступи у слободи превазиђе све ратне реквизиције. Сад се пљачкало законски, без бојазни и устезања. Предратни нерадник и гољо, наполичар и надничар кога нико није хтео да најми, постаде одједном „всјех и всја”. Сад је он власт, пред њим дрхти дојучерашњи газда и моли за милост, а он ни да чује: „закон је закон”, па разрезује обавезу немилостице.

Из града се навукло голобраде студентарије и пропаалих шегрта који по цео дан седе у хладу гостионице и играју таблић и домине. Тек, с времена на време, лењо устану и протегну се, бацивши дугачки, презриви поглед на сеоску беду и прљавштину. Они су ту по директиви, на задатку, чекају унапређење, стипендију за школовање у Русији или неки положај у граду. Нису толико опасни као сеоски активисти, али опасно је њихово велико незнање и тврдоглавост. Одреди већу обавезу у вуни него што је тешка и сама овца, па, кад му то кажеш, а он се увреди, мисли спрда се гецован с њим и ето ти муке. После му понос не да да исправи грешку.

Натерају газду да оре нераднику и ленчуги, кажу, не сме да остане неузорана њива, јер радничка класа гладује по градовима. Цео дан ореш о свом трошку, а волови да липсају. Нај-после, нико ти ништа не плати, све на почек. Онај лењивац пландује, каже, нема с чим да ради, опљачкали га, изгорело му у рату, а није никад ништа ни имао, цео живот провео у биртији. Ко је умео да се снађе још је некако и преживљавао. Комшија Лазар и ја сакрисмо нешто кукуруза у кацу, под суве крушке. Кад су долазили из Народног одбора да прегледају има ли у подруму још хране, бушили оне крушке, ал’ ништа не нађоше. Један загризе суву воћку, па је гадљиво испљуну, вели: кисело му и горко. Мислим се ја: навик’о си се ти на Унрине пакете, па ти сад све сељачко бљутаво и просто.

Причао ми је Лазар у мраку подрума о дуго сањаној слободи, тамо у Немачкој, али и о првим разочарењима која је доживео после ослобођења.

Црвена коњица

У глуво доба ноћи, 6. децембра 1944. године, уснуле логораше пробуди продорни писак сирена за узбуну, потом запрашта противавионска артиљерија, и, најзад, груну неколико де-

тонација у непосредној близини. Бараке се заљуљаше као да су на води, метални кревети на спрат се зањихаше и попадале, гњечећи поспане људе. Испреврташе се полице, чивилуци и столови, полетеше увис шушка и перје из сламарица, попуцаше стакла на прозорима...

Једна за другом, зачу се читав низ експлозија, све ближе и ближе, док бомбе не почеше да грувају по самим баракама. Неколико спаваоница се одмах запали. Противавионска артиљерија осу паљбу са свих страна, загрми из цеви свих калибра. Логор је светлео као да је зора. Зачуше се први јауци рањеника. Запаљена греда у Лазаревој спаваоници паде са плафона и препречи излаз из бараке. Људи у паничном страху нагрнуше да се провлаче испод буктиње, прљећи косу и лице. Један мученик, сав у пламену, истрча напоље и паде десетак корака даље, грчећи се и цвилећи у самртном ропцу. Засмрде људско месо.

Друга греда која паде у ходник спаваонице, прикљешти и смрска Лазареву десну ногу. Уплашени људи су трчали према излазу газећи један преко другог. Ко год би пао — остајао је да лежи под ногама распомамљене руље. Неколико логораша падоше преко Лазара свом тежином. У једном трену зачу се ломљава са крова који је горео, стрпошта се таваница и Лазару паде мрак на очи. Освестио се тек ујутро у логорској амбуланти, на болничком кревету са ногом умотаном у дебеле, кржаве завоје.

Касније су му причали како га је учитељ Веселин Јевремовић изнео на леђима из спаваонице која се рушила. Друг из детињства ставио је главу у торбу и, утрчавши у запаљену бараку, спасао поднаредника Остојића сигурне смрти. Неколико недеља касније, када Лазар стаде по први пут на ноге, потече крв из подланица двојице земљака који своје пријатељство тако запечатише побратимством.

Кад прође први талас савезничких бомбардера, немачки стражари изађоше из бункера и попеше се на високе куле — осматрачнице. Упалише велике рефлекторе и почеше да претражују терен. Тамо где је била разваљена жица, насумце су пуцали из тешких митраљеза, упозоравајући заробљенике да логорски закони још увек важе.

Болничари зађоше међу разваљене бараке. Многима више није било помоћи. Десетак угљенисаних лешева нико више није могао да препозна. Преко стотину мртвих и исто толико рањених, шест изгорелих барака и промрзли, преплашени људи који су тумарали кроз хладну децембарску тмину чинили су грозну слику логора Оснабрик у првој ноћи савезничког бом-

бардовања. Ипак, сужњима је срце горело топлином — слобода је била ту, на корак од сна.

Тринаест дана касније, на сам Никољдан, у бараке упадоше немачки стражари са псима. Истераше логораше напоље, на ледину, наредивши им да понесу само најнужније ствари, потом дотераше комунисте и Јевреје из логора „Д”, постројише сужње у редове, прочиташе кратко саопштење и наредише покрет.

Колона је хитро газила према железничкој станици где су спремни за транспорт чекали велики, сточни вагони. Испред станичне зграде заробљеницима ставише тешке букагије на руке и ноге. По тридесетак логораша угураше у половину вагона, преграђену бодљикавом жицом, док другу половину заузео немачки стражар са откоченим шмајсером. Зачу се писак локомотиве и композиција лагано крену. Логораша који су били ближе високом прозорчету са бодљикавом жицом пропињали су се на прсте не би ли видели где их возе.

Композиција се ваљала данима на север, пределима Вестфалије, централне Немачке и Пруске. Дању би воз стајао на неком споредном колосеку, пропуштајући композиције са муницијом и оружјем који су хитали на југ, у сусрет америчкој и руској претходници. По препуним станичним перонима, у очима преплашене деце и жена, на смркнутим челима старца, видело се да савезници нису далеко. Тек понекад, у тихој ноћи, зачуо би се далеки одјек авионске грмљавине или потмула јака детонација. Чинило се да композиција измиче тек за длаку америчким трупима, одлажући тако долазак слободе у недоглед. Негде око Берлина савезнички авиони засуше воз бомбама. Неколико вагона се запали, десетак људи погибе...

Четвртог дана труцкања композиција се заустави у месту Баркенбриге, у Померанији. Немачки стражари отворише фургоне и истераше логораше напоље. Постројише их у колоне и поведоше кроз насеље. Место је изгледало сабласно. Чинило се као да ту нико не живи. Улице потпуно пуне, на прозорима навучене тешке завесе, дућани замандаљени решеткама... Осећала се близина фронта. Све је личило на кућу у којој нико не прича о покојнику, али је он ту, иза првих врата.

Прошавши кроз пусто насеље, заробљеници се зауставише пред логором „Офлаг 65”. Људе одмах сатераше у бодљикаве жице, поново наста претрес, задуживање, потписивање... Чинило се као да логораша изнова проживљавају прве дане ропства. Заробљенике из Оснабрика измешаше са сужњима из Нирнберга, Стрија, Хамелбурга, Штрасбурга... Преко две хиљаде и шест стотина српских официра и стотинак подофицира чекало је да се далеки потмули тутањ руске армије претвори у

победоносни поклич црвене коњице. Али, слобода је била још далеко. Немачка пешадија се беше укопала на важном саобраћајном чворишту Шнајдемиле и фронт се преселио на другу страну. Сужњи падоше у тешку депресију.

На Савиндан, током поподневног збора, прочиташе саопштење о даљњем покрету. Логораши се спаковаше и раном зором кренуше на запад, по разлоканим пољанама и ораницама које беху прекривене дубоким снегом и смрзнутим лешевима. Путевима се није могло кретати због непрегледних колона избеглица и рањеника. Једна група од око шест стотина логораша остаде у жицама симулирајући болест. Немци су се испочетка дерали и претили стрељањем, али убрзо одусташе. Било је свима јасно да је крај близу.

Људи су вукли са собом завежљаје, кутије и сандуке са свим оним ситницама које сакупише претходне четири године. Падали су ономоћали под тешким теретом багажа, па се опет дизали и настављали, гладни и уморни, мучени неизвесношћу и страхом за голи живот. Од почетка рата смрт никада није била ближа.

После целог дана пешачења, предвече, колона уђе у логор Гросборн код села Редериц. Одавде беху одведени пољски логораши у непознатом правцу. Трагови који остадоше иза њих говорили су о великој журби: допола поједена порција пасуља, полупразан чајник из ког се још пушило, на брзину написано писмо родбини, негде у Галицији, незатегнута, топла постељина, испретуране сламарице... Док су распремали ствари и изували мокру обућу, сужњи су читали поруке по зидовима, исписане кривим, брзим рукописом. Људе подиђе језа: „Шта ако су Пољаке одвели на стрељање? Онда ће сутра и нас...”

Сутрадан ујутро, у строју паде команда: спремити се за покрет! Логораши се ускомешаше, понеко гласно закука. Многи, поучени претходним искуствима, почеше да се претварају да су болесни. Немци стадоше кундацима да истерују заробљенике на пољану. Најпосле, око пет стотина најупорнијих остадоше у Гросборну. Њима немачки командант логора обећа скорашњу посету казнене експедиције.

Поднаредник Лазар Остојић одлучи да остане у логорским жицама, глумећи грозницу. Побратим Веселин се поздрави са њим и напусти логор заједно са разбијеним немачким трупима у којима се више није знало ни за какву команду. Учитељ Јевремовић, предратни радикал и огорчени противник комунистичке партије, није желео да дочека црвеноармејце у жицама. На растанку, два побратима се изљубише, слутећи да се више никад неће видети.

Чим освану зора, побегоше и последње немачке страже са високих кула око логора Гросборн. Тек тад наступи расуло. Логораши се ускомешаше, неки су хтели да се сами организују и пођу у сусрет Русима са пар зарђалих револвера и бајонета, други су били за то да се остане у жицама јер је још постојала опасност од разбијених немачких јединица које су се, пред налетима савезничких тенкова, повлачиле поред самог логора. Најпосле, неке паде на памет да испише на белом чаршафу „TIFUS“ и да обеси натпис на улазној капији логора. Немци који су се ужурбано повлачили, заобилазили су логорске жице у широком луку.

Неки Шћепановић замени своје одело са SS-овцем који је бежао поред логора, даље на север. Немац се већ беше ослободио оружја и докумената и сад није жалио суво злато само да би се пресвукао у спасоносне дроњке, јер црвеноармејци нису имали времена за суђење. Касније, кад други логораши упиташе „трговца“ како ће доказати Русима да и он сам није припадник SS-а, Шћепановић брже-боље запали црну униформу, оставши да се смрзава наредних неколико дана у дугим гаћама и кошуљи, са дукатима за појасом.

Кад погибе Петар Јанковић из Параћина од залуталог метка, јавише се тројица добровољаца, спремних да крену у сусрет руским трупима и замоле их за поштеду од гранатирања, али бомбе су и даље немилице падале по баракама. Решавала се судбина целог света и кога је била брига за пар стотина преплашених, изгладнелих логораша.

У зору, 5. фебруара пољска VI армија, формирана у СССР-у од избеглих Пољака, удари жестоко по немачким положајима око логора. Бараке се зањихаше као паучина на ветру, паде неколико граната међу спаваонице, гелери полетеше на све стране, запали се економска зграда. Погибе десетак људи, а међу њима и неколико логораша Пољака. Немци пружише млак отпор и најпосле се повукоше, оставивши тешко наоружање и санитарска возила.

Ослободиоци на коњима, витлајући дугим, кривим сабљама, улетеше кроз широм отворену капију логора. Сужњи потрчаше раширених руку у сусрет спасиоцима, радујући се као мала деца. Одушевљење се претвори у песму и поклич. Али, наједном, коњаници проговорише неразумљивим језиком, неповерљиво вртећи главама и окрећући цеви оружја на логораше. Сви се престравише: шта је то, какав је то језик, није руски? Пољаци сиђоше са коња, држећи се на одстојању. Коначно их група пољских логораша одобровољи, објашњавајући да су ово браћа Срби који нису хтели да се повлаче даље са Немцима.

Одмах иступише комунисти са захтевом да им се подели оружје јер желе да се придруже Црвеној армији. Пољски официр им хладно одговори да од тога нема ништа јер су још на провери. Добровољци се, покуњених глава, вратише у строј.

Пар сати касније логораши се коначно постројише у колоне. Одмах паде наредба за покрет: правац Јастров! Двадесет четири километра уморни и гладни људи пешачили су по дубоком снегу, многи боси и слабо обучени, али нико се није жалио. По први пут од почетка рата назирао се крај свим мукама и патњама.

Наредне две недеље у Јастрову ослобођеници су радили тешке физичке послове на утовару и истовару железничких вагона, на копању ровова и утврђивању положаја, све време ослушкујући потмулу јекну жестоких борби. Хране је било мало, па су изгладнели људи крали трули, гњецави кромпир из магацина и клали одбегле, мршаве свиње које су крвавих губица кидале смрзнуте лешеве на пољанама око града.

У једном тренутку немачке јединице, концентрисане у Шнајдемилеу, пробише обруч и кренуше на запад, поред Јастрова. У срца се поново увуче зебња. Град је био слабо брањен, могло се сваког тренутка десити да Немци уђу у њега јер су логораши били и даље ненаоружани. У журби, Немци прођоше ван града. Ни њима није више било до борбе.

После две дуге недеље неизвесности, 20. фебруара, у зору, српски официри пођоше пешке за Флатов. На путу, лево и десно од разлоканог друма, пружали су се стравични призори: мртви немачки војници наслагани на гомиле, попут цепаница. Логораше прође језа: судбина се сурово поиграла са дојучерашњим целатима. Они којима се већ одавно беху распале цокуле изађоше из строја и, премећући укочене, смрзнуте лешеве, стадоше да траже чизме за себе. Настаде вика и дозивање. Једни су другима бацали обућу, размењујући већи број за мањи и псујући укочене мртваце са чијих ногу су се тешко скидале чизме. Најпослед, кад се колона сасвим распрши, пољски спроводници запуцаше увис. Људи се наједном ућуташе и погнутих глава наставише да корачају у строју даље, у сумрак.

Два дана су трајала прегањања са пољском командом у Флатову, док су беспослени српски официри базали по граду, убијајући време. Другог дана предвече градић засуше бомбе. Коначно, 22. фебруара људи се укрцаше у шест теретних вагона. Воз крену споредним пругама разрушене Европе, купећи успут из бројних логора заробљенике свих нација и сваки час застајкујући да би пропустио крцате руске композиције са локомотивама на којима је лепршао крупан натпис: „НА БЕРЛИН”. Људи су устајали, пропињали се на прсте, бацали капе

увис, поздрављајући Русе који су хитали да докрајче Трећи Рајх.

Понекад је композиција сатима стајала на споредном колосеку, заборављена од свих, па би онда, на радост забринутих људи, нагло кретала и, испуштајући продорни писак, прелазила стотине километара без заустављања. Дешавало се, пак, да за цео дан воз пређе једва тридесетак километара и тад би људи седели смркнути и нервозни. На неким станицама ослобођеници су излазили из вагона и укрцавали се у друге композиције, теглећи свој бедни пртљаг. Многи не издржаше тежак пут и остадоше заувек да леже у плитким гробовима расутим по руским степамама и мочварама.

У наредних месец дана ослобођени официри и подофицири пропутоваше разваљеним пругама целу источну Европу преко Бидгошћа, Лођа, Радома, Деблина, Лублина, где су три дана чекали да се воз пребаци на руски, широки колосек, потом преко Ковела, Дубна, Лавова, Черновица, где су људи истрчавали на станицама и љубили совјетску земљу, затим кроз Румунију, преко Марешештиа, где се 10. марта воз поново пребацио на обични колосек, преко Плоештиа, Питештиа, Крајове, Турн-Северина, Оршаве, да би, коначно, 19. марта осванули у Темишвару.

Сутрадан, месец дана после покрета из Помераније на далеком северу, воз уђе у вршачку железничку станицу, дочекан узвицима и музиком са разгласа. Око шест стотина краљевских официра проведоше пар дана у Вршцу, а онда 22. марта пређоше набујали Дунав преко смедеревске скеле и укрцаше се на воз који их доведе на београдску железничку станицу. Дуж целе Немањине улице, на Славији и даље, кроз друге булеваре, десетине хиљада људи су весело клицали Титу, Стаљину и Комунистичкој партији Југославије.

После непроспаване ноћи и наредна два дана вожње руским камионима, војним циповима и коњским запрегама, Лазар се коначно нађе у родном селу. Прекорачивши кућни праг после четири године избивања, он закорачи у сасвим нов и непознат свет.

Супруга оболела на живцима, тиха и повучена у себе, одговарала је на питања шкрто и несигурно. Као да је изнова упознавао жену са којом беше у браку пет година, а са којом проведе свега једну годину заједничког живота. Седам дана је она ћутала, не показујући ни радост ни разочарење мужевљевим повратком, седам дана је он пио, жалећи што се жив вратио кући, да би се изненада, осмог дана из жене провалио спасоносни плач.

Стари отац беше умро од тифуса друге године окупације и то му саопштише тек сад, јер нису желели да га узнемиравају у писмима која су слали у Немачку. Млађег синовца стрелаше Немци заједно са стрицем код ког је становао у Крагујевцу док је учио занат. Ни гроб им се није знао. Једино се погрбљена мајка обрадова сину, изљубивши га кроз сузе, али се после неког времена врати на своје место крај замагљеног прозора, где је проводила по цео дан, загледана у даљину.

Син Петар који се родио три месеца после Лазаревог одласка у ропство, видевши по први пут непознатог човека, бежао је и крио се од Лазара, не дозвољавајући да му се овај приближи. Наредних месец дана Лазар је тумарао по имању, поправљајући тарабе и појате које беху пропале, чистећи бунаре и упознавајући се са сином који га опрезно примаше у свој дечји свет, неспреман на велике ломове и преокрете. Жена се постепено опорављала и међу супружницима се стадоше премошћавати дубоке провалије четворогодишње раздвојености. Али, како једна невоља беше савладана, тако израњаше друга, још већа.

Настадоше године велике глади и свакојаке беде. Заређаше комунистичке отимачине под паролом „принудног откупа”. Најпосле, почеше Лазара да терају да уђе у земљорадничку задругу и да поклони држави земљу. Када овај то одлучно одби, истеравши двојицу сеоских активиста из куће, нова власт га ухапси због неизмиреног дуга и отера у затвор.

Тестамент

Четврте ноћи заточеништва у подруму црквеног дома остаде нас свега петорица: три сељака из суседног села који нису имали одакле да плате и Лазар и ја који нисмо хтели да намиримо дуг. Остали, видевши да је ђаво однео шалу, сакупише на брзину дуговани откуп, позајмљујући жито и купујући стоку од препродаваца по високим ценама.

Седели смо у хладној води, згрчени од студени и глади, утонули у туробне мисли. Страх и туга беху одагнавали од нас сваку жељу за разговором у сабласно празном подруму који је одзвањао на сваку изговорену реч.

Док су се први сунчеви зраци пробијали кроз решетке мусавог прозорчета и, исцртавајући светлосне квадрате, болно заслепљивали уморне зенице свикле на подрумску таму, на кратко утонух у сан, придруживши се тројици сељака који су, прибијени један уз другог, здушно хркали.

Веле учени људи да у минут сна може да стане цео живот, па и више од тога јер време на истом географском простору уме каткад неједнако да протиче за различите светове. При-слоњен леђима на мемљиви, клизави зид, нисам спавао дуже од једног минута у којем се пред склопљеним очима развио као на длану цео живот, уроњен у безгранична пространства људског трајања састављена од бедних одпадака времена, све док ме дубоки сан није преварио и тело, изгубивши равнотежу, немоћно клонуло у прљаву воду.

Трен буђења, изазван пљуском ледене воде која је проди-рала под кошуљу, у ноздрве и широм отворена уста, у магновењу недосањане будућности, донесе ми језиви кошмар јаве: огледајући се у зеленкастој води која је светлуцала, лагано се мрешкајући после мог пада, висио је Лазар Остојић обешен о каиш на решеткама прозорчета окупаног у светлости.

ДЕЈАН ИЛИЋ

WITHOUT A SOUND

У ПОКРЕТУ

Јер оно што је ваљало, било је
у померању, никада не остати
на једном месту. Очи су се шириле,
тражећи планине, облаке, поља
за гледање. Причало се о одласку,
о томе како је тамо увек боље,
изван видика, с оне стране слике,
у бескрај, где је падала
земља.

И дуго је потрајало, she was the
young american, бити у покрету, суза,
капљица, честица нечега, било шта.
И увек би се чула музика, sotto voce,
мелодија на чијој су подлози
наше године расле.
Само тако, нисмо били сами,
само тако је твоја коса
била пруга, дрворед на небу.

НАДОМАК

Мислио сам, могло је и
другачије бити, равница што се
предвече повлачила у таму, затворени
локали, вртови што су постајали

непробојни зид од хладноће
и ћутали, јер гости
већ спавају у својим креветима,
зацементирани. Мислио сам
иглица бора, упамћена и заустављена
на ветру, могла би бити довољна
за један боравак, за
једно овакво доба, иглица бора
или трун земље,
каменчић запао у ципелу. Време
се у бескрај отезало, у прелету птица,
пуцкетању грана, у смени
хотелских оброка, и није било лако
оставити све и почети
испочетка, отићи у живот који
је свакако чекао негде, на некој
обали, не тако далеко,
можда баш надомак ваздуха
који смо скупа удисали.

WITHOUT A SOUND

Давно, када сам први пут крочио
на страну земљу. Град, довољно велик,
ни овамо ни тамо, никада нечије
имање, на самој граници, острво-град,
сазнао сам тек касније, од других,
у школи.

Био сам у потрази за музиком, тражио
оно што волим, што је већ било у мени,
али се, узбуркано, преливало, давало
снагу мојим корацима.

Непознат језик, улице крцате возилима
чије сам марке једва препознавао,
чинили су забавни парк, баш ту,
на асфалту, између светлих зграда,
препун лепих могућности, игара,
док сам се готово уплашен приближавао
продавници плоча.

ДВОРИШТЕ

На изласку, наплатна рампа,
и одмах затим, отварао се свет,
регионални пут, по брдима расута
стада оваца, ту и тамо, понека спутана
крава. Пас је лежао у трави, видело се
и неколико косача. Буколичке сцене,
неко је преда мном листао
сећања других људи, мртваца,
сликовницу из нижих разреда основне
школе.

Возио сам полако, опрезно као по гробљу.

Био сам кренуо да обиђем сеоско
имање које је летима било прерија
мог детињства.
Гледао сам то двориште
као индијанско село у пламену.

КАРЛ ЈОАХИМ КЛАСЕН

ПЛАТОНОВЕ ВРЛИНЕ У РИМУ

Било да човек уђе у неку готску цркву или у барокну библиотеку, било да посматра средњовековни илуминирани рукопис или кутију од слоноваче, свакако је вероватно да ће тако наћи представе четири главне врлине: мудрост, правичност, умереност и храброст. Кажем четири, али би требало да додам да се понекад оне појављују појединачно, понекад уз њих иду још три, њихове хришћанске сестре, такорећи: вера, милосрђе и нада, и та група њих седам често је у контрасту са седам главних мана или смртних грехова. Иако би можда било занимљивије да говоримо о овим последњим, ја намеравам да се у овом раду бавим врлинама, иако не њиховом улогом у средњем веку (премда је то фасцинантна тема). Овде желим да видимо неке раније фазе њихове историје. Јер, иако су оне својствене хришћанима којима и дугују своје име, пошто их је свети Амброзије први назвао *virtutes cardinales*, оне су, такорећи, паганског порекла.

Заправо је немогуће да се тачно утврди где су настале, али се не може порећи да се први пут јављају у Платоновим делима и да их је управо Платон у значајној мери користио у својим дијалозима.

После краћег прегледа места код Платона на којима он помиње четири врлине, покушаћу да обрадим следећа питања:

а) Која је била улога ових врлина у хеленистичкој филозофији?

б) Која је била њихова улога у римским списима о филозофији и реторици?

в) Да ли се оне појављују и другде у римској књижевности или уметности?

У неким раним Платоновим дијалозима, у Протагори, Еутидему и Менону, срећемо групу од четири врлине, али се оне

увек појављују с неколико других. У Фајдону се четири пожељне врлине налазе заједно (и ниједна друга уз њих) по први пут, у одломку који нас посебно занима из више разлога. Ту се, наиме, наглашава међузависност ове четири особине и истиче улога *phronesis* (разборитост) и наговештава да су то врлине филозофа, савршеног човека.

Из овога, ипак, не треба да се закључи да је Платон тиме, једном за свагда, поставио четири угаона камена, такорећи, свог етичког система, четири саставна камена човековог правог испуњења. Јер, при крају свог излагања о бесмртности душе Сократ каже: „Ради тога, дакле, не треба за своју душу да се боји онај који је у целом своме животу... украсио своју душу не украсом који је њој туђ него украсом који њој нарочито припада: трезвеношћу, и праведношћу, и храброшћу, и слободом, и истином; тако он очекује свој полазак у Хад.” (превод М. Н. Ђурић) — каталог пет особина са сасвим новим аспектима с којима нисмо раније рачунали.

Ипак, оне четири особине које смо срели у Фајдону, поново се јављају и у Гозби, у Држави и у Законима, на начин као да су то заједнички стандарди којима се мери људска *arete*.

У Држави, ове четири врлине као да се више приближавају статусу прихваћеног канона — иако то није конзистентно кроз цео дијалог, јер се у Трећој књизи, на пример, јавља различита листа врлина.

Али касније, после оснивања другог града, кад се у Четвртој књизи поново питање поставља, где је правда а где неправда, Сократ започиње своја даља испитивања уз претпоставку да је град, ако је правилно организован, истински и савршено добар. Кад су се сви с тим сложили, Сократ закључује: „Јасно, онда је он mudar и храбар и умерен и правичан”, као да су ова четири, и само ова четири беспризивно, једини конститутивни елементи добра.

Иако Платон очекује да филозоф поседује више од ове четири наведене особине, како је очигледно из Шесте и Седме књиге Државе, и мада он никад није развио стриктну терминологију нити показао конзистентност израза у својим дијалозима, поново упућује на тетраду врлина и неколико места у Законима.

Тако, разликујући различите врсте ратова и одговарајућих врста ратника, Атињанин наглашава чињеницу да је онај који се бори у грађанском рату бољи од некога ко се бори у спољном рату, „скоро онолико бољи колико су правичност и умереност и мудрост, када се споје са храброшћу, боље него храброст сама”. Док ово може изгледати као обична илустрација, следеће одређење плаћеника заснива се на четворострукој по-

дели врлине: „дрзак, неправедан, насилан и без доброг разума”. Кад мало даље Атињанин почне да разматра различите врсте добра која треба закони да обезбеде за грађане, он прво спомиње мања добра, здравље, лепоту, снагу, богатство, уз она која зове „божанским”, од којих је на првом месту мудрост, на другом умерено стање душе, затим правичност и најзад храброст; тако Атињанин не само што наглашава њихову међузависност, него им даје и врло одређен ред.

У последњој књизи Закона, кад је већ законодавство ефективно завршено, Клејнија и Атињанин размишљају о чуварима који треба да гарантују континуитет закона. Враћајући се на своје почетне разлоге и претпоставке, Клејнија констатује да је врлина, рекли смо, у неку руку четворострука, да је „nous (како се овде зове: ум) вођа свих њих, а на њега све друго и нарочито оне три особине треба да гледају”. У даљој расправи се поново већ добро познате четири врлине наводе поименично као оно што је највеће „за онога који верује да врлином надмашује све друге” и као оно у чему се садрже све четири, а то оправдава зашто се зову једним именом.

Као закључак, можемо рећи следеће:

1) Платон посматра ове четири особине не само као неке делове врлине, већ као четири суштинске конституенте врлине (и њихове супротности као код мана) и користи их као основу за даљу спекулацију.

2) Кад даје разним саговорницима да расправљају о врлини, Платон их често пушта да набрајају друге аспекте врлине, некад више од четири, некада мање, некад неке друге комбинације са четири, и не само у његовим ранијим дијалозима, већ и у Законима.

3) Платон ове четири посматра као суштинске делове врлине и користи их у својој спекулативној конструкцији идеалне државе и у вези са својом психологијом, али се заправо ни он никад у потпуности не изјашњава о валидности ове групе.

Ако гледамо даљу историју групе врлина видимо да се она креће такорећи цик-цак линијом. Она је Аристотелу одлично позната, како показује више навода; али он у својим етичким списима, будући да је посвећен животним реалностима, развија много већу разноврсност врлина. Једино у Политици он једном спомиње врлине, и то карактеристично у контексту где конструише своју идеалну државу.

Док епикурејци показују мало интересовања за ову Платонову групу, изгледа да су је стоици прихватили, али не без модификација. Овде није могућно да дуже дискутујемо о стоичкој етици. Довољно је да кажемо да према њиховом учењу човек може достићи своју срећу кад су му инхерентне особине у пот-

пуности развијене (arete), највећма logos, разум који треба да све природне импулсе води до одговарајућих делања. Бити мудар тако доказује да је живот истински срећан. За саму врлину се каже да је диспозиција и способност управљачког дела душе, или, пре, „самог разума, конзистентног, чврстог и без колебања”. Тако, како каже Кикерон, „Зенон је све врлине смеистио у разум”. Али, као што експлицитно тврди Плутарх, Зенон је сматрао да су оне неодвојиве, али различите, додељујући свакој од њих посебно поље, дефинишући, на пример, „разборитост као правичност, када се односи на нешто што се мора вратити другима као њихово, као умереност када се односи на нешто што се мора изабрати или избећи, као храброст када се односи на нешто што се мора издржати”. Тако је Зенон спреман да прихвати различите аспекте врлине, посматрајући их као тесно повезане делове једне arete, коју он идентификује са phronesis (разборитост), док од остале три, свака служи, тако рећи, у оквиру посебног поља активности, ипак све доприносећи заједничком циљу.

Хрисип, такође, пристаје на јединство врлина и разликује различите аспекте; али уз оне четири protai aretai (прве врлине), како их он зове, он додаје мноштво подређених, посебних врлина, потподела (hypotetagmenai). Он истовремено поставља питање да ли су све оне стварно облици знања. Тако је Платонова група искоришћена за класификацију врлина, али се показало да јој је употреба ограничена.

Од каснијих представника Стое, Панајтије, жељан да се праведно третирају животне реалности, уводи поделу између теоријских и практичних вредности, а показујући мало интереса за стоичког мудраца, предност даје трезвености, а не мудрости, при чему изгледа да andreia (храброст) замењује са megalopsychia, висока освешћеност. Узимајући човека онакав какав је, тело и душу, он arete замењује здрављем и богатством и снагом. У таквој светлости треба да читамо његову дефиницију за telos: „живот у складу с импулсима који потичу из природе”. Како долази до избора ових природних импулса постаје јасно из Кикероновог извештаја у првој књизи De officiis. А. А. Лонг у својој дивљења вредној књизи о хеленистичкој филозофији каже: „Кикерон, ослањајући се на Панајтија, изводи главне врлине из природних импулса.” Подједнако тачно би се могло рећи да Кикерон (Панајтије), који се широко поуздаје у искуство и опажање, даје такву селекцију људских импулса и конструише њихов развој на такав начин да прилагоди постојећи канон четири врлине — што проузрокује неке проблеме, наравно кад он треба да заједно стави sapientia и prudentia (мудрост, разборитост). И док су ранији стоичари гарантовали

њихово јединство тако што су их све сматрали *epistemai*, Панајтије покушава да објасни њихов међусобни однос описујући развој човека и, тако, спајајући поново оно што је прилично вештачки било раздвојено.

Уместо да се упуштамо у нагађање о Посејдонију, другом грчком стоичару који је имао великог утицаја на Римљане, изгледа корисније да бацимо брз поглед на Сенеку, римског стоичара. Он једва да је био заинтересован за теоријске класификације и више се бавио проблемима које имају стварни људи.

Иако говори о неколико врлина на више од једног места, он инсистира такође на томе да су оне све не само једнаке и да међу њима влада пријатељство, него да су оне и нераздвојиво повезане и у односу једна с другом, да постоји као подлога за све њих једна јединствена врлина, она која „душу чини исправном и непоколебљивом”. Понекад се, ипак, човек чуди да он нема квадригу у крајичку своје свести, нпр. кад расправља какво проучавање либералних вештина може допринети да душа постигне савршенство (набрајајући *fortitudo*, *fides*, *temperantia*, *humanitas* и друге), посебно онда када спомиње три од уобичајене четири. А на неколико места канон четири врлине не користи се само узредно, него да оцрта праву врлину. По томе видимо да је то представљало оквир стоичке филозофије да се платоновска група четири врлине пренесе и прихвати међу Римљанима.

Додуше, и неколико чланова Платонове школе, Академије, показивало је лојалност према своме учитељу и његовом учењу. Тако Антиох, у покушају да измири платонско и стоичко учење у 1. веку пре нове ере, разликује врлине тела и врлине душе, а код последњих — две врсте, дарове природе (као што је способност за учење и добро памћење) и „вољне” врлине које заправо заслужују да се зову врлинама; он није задовољан разборитошћу, умереношћу, храброшћу и правичношћу, већ додаје и друге врлине те врсте, а ипак изгледа да он инсистира на неодвојивој повезаности врлина, тако да, кад о њима расправља, он спомиње само четири, које су за њега очигледно најважније.

Ипак, учење чланова Академије и посебно стоичара како је сажето и приказано у Кикероновим филозофским трактатима и радовима Сенекеним, а и неких других (као што су Мусоније, Епиктет, Марко Аурелије), није било једини канал помоћу кога су се Римљани упознали с Платоновом групом врлина. Постојао је још један, можда и утицајнији посредник, књиге о реторици у којима срећемо четири врлине, најпре у тзв. *Rhetorica ad Herennium* на почетку 1. века пре нове ере.

Тамо се то јавља у правилима за судске говоре, где је „циљ” (finis), „предност” (utilitas) подељена на два аспекта: „сигурност” (tutum) и „част” (honestum), а код ове последње су четири врлине наведене као поднаслови; ово налази своје место и у епидеиктичком жанру — наводим из *Rhetorica ad Herennium*: „Следеће, тако, може бити предмет похвале: спољне околности, физички атрибути, и квалитети карактера...” „Квалитети карактера почивају на нашем просуђивању и мисли: мудрост, правичност, храброст, умереност, и на ономе што им је супротно...” Слични пасуси постоје и у Кикероновом спису *De inventione*, њих треба нагласити због даљих подела четири врлине, које откривају стоички утицај и интерес аутора за сам предмет, који увелико превазилази стварне поделе једног приручника из реторике. Друге референце се срећу у каснијим Кикероновим радовима и код Квинтилијана.

Овде треба истаћи да су као део реторичких приручника главне врлине чиниле део програма вишег образовања. Овај се фактор не може лако преценити, а не узима се довољно у обзир код већине научника, свеједно да ли се баве књижевношћу, историјом, религијом или правом. Проучавајући дела из књижевности или филозофије ми трагамо за изворима, откривамо референце и алузије на појединачне ауторе, али сувише често показујемо склоност да заборавимо шта су сви образовањем стицали као основно знање и шта су сви знали, а да нису увек били свесни извора или порекла тога знања. Стога бих хтео да се заложим за то да увек имамо на уму да је реторика била део тренинга образованог човека, а канон главних врлина био је део реторичких приручника.

Ова су разматрања од највеће важности. Из тога, наиме, следи да је свако ко је могао да обезбеди више образовање био упознат са Платоновом групом четири врлине, чак у Риму: политичари, беседници, адвокати, историчари, филозофи, песници и уметници; а поставља се питање где је то стварно коришћено, а где је, ипак, свесно игнорисано или одбацивано.

Ја, очигледно, не могу овде проћи кроз целу римску књижевност да бих расправљао о могућим појавама ове платонске групе; у ствари, да би се начинио адекватан извештај о прихватању или одбацивању, морали бисмо укључити и споменике, натписе, новац итд. Овде се морам задовољити тиме да прикажем мањи број изабраних примера, за које се надам да ће се показати инструктивни.

У поезији, канон се, изгледа, ретко појављује. Било је покушаја да се нађу главне врлине, како се помињу похвално, у прве четири тзв. Римске оде Хоратијеве, али је ово успешно одбачено. Други су главне врлине открили у одама 2, 10 (recti-

us vives) — неубедљиво — и у одама 4, 9, Оди Лолију, похвали која, како тачно истиче Е. Френкел, „звучи прилично извештачено”. Јасно, Хоратије није заинтересован да пева похвалу Лолију, и „обавља свој деликатни задатак” тако што прибегава категоријама из приручника. У свом раду о Тибулу Ханслик говори о песниковим главним врлинама (*iustus, pius, fidus, facilis... tenero Amori*); и док то може да не буде прихваћено као Платонова група, већ као њена интелигентна варијација, свакако да нема оправдања да се онда говори о различитим главним врлинама Делијиним. Не само што оне немају стварну потврду у тексту; канон врлина не заслужује да се и даље сматра каноном кад свако прави свој сопствени избор. Једино друго упућивање на канон у римској поезији које ја знам може се наћи у таквим епсодима као, на пример, Клаудијанова похвала Стилихоновом конзулату. Али чак и ту се срећемо са допуњеним обликом (*iustitia, patientia, temperies, prudentia, constantia*: Правичност, Стрпљивост, Умереност, Разборитост, Постојаност — све богиње, како их је већина издавача схватила. Поред тога, ова епсодиа јасно спадају у панегиричку традицију у којој је канон увек био жив, и могао је лако да се одржава, јер су панегиричари мање ограничени животним реалностима, а више слободни да следе своју имагинацију или законе ласкања.

Кад се окренемо политичким говорима, будући да се врлине јављају у правилима за судско беседништво, не срећемо канон у његовом чистом облику ни у политичком ни у правном беседништву код Римљана, с мало важних изузетака. У овом контексту је упутно да укратко погледамо неке листе врлина које се јављају у околностима које се мењају, јер у сваком случају појединачна ситуација се сматра и одговорном за избор који је начињен.

Да кажемо друкчије, у сваком овом случају појединачни интерес, посматран на позадини обезбеђеној каноном четири врлине, рефлектује и тако даје кључ за појединачну емфазу на коју упућује говорник или писац о коме се ради.

У целини гледано, у римском беседништву постоји тенденција да се наводе много дуже листе врлина. Кад Кикерон набраја за шта се залажу римски сенат, витешки ред и римски народ, у супротности са Катилининим присталицама, он завршава речима: „... и најзад правичност, умереност, храброст, разборитост, све врлине, надмећу се с неправичношћу, екстраваганцијом, кукавичлуком, несмотреношћу, свим манама”, али овим четирима претходе многе друге: скромност, невиност, част, исправност, постојаност, честитост, уздржавање. Штавише, и то је опет карактеристично, Кикерон не процењује овде неку појединачну личност, него даје општу слику. Од других

бројних листа, размотрићу укратко нека места из беседа *Pro Murena* и *Pro rege Deiotaro*.

Бранећи Мурену, Кикерон настоји да исмеје Катона, најпре илуструјући последице неких стоичких парадокса пре но што пређе на следећи став: „Да је нека добра срећа, Катоне, тебе са твојим природним способностима одвела до таквих учитеља (као што су следбеници Платона и Аристотела, раније споменути), ти заиста не би био бољи или храбрији или умеренији или правичнији, јер би то било немогуће.” Сасвим је очигледно да се Кикерон позива на канон четири врлине (добар, храбар, умерен, правичан); али није мање очигледно да не постоји ниједно друго место у свим Кикероновим беседама у којима он директније уводи принципе грчке филозофије. И чак, ако је и била Кикеронова намера да у повољном светлу прикаже Катоново морално понашање примењујући на њему канон, тај случај би био изузетак који потврђује правило, јер нико други није могао више полагати права на поседовање квалитета из канона него Катон.

Међутим, мало раније у овој беседи, где се Кикерон директније односи према Катоновим квалитетима, он даје предност нешто друкчијој листи, кад каже: „јер је природа тебе одредила за честитост, достојанство, умереност, великодушност, правичност; у ствари, она те је начинила да будеш човек велики и истакнут у свакој врлини (*honestas, gravitas, temperantia, magnitudo animi, iustitia*)”. Два од ових аспеката наведених овде одговарају традиционалном канону (*temperantia* и *iustitia*), а трећи, *magnitudo animi*, увео је Панајтије, како је горе показано, да тим замени храброст (*fortitudo*). Кикерон изоставља мудрост, којој су стоичари приписивали доста посебан положај, а додаје *honestas* и *gravitas*, честитост и достојанство, тако доказујући да према некој стварној личности, чак и Катону, канон може да се модификује додацима. Било би примамљиво, наравно, да се претпостави да је Кикерон овде додао специфичне римске црте. Али ствари нису сасвим тако једноставне, јер пре изгледа да је он додао оно што би могло да буде прикладно самом Катону. Јер мало раније у том истом говору, када пореди Сервија Сулпикија Руфа (адвоката) и Мурену, Кикерон прво допушта да „постоје две професије које могу издићи човека на највиши ниво у служби, прва је професија генерала, а друга доброг говорника. Јер су за овог последњег благослови мира потврђени, а за оног првог опасности рата су спречене. Друге врлине, међутим, у себи садрже много моћи: правичност, част, скромност, самоконтрола, а сви људи, Сервије, знају да си ти одличан у свима њима.” То много више изгледа

као „римски” канон, с местом датим и за *fides* и за *pudor*. Али не би било оправдано да се то схвати као традиционални римски канон врлина, јер он не одговара ни врлинама приписаним млађем Скипиону Афричком (које су набројане у његовом говору бр. 58), ни дугој листи особина које је Квинт Кајкилије Метел навео у погребном говору за свог оца, где каже: „Он је желео да буде борац у првом реду, најбољи беседник, најхрабрији генерал, да послове води под својим заповедништвом, да ужива највеће поштовање, да поседује највећу мудрост, да га рачунају као највећег сенатора, да заради много новца на исправан начин, да остави много деце, и да буде најславнији човек у држави.” А ни оно што Кикерон приписује Сулпикију не одговара тачно врлинама наведеним у Вароновим Менипским сатирама, иако се овде појављују *pietas*, *fides* и *pudor* (или пре њихове супротности: *impietas*, *perfidiar*, *impudentia*: поштовање, лојалност, пристојност; одсуство поштовања, издаја, бестидност).

Следећи одломак из Кикероновог говора који бих хтео укратко да размотрим је из његове одбране краља Дејотара. После алузије на безбројне добре особине краља, Кикерон одговара на оптужбе да је краљ у пијанству играо наг на гозби, тврдећи да је овај краљ пример свих врлина, „али ни у чему није толико одличан и за веће дивљење него у својој трезвености, иако знам да краљеви обично не добијају похвале овим изразима. Да буде назван трезвена особа, за краља и није нека похвала. Храброст, правичност, озбиљност, достојанство, великодушност, слободоумност, љубазност, дарезљивост, то су особине које хвалимо код једног краља; трезвеност — код личности.” Овај одломак ми се чини да је важан бар из два разлога. Прво, то још једном показује недостатак традиционалног канона, који се мора допуњавати да би био применљив, у овом случају чак да опише један идеал; друго, подсећа нас на огромну количину спекулација (и списка) о идеалном краљу и савршеном принцу.

То је само по себи фасцинантан предмет који овде морам изоставити, иако морам да истакнем да се то не може игнорисати кад се бавимо главним врлинама, које имају значајну улогу у таквој спекулацији, посебно тамо где постоји Платонов утицај, као на пример у Кикероновој *De re publica*. Међутим, чак и ту наилазимо на модификацију канона, и то с очигледних разлога. Као што Макробије каже на почетку свог коментара Скипионовог сна: „Онај претходни (Платон) правио је планове о организацији државе, а овај други је описивао већ постојећу државу, први је расправљао о идеалној држави, а

други о власти коју су успоставили његови преци.” Када мало даље Макробије говори о чињеници да је „Кикерон, на самом крају свога списка ... нагласио које је то место куда морају отићи душе оних који су служили држави разборито, правично, храбро и умерено”, он не преноси дословно Кикеронове погледе, већ уноси главне врлине по свом, неоплатоновском виђењу. Као потврду овоме можемо навести позивање на Платона које непосредно следи иза тога, и фрагмент из *De re publica* који је сачуван код Грилија (Grillius), према коме Кикерон каже да „управљач заједнице треба да буде човек савршене способности и знања. Тако он мора бити мудар, правичан, умерен и речит да би своје најдубље мисли могао разјаснити спремним саопштењем речима, и тако контролисати становништво.” Кикерон, наравно, разуме важност способности да се добро говори, и стога он храброст замењује речитошћу пре но што ће додати „знање о законима и грчкој књижевности”.

Уместо даљег удубљивања у детаље те спекулације о идеалном владару како је изложено у теоријским трактатима или панегирицима, ја ћу се радије обратити свету актуалне политике и извештајима које о томе имамо у историографији, где налазимо скупине врлина идеалног *imperator*-а (у Кикероновом говору о *Lex Manilia*) и принцепса (*princeps*) на златном штиту који је поклоњен Августу. Како су обе ове групе од по четири врлине, за чуђење је у ком су обиму оне биле формулисане у свесном контрасту према старом канону, или као његова свесна модификација. У сваком случају, разматрајући њихово значење, инструктивно је да их конфронтирамо са традиционалним канонима, јер су и оне карактеристике које остају и оне карактеристике које су промењене индикативне за оно што добија и за оно што губи на значају, па се тако стари канон показује користан као оквир карактеристика чак и тамо, одиста, посебно тамо, где више није прихваћен као важећи.

Кикерон, у свом говору за *Lex Manilia* каже: „Сматрам да савршени генерал мора поседовати четири атрибута: знање о ратној вештини, способност, углед и срећу.” Да би начинио тетраду, он доста проишљиво даје једно место самој врлини (*virtus*), и док остале три илуструје са неколико примера, укључивање *virtus* пружа му могућност да укључи неколико подрадела: „Јер праве особине за генерала нису оне које се обично узимају као врлине, преданост дужности, храброст у опасности, племенитост у акцији, брзина у извршењу, мудрост у стратегији”, него и, а то се саопштава тек много касније, „код генерала највишег и најсавршенијег типа не смемо тражити само војни геније. Јер има много важних квалитета који то подр-

жавају и иду с тим. Прво, какав је интегритет потребан генералу; а онда, каква му је самоконтрола у сваком погледу; колико је достојан поверења, колика снисходљивост; каква му је памет, а какво срце.” Као Платон, Кикерон бира групу од четири врлине, али чак и цртајући идеал, он налази за сходно да дода подразделе и *administratae comitesque virtutes*, а у томе он јасно следи стоичку праксу.

Друга група четири врлине била је представљена на златном штиту предатом Августу да му се ода почаст, *virtus, clementia, iustitia, pietas* (вредност, благод, правичност, поштовање) и свака од ове четири врлине, као и њихова комбинација, траже много детаљнији коментар него што се овде може дати. Али разматрајући значење ове селекције, добро је да се постави насупрот Платонове тетраде, да се подсети која је врлина из Платонове групе, која је била позната самом Августу као и његовим савременицима, била одбачена, а која прихваћена, и даље, које су друге додате. Штавише, остварујући емфазу стављену на четири врлине и врло посебан значај који им је признат тако што су издвојене да буду стављене на штит, треба да се поведе рачуна о другим врлинама и квалитетима које су другде приписиване цару, на натписима, новцу итд. Јер у већини случајева, пуноћа живота и у овом случају целисходност империјалне пропаганде, захтевали су више него што се лако може представити четвороструким скупом.

Ово произилази и из испитивања сачуваних радова римске историографије. Јер, како су грчки историографи рано унели црте епидеиктичког жанра или су чак историју заменили реториком, како се жали Полибије, иако су они и чак у још већој мери, наравно, биографи, често доносе дуге листе врлина и квалитета у похвалу појединцима, изгледа да не постоји само једно разматрање карактера и акција човека који се заснива на канону четири врлине, бар делимично: некролог Амијана Маркелина Јулијану Апостати, који на крају 25. књиге гласи овако: „Будући да у мишљењу филозофа постоје четири главне врлине, умереност, мудрост, правичност и храброст, а уз то се додају неке спољне карактеристике, као што је знање о вештини рата, ауторитет, повољна судбина и слободоумност, све њих у целини и појединачно Јулијан је неговао са трајним жаром.” Овај општи став касније следи детаљна елаборација, при чему је свака врлина (и свака одговарајућа мана) објашњена примерима. О томе одломку би се могло одржати цело предавање; овде ће бити довољно неколико примедби.

1) Очигледно главне врлине служе као оквир за карактеризацију цара; али оне су надомештене са четири атрибута, за

која је Кикерон мислио да савршен генерал треба да поседује, осим што, док четири филозофске врлине претходе, општи термин *virtus* замењује се са *liberalitas*, особина која се веома очекује код римског цара и, према Амијану, особина коју је актуално практиковао Јулијан.

2) На први поглед могло би се помислити да појаву канона четири врлине дугујемо утицају реторичке наставе, како је горе наговештено, а то скоро да је последња прилика коју је реторика имала да утиче на римску историографију на тај начин, или, могло би се рећи, каквих је покушаја и било, да ову појаву дугујемо утицају панегиричара који, мање се бринући о повољним реалностима, често прибегавају канону платонских врлина, нарочито у 4. веку, аутора као што су *panegyrici Latini*, или Темистије, Либаније и сам Јулијан и други. Али имена ове тројице, који се сви веома ослањају на Платонову мисао, наводи ме да се упитам да ли ми не пропуштамо Амијаново становиште када или неодређено претпоставимо утицај панегиричког писања, или чак потрагу за пореклом ове схеме диспозиције посматрамо као неважну. Заиста, сам Амијан, јасно, да је кључ за свој избор, који је врло промишљен:

а) уводећи врлине, он експлицитно упућује на *sapientes* (а ту реч Ролф исправно преводи са „филозофи”),

б) Амијан прилично отворено ставља напоредо главне врлине и *virtutes imperatoriae*, тако не само наглашавајући да је Јулијан био оно што стоји у епиграму на његовом гробу: да је био добар краљ и храбар борац, али дајући до знања да је он представљао и грчки идеал филозофа-краља и римски идеал једног *imperator-a*. Не треба заборавити да другде није коришћена Кикеронова тетрада, осим, вероватно, истовремено, на крају *Notitia dignitatum in partibus Orientis*. Формулишући свој некролог, Амијан додаје још један важан елеменат. Пошто је прво набројао *temperantia, prudentia, iustitia* и *fortitudo*, он почиње са петом, *castitas*. „Пре свега он је толико очигледно био за неповређену чистоту, да је добро познато да после смрти своје жене никада више није ни помислио на љубав.”

Неки су хтели да докажу да ово представља само један аспект *temperantia*; и свакако је коректно да се каже да се *castitas* може посматрати под насловом *temperantia*. Али је овде ово јасно и нарочито наглашено, па не изгледа довољно добро да се каже да је Амијан хтео да укаже специјалну емфазу том аспекту. Наравно, ово покреће следеће питање: зашто? Том проблему се може прићи на разне начине. Да бих то изложио што краће, само ћу упутити на два коментара св. Хијеронима о Посланици Ефешанима. Четири главне врлине често се сре-

ћу у списима црквених отаца, иако их нема у Новом завету, иако се на њих упућује у апокрифном спису Мудрост Соломонова; стога Клемент Александријски захтева да оне буду део јеврејског наслеђа. Свети Амброзије, који их је назвао *virtutes cardinales*, користи их као оквир за део његовог погребног говора за свог брата, али, доста занимљиво, не и у свом извештају о квалитетима цара у *De obitu Theodosii*. Ипак, већином, он их користи за алегоричке интерпретације делова из Библије као што је пре њега урадио Филон, а после тога и други. На пример свети Хијероним и свети Августин. Ипак, у коментару за Ефешане (1,22–23), одломак који гласи „Бог га је поставио (тј. Христа) као врховну главу цркве, која је његово тело, и да буде све што је он сам, који испуњава универзум у свим његовим деловима”, коментаришући тај део, свети Хијероним каже: „Засад, у сваком појединцу Бог је присутан само делимично, у једном као правичност, у другом као невиност, у следећем као умереност, у неком као мудрост, у неком другом као храброст, и тешко је чак и код светог и савршеног човека да су све врлине присутне на исти начин до истог степена.” Очигледно, свети Хијероним ставља заједно врлине које њему изгледају важне за *sancti viri et perfecti*, па поступајући тако, он канону од четири врлине додаје и пету, невиност. Овде није потребно да расправљамо о значају који су хришћани придавали невиности. Али кад видимо да је Амијан Маркелин такође издвојио ову врлину у свом некрологу, ја не сумњам да он не само што следи праксу панегиричара, него, додељујући јој тако истакнуто место, изгледа да он намерно наглашава у архи-непријатељу хришћана ову врлину која је иначе била цитирана и толико драга, иако је невиност, наравно, била, општије призната и прихваћена као врлина, не најмање код новолатоничара.

Тако можемо закључити да је група четири врлине којима је Платон у својим дијалозима дао нарочито истакнуто место и које су стоичари прихватили уз неке модификације, била прослеђена Римљанима како од стране филозофа, тако, вероватно, што је било важније, и од стране реторичара. Ипак се у римској књижевности оне срећу ван филозофских трактата и реторичких приручника, само у врло посебним случајевима за врло посебне прилике, било у Кикероновим говорима или у Хоратијевим песмама или у Сенекиним писмима или Амијановој историји, а то исто важи за уметничка дела, која се не појављују ни на тријумфалним луковима ни на новцу, а врлине за које неки мисле да су представљене на саркофазима у ствари нису идентичне с Платоновим каноном нити са било којом другом традиционалном групом.

Заиста, да није било чињенице да су реторичари инкорпорирали главне врлине у свој систем и тако их начинили делом вишег образовања, да је Кикерон употребио стоичку класификацију за своју дискусију шта је *honestum* у свом спису *De officiis* и да је свети Амброзије узео тај рад као модел за своје сопствено *De officiis ministrorum*, слава Платонове групе можда не би стекла трајно место у западној традицији.

Превела с енглеског
Ксенија Марицки Гађански

ВАСИЛИ ВИЦАКСИ

ТРИ ПУТА КА СПОЗНАЈИ У СТАРОЈ ХЕЛЕНСКОЈ ФИЛОЗОФИЈИ

Спознаја — она која се пише великим словом С, а која је као човеков циљ стална али и недостижна јер се граничи са бесконачношћу — представљала је кроз векове подручје филозофских разматрања, ако не због свог апсолутног садржаја, који у филозофском смислу концидира са непрекидним трагањем, а оно бар због свог идентитета. Шта је Спознаја? Како се до ње стиже и који су путеви који њој воде? Који су начини и средства којима смртни човек располаже, наравно не да је освоји, већ да јој се приближи или да је осмотри?

Ова питања нису ни нова, нити је на њих када дефинитивно одговорено. Као и сва значајна питања чији одговор проузрокује друга нова питања, она имају свој велики неизбежан атрибут: да представљају покретачки изазов, извор истраживачке радозналости и животности, а да то нису гробна места мисаоности.

Сигурно је да ова прилика и време нису погодан оквир да се покреће једна таква бесконачна тема. Зато ћу покушати да извучем само неке каменчиће из сјајног мозаика древне мисли која се трудила да, као у свим великим питањима, па тако и у овом, пружи одговор и да заоре бразде по којима све до данас иде људско истраживање.

Стари Грци су термин *γνώση* поистовећивали са смислом или значењем израза *γινώσκειν* из којег је изведен израз *γνωρίζω*, а који значи „знати”, „сазнати”, „схватити”, „претпоставити”. Ова значења су скоро паралелна, а донекле и истоветна са термином *γνωρίζειν* који се преселио у латински језик као „cognitio”, а после био пресађен са грчким језичким променама у западноевропске језике као *connaissance*, *conoscenza*, *knowledge*, *Kenntnis* итд. Чак су већ израна и стари Гр-

ци утврдили да ово *γινώσκειν* може да се тумачи на различите начине пошто постоје и различите врсте спознаје и њој различити приступи.

Ови различити начини стицања спознаје — различити приступи њој — разврставају њен садржај у разне „видове” које филозофска терминологија назива погодним изразима или терминима као, с једне стране, „емпиријска спознаја” или „конгитивна перцепција” — она коју су Латини назвали „*cognitio intellectiva*” која потврђује постојећу чињеницу кохезивног скупа слика унутар неког конкретног простора и времена, а, с друге стране, „интуитивна спознаја” или „директна перцепција” позната као „*perceptio directa*” — она која произилази из емоционалних извора — и најзад „транс-емпиријска перцепција” која до сазнања долази интроспекцијом или унутрашњом визијом, тј. такозвана „*cognitio mystica*”.

Према томе имамо три врсте спознаје: 1. спознаја стечена кроз интелектуални процес, 2. спознаја добијена емотивним процесом и 3. спознаја настала кроз религиозно-мистичну екстазу или понирањем у властиту душу. Два последња начина — у супротности са првим који је заснован на преваги логичког — јесу ванинтелектуални и одговарају двама другим потенцијалима свести који се изражавају — први кроз уметност а други кроз религиозност.

Овде је вредно поменути да стара индијска митологија, чији је настанак у магли многих миленијума пре Христа, познаје три пута ка Спознаји. У једном очигледно алегоричном миту се каже: „Истина је била затворена од стране Маја (појам који у индијској митологији представља лажно уверење или мањак тачне спознаје) у три тврђаве из којих је могла бити ослобођена само троструким нападом. Моћни бог Шива, заједно са друга два моћна бога из узвишене свете Тријаде богова, Браманом и Вишном, напао је и освојио три тврђаве и стога био назван *Tripurantaka* што значи 'разарач три тврђаве'. Сваки човек је дужан да поступи на исти начин.”

Већ од првих година древне грчке филозофије прихваћено је постојање различитих видова спознаје.

Сократ је, на пример, говорио о две врсте своје „мудрости”. Другу је дуговао, како је говорио *γνώμενον εν εμοί δαμόνιον* тј. „божанству које је у мени настањено”. Очигледно је да је овде алузија на један ванинтелектуални извор спознаје која не произилази из свесног осматрања или интелектуалног процеса тј. спознаје која није настала кроз мисаоне канале. Песник Коста Палама је у једном свом есеју, који се налази у збирци Прве критике, то назвао „аутоматском директном спознајом”.

За једну другу врсту спознаје, ван историјско-рационалне која је естетско поимање Истине, Платон је у делу Федар и посебно у делу *Symposion* говорио теоретски о љубави. Он је „Видљиву Истину назвао *καλόν* — дакле „оно што је лепо“: *ορόντι ω ορατόν τό καλόν*, тј. изразио је убеђење да је Лепота једна друкчија страна Истине за којом човек жуди. За њега је спознаја Истине недељива и к њој се може приступити на различите начине, дакле она је с једне стране емпиријско-рационално-филозофска, а са друге стране естетска.

Али није ли и Аристотел у свом делу Поетика пишући да је поезија *φιλοσοφότερον καί σποθδαιότερον ποιήσις ιστορίας εστίν* тј. да је поезија више филозофска и значајнија него сама историја, признавао да песничко надахнуће — „инспирација” или „унутрашња визија” већ било како је неко називао — представља једну друкчију врсту спознаје која је значајнија и свеобухватнија од историје која припада свету емпиријског поимања.

Међутим, још пре златног века Перикла у Јонији је Хераклит говорио *όσων όψις ακοή μάξησης ταύτα εγώ προτιμέω*, тј.: „Ја преферирам оне ствари које се могу добити гледањем или слушањем.” Израз *προτιμέω* овде сигурно значи, као што произилази и из других цитата великог мислиоца из Ефеса на које ћу се осврнути, да он признаје да сем емпиријског сазнања до којег долази преко чула постоје и други спознајни извори (они за које ће каснији латински филозофи који су се противили емпиријско-рационалном приступу исковати нови термин „*cognitio sensitiva*”, дакле естетска тј. „емотивна” или „осећајна” спознаја).

У вези са путевима естетске спознаје или „покретачке интуитивне визије” — како се о томе уобичајено изражава савремена терминологија — писао је на карактеристичан начин француски филозоф Жорж Диамел: „Научна спознаја којој желимо да припишемо приоритет несумњиво није првобитна врста спознаје коју човечанство користи. Имамо сваки разлог да верујемо да су људи у почетку свест о самима себи и о спољњем свету примали на један чисто поетски начин, а да је научна спознаја била плод доцнијег развоја. Постоји више величанствености у продирању у тајне света путем поетске интуитивне визије него путем научног истраживања. На седмом небу мисаоности седе један поред другог Хераклит и Ајнштајн као једнаки Хомеру и Дантеу.”

Колико лепо је иста истина изражена стиховима Фридриха Шилера: „*Nur durch das Morgentor des Schönen drangst du in der Erkenntnis Land*” тј. „Кроз јутарњу капију лепоте пролази пут спознаје”, а песник Коста Палама каже: „Ако је филозо-

фија свеобухватна, онда је и песник свеобухватни ум, јер су и песник и филозоф једно исто.”

Квантна механика Макса Планка, заокрет у поимању Еуклида и Њутна, неодређеност физичких закона и Начела неодређености Хајзенберга, тешкоће у разумевању концепта Ајнштајна и Минковског о времену и простору и толики други ванестетски прилази физичком свету који нас окружава — показали су да је поетски израз у свом естетском смислу уопште погоднији да, не само у хераклитском смислу термина, обележи нове просторе, већ и да им се приближи, па и да их упозна. Другим речима да је у стању да оде „per ea quae videntur et absunt ad illa quae non videntur et sunt” тј. „од оних који се указују, али не постоје, ка онима који се не указују, али постоје”.

Уметност није дискурзивна мисаоност, али то не значи да уметност нема и своје подручје спознаје, свој пут ка приближавању и изражавању човекове спознаје која, према великом мислиоцу из Ефеса, *κρυπτεῖται ψιλεί* тј. „воли да се скрива”. То значи, како је то неко једноставно рекао, да се „очима не може слушати”.

Приликом додељивања Нобелове награде у Стокхолму Сен-Дон Перс је истакао: „Ма колико наука проширује круг људских сазнања и ма колико да помера хоризонте освајања духовног подручја на крају ће, тамо далеко, на границама досегнутих науком, увек чути жудан и топао дах ловца на химеру — песника и уметника — који је ту, до истих граница стигао једном другом стазом.”

Уметник је потпуно свестан чињенице да човеков ум располаже могућностима да стварност сагледава у слици која се крије у „нечуваним” слојевима људског бића.

Ово унутрашње убеђење (естетска интуиција) служи као подсетник да постоји једна значајна истина коју морамо истраживати.

Задовољство које естетска визија (Уметност) пружа било ком нашем сазнајном чулу кроз доживљај неког уметничког дела може да буде некаква порука и, ма колико се разликовала, аналогна је укусу, мирису или додиру који могу да упозоравају, на пример, на опасност и да понуде једно посредно сазнање о тој опасности и пре него што логика установи њено постојање. „Естетски осет” који су Латини назвали „sensus tacitus” (додирни осет) може, дакле, на неки аналоган начин, да упућује неку поруку, да наговештава контакт и сусрет са каквом Истином која упозорава на свој многослојни „естетски додир” и пре него што је могла да стигне, или не стигне, до човековог разума.

Уживање у ритму поезије или музике, али и у ритмичким елементима и покретима у игри, у архитектури, вајарству и другим активностима, можда је и нешто више од каквог психолошког ефекта (оног који филозофи називају *Einführung* или *Sympathie Esthetique*) и можда представља један скривени прозор према коначној Истини, ка оној невидљивој хармонији структуре људског бића о којој је пре две и по хиљаде година говорио Хераклит, али и Демокрит — *ἐτεήι δέ οὐδέν ἴδμεν, ἐν βυθῶ γὰρ ἡ ἀλήθεια*.

Филозофија је још у древним временима констатовала да термин „лепо“ у себи крије једну „математичку“ Истину. Француски филозоф Р. Баје је то назвао „*mathematique inconsciente*“ — несвесном истином. Ова Истина која није резултат свесног размишљања открива се ванлогичким, естетским методом. Уосталом, зар није велики француски скулптор Е. Бурдел рекао да је „уметност алгебра која је покривена копреном“. Свакако да постоји некакав осећај Истине која се открива, али и нека „копрена“. То значи да ум осећа њено присуство, али није у стању да јој ухвати контуре, док процес размишљања долази тек после дајући јој рационалан, математички облик.

Ма колико се чинило парадоксално, математика која припада области рационалности и Уметност која се развија у области ирационалног — два дакле удаљена и неускладива контраста — у својој бити се не само додирују, већ имају и своју трансценденталну идентичност која потврђује јединство људског духа.

Као што је случај са разним акустичним или хроматским „фреквенцијама“, облици и ритам се базирају такође на математичким или геометријским „сродностима“ које представљају предмет озбиљних истраживања још од времена ренесансе.

Хармонија музичких звукова или хармонија хроматских нијанси које се естетски конзумирају као задовољство и уживање такође представљају један посебан чврст спој звучних или светлосних фреквенција, дакле једну Истину коју је дијагностиковала филозофија, од Питагоре до Лајбница, и коју је потврдио и математички калкулизам.

Овде је интересантно нагласити да као што се „лепо“ може сматрати математичком вредношћу, тако се и математичка вредност може гледати као естетска истина. Зато многи математичари и физичари често и говоре о математичкој лепоти (*μαθηματικό κάλλος*).

Најкарактеристичнији можда пример представља појам „златног пресека“ у „божанској пропорцији“ Леонарда да Винчија. Он је рекао да „постоји једна унутрашња врлина у божанској пропорцији“ која се изражава у „златном пресеку“. Ова „бо-

жанска пропорција” изражена у златном пресеку, као што је примећено, карактеристична је и за канон пропорција људског тела кога се придржавала, не увек свесно, већина класичних скулптора. Овом приликом треба напоменути присуство „златног пресека” — тог математичког и геометријског односа, који лако могу да окарактеришем као „мистични однос” — не само у човековим остварењима, него и у природи, чиме он открива свој универзални карактер. Изучавање природних кристала и шкољки показало је да „златни пресек” одговара спиралној структури форме шкољки и вишеслојној структури кристала.

Из дубине векова историја цивилизација је указивала на још један, друкчији приступ Спознаји који је као и претходни приступ био екстра-свесног и директног карактера. Ради се о Вери (религиозности) која се такође исписује великим почетним словом. Вера овде не треба да се схвати како се подразумева у свакодневној употреби те речи, већ као „уверење” према неком или нечем или као слепо и невољно прихватање једног учења или става. Она треба да се разуме као један специјалан вид спознајог процеса човекове психичке динамичности, једна унутрашња — рекао бих мистична — окренутост ка узвишеном чији је циљ Бог или, да кажем уопштеније — Прво Начело. Њена је природа — било да је окренута ка божанском (Вера) или да је усмерена ка властитој унутрашњости Свога Ја (мистичној екстази) — спознајна и сензибилна према окружењу јер у себи садржи целокупно егзистенцијално питање.

Веру, као пут ка спознаји, треба јасно одвојити од менталног веровања које је више резултат убеђености или непостојања сумње у нешто што произилази из интелектуалног убеђења. Један савремени филозоф, Мигуел де Унамуно рекао је у својој књизи Агонија хришћанства (*La Agonia del Cristianismo*): „Вера која не исказује сумњу је мртва вера”. Не мислим да је такво мишљење парадокс, него је оно израз чврстог уверења да је Вера рођена кад је човек почео да сумња у валидност друкчијих приступа Истини. Други један филозоф нашег времена Тејар де Шарден је писао: „Вери је потребна потпуна истина” а она је изван самог интелектуалног истраживања и достижна је само путем усмерености ка узвишеном или урањања у самог себе.

Ова два пута мистичног истраживања душе — усмереност ка узвишеном и урањање у Властито Ја — дијалектички су повезани један са другим пошто чине хераклитовски пут који је идентичан било „путу ка горе”, било „путу ка доле”: „Пут ка горе и ка доле је исти” — рекао је Хераклит.

Мистично или „свето” стање духа којим се зачиње овај процес веровања је, како је већ истакнуто, блиско естетском путу спознаји јер је ван-свесног и емотивног порекла. Било да је у питању усмереност ка узвишеном (ка Богу), или дубоко понирање у самог себе (мистична екстаза) његова природа је спознајна, у ствари превасходно спознајна, зато што обухвата тоталитет егзистенцијалног истраживања. Све религије, природно, теже овом циљу и вредно је напоменути да је чак и профано мишљење прихватило спознајну функцију Вере.

Платон је у свом делу Држава говорио о „погледу према узвишеном” који једини води ка највишој онтолошкој Истини — оном што је он назвао *ἀγαθόν* — тј. Бог: ... *τὴν δὲ ἄνω ἀνάβασιν καὶ θεῶν τῶν ἄνω, τὴν εἰς τὸν νοητὸν τόπον τῆς ψυχῆς ἄνοδον ... τελευταία ἢ τοῦ Ἀγαθοῦ ἰδέα ... πάσι πάντων αὐτῆ ὀρθῶν τε καὶ καλῶν αἰτία*, тј. „... окренутост узвишеном и гледање на оно што је изнад, вазнесеност до концептуалног краљевства душе ... на крају се налази обличје Бога, узрока свега што је исправно и лепо.”

Но и Аристотел препознаје један друкчији и непосредан приступ спознаји, оној коју назива „пророштво о Богу” до кога се стиже, како каже, „Осећањем”, дакле једним унутрашњим напором који је различит од „учења”. Вера је, дакле, један друкчији спознајни приступ који не пролази кроз интелектуални процес, нити кроз естетску интуицију, него се успиње директно према коначној Истини.

Међутим, пре него ћу се поново вратити на место о Вери, као једној међу спознајним категоријама предсократовске филозофије, укратко ћу се осврнути на још један свет, на Индију, која је у наслеђе човечанству оставила драгоцену филозофска дела, Упанишаде, дела која потичу из осмог века пре Христа.

Дело *Brandaranyaka Upanishad* (познато као Велика књига шуме) говори о два смисла *Brahman*-а (*Brahman* је свети санскритски термин за Апсолут, дакле за Вечну истину, за Бога, како бисмо ми рекли у нашем данашњем религијском смислу). Читамо да *Brahman* има два аспекта: онај који у нашим мислима има обличје и име и онај други који то нема. Колико само то подсећа на речи светог Августина од пре хиљаду година: „*Si comprehendis non est Deus*”, тј. „Ако га разумеш, онда то није Бог.”

Још је интересантније у вези са тим учење у поеми *Bhagavad Gita* (Песма Богу), можда најзначајнијем делу древног Истока. У тој поеми човек моли Бога: „Молим ти се, Господе, да сагледам твој лик!” и добија одговор: „Не можеш ме видети људским очима, али ћу ти подарити божанско око. Затвори своја два ока и погледај својим трећим!” Тада, каже се у тек-

сту, човек сагледа цео универзум са свим његовим разноликостима, „свима сажетим у једно”. Човек је, дакле, сагледао дијалектичку коегзистенцију плурализма и јединства која представља квинтесенцију прастарог светог учења у вези са термином Brahman. Можда је ту порекло постојања мистериозног јединства и истоветности три вида Бога у хришћанству? Зар нам наша хришћанска вера не саопштава истину о овој дијалектичкој коегзистенцији коју тек од пре неколико деценија истражује теорија електромагнетског поља?

Но вратимо се нашој светој грчкој земљи Јонији и праскорју западне филозофије.

За човечанство су само у фрагментима спасени Хераклитови афоризми који се, „на његов начин” тичу овог другог спознајног приступа: *Ἐὰν μὴ ἔλπητε ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρίσκει ἀνεξερεύνητον ἔδν καὶ ἄπορον*, тј. „Ако се неко не нада да ће наћи оно што је неочекивано, неће ни наћи оно што је непроналажљиво и неприступачно.” Ради се о једном цитату из Хераклита у вези са којим је проливено доста мастила. Овде је, међутим, једно извесно а то је да је „нада”, прихваћена као форма спознајног пута оном чему није могуће приступити на други начин, оном што је „неистраживо”, а „очекивајуће”. То с једне стране веома подсећа на смисао Вере — јер шта је надање друго него веровање као што је рекао и апостол Павле у Писму Јеврејима: *Ἐστὶ δε πίστις ἐπιζομένων ὑπόστασις*, тј. „Веровати значи бити сигуран у ствари којима се надамо” — а са друге стране подсећа на пут до коначне Истине. Један други цитат из мисли великог мислиоца из Ефеса још више потврђује ову оцену: *Ἀλλὰ τῶν μὲν θεῶν τὰ πολλὰ, ἀπιστίῃ διαφυγάνει μὴ γινώσκεισθαι*, тј. „Већина божанских ствари се не могу препознати због неверовања у њих.”

Нећу се више задржавати на овим Хераклитовим фрагментима о чему постоји читава библиографија јер би нас то одвело на тешко проходне терене, како бих се одмах окренуо ка једном другом великом мислиоцу из предсократовског времена — Пармениду Елеаћанину из континенталне Грчке, филозофу који је можда више од било ког другог утицао на доцнију класичну хеленску филозофију.

Преамбула велике Парменидове поеме О природи која се столећима сматрала једним обичним лирским уводом у основно његово учење које следи, данас се признаје као дело филозофског значаја на коме се темељи онтолошка пармедовска конструкција око егзистенцијалног концепта „јесте”. Мислим да ће бити довољно за илустрацију неколико само стихова из ове алегоријске преамбуле, које сам превео у једној својој књизи:

„Коњи који ме плаховито носе / у даљину до које сеже жеђ
моје душе / одвели су ме до чувеног пута / који су богови просе-
кли / а који су човека способног да спозна / водили далеко од
сваког града / Таквим путем сам ишао / јер су ме тамо носили /
коњи свемислећи / који су вукли моју кочију / а чије су узде др-
жале / Музе које су кћери сунца /

И док су оне хитале / да моју кочију изведу из ноћи на све-
тлост / добронамерна богиња ми пожелеле доброшлицу / и узев
моју руку / у своју десницу / Овако ми је говорила /

Добродошао младићу у моје дворе / Са коњима / и са бе-
смртним девицама водитељкама / овим путем / који је далеко од
угажених / људских стаза.”

Многи су се нагињали над овим стиховима и многи су писали, нарочито у последње време, о њиховом филозофском значају. Ма како било, остаје чињеница да сва ова тумачења имају чисто мистично/религиозни карактер и да у њима нису без значаја Парменидове филозофске промисли питагорејског порекла.

Коњи који јуре ка небесима, пут који води далеко од уходаних људских стаза, прелазак из мрака у светлост — нису ли све то алегоријске назнаке о усмерености човекове душе ка узвишеном, оно што тачно карактерише веру у смислу интуитивног истраживања која води „човека кадрог да спозна истину” да види светлост, како Парменид каже, дакле онога који схвата да овакав пут постоји, али и који прво на том путу треба да разигра коње и да их препусти њиховом плаховитом галопу, дакле њиховој вери која ће да отвори капије дворца Истине.

Питање Спознаје и путева који јој воде је бескрајно. Разум, осећања, вера — све то стреми ка истом циљу који је јединствен и све се то завршава у истој лабораторији свести која је једина и недељива. Религија, Филозофија, Уметност су три израза неуморне људске носталгије за некаквим изгубљеним рајем. То је „дубока носталгија Едена” како је то исправно назвао један савремени грчки мислилац, додавши: „Једни иду према истоку, други према западу. Они који су кренули стазом ’сиромаштва духа’, верујући у пут интуиције, пошли су ка истоку. Други који су кренули путем ’богатства духа’ упутили су се ка западу, Едену. То су људи Грчке и наше западне цивилизације.”

Циљ се, међутим, не налази на крају неког праволинијског пута. Тај пут је кружан и одсликава бескрајност и дозвољава приступ Спознаји у свим својим тачкама и из свих правца. Круг нема свог краја, ни своје „горе”, нити своје „доле”.

Као што пре две и по хиљаде година рече Хераклит: *Ὀδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὤρητή*, тј. „Пут ка горе и ка доле је исти.”

Тамо, у дубини свог неискazивог Ја, човек ће скривеним путевима своје душе вековима усмеравати поглед ка „Свеобухватности” коју му заинађено сакрива ограниченост и херметичка затвореност његовог спољњег вида. Он ће без заустављања истраживати и „шуму” и „свеобухватност” која је иза ње. Наука и Филозофија показиваће му пут, Уметност ће му отворати очи за разнобојне цветове, уши за небеске мелодије, нос за опојне мирисе забрањене шуме и Вера га чинити жедним за сазнањима и пружати му одмор у неизмерном блаженству своје сенке. И он ће наставити да иде својим путем погледа прикованог у далеку визију, у ону узбудљиву маглину вечног Универзалног Јединства.

Превео са грчког
Миливоје Загајац

ФРИДРИХ ЗЕНГЛЕ

КОНТИНУИТЕТ И ПРЕОБРАЖАЈ

Увод у живот и дело Ј. В. Гетеа

Неко би могао да упита да ли данас уопште има смисла држати предавање само о Гетеу. Стога ћу најпре изнети неколико уводних напомена како бих унапред предупредио могуће неспоразуме.

Тиме што ћу се својим излагањем усредсредити на Гетеа, желим одмах да ставим до знања да нећу говорити о такозваној класици. Али исто тако да немам на уму предводника или репрезентанта такозваног Гетеовог доба. При томе такође не полазим од претпоставке да је Гете највећи немачки песник и ненадмашни врхунац немачке или чак и западноевропске културе. Гете за мене није норма према којој ми сами и модерна литература треба да се одмеравамо. Куда такав приступ води, то веома јасно показују судови Емила Штајгера о модерној литератури. С друге стране, пак, велики немачки песник на размеђи 18. и 19. века за мене није савременик тог времена кога можемо да лупкамо по рамену и да га просуђујемо и критикујемо као неког нашег савременика. На такав начин му приступа успела биографија Фридентала.

За мене је Гете један од највећих немачких песника који је живео, делао и песнички стварао у једној значајној епохи немачке културе. Њега треба посматрати историјски, тј. без икаквих предрасуда, дакле као једну величину прошлости. Али према њему се као великом песнику једне значајне епохе треба односити са респектом. Ми га не смемо одмеравати са становишта било којих модерних идеала, ма колико нам они драгоценци били, него га морамо вредновати и пре свега разумети у оквиру његовог времена. То, међутим, све до у наше дане није

учињено на задовољавајући начин. Не бих умео да вам наведем ни једну једину биографију Гетеа или било који целовити и свеобухватни приказ Гетеа који песника не би или величао и увеличавао или пак умањивао, нити ми је позната иједна биографија која би удовољила захтеву за праведним историјским просуђивањем и вредновањем. У том погледу би се то још најпре могло рећи за Малу биографију Гетеа Гинтера Милера, пошто се аутор у њој руководио тим историјским захтевом.

Стога ћу у овом уводу најпре дати један сажет преглед критике Гетеа, а то значи у великој мери једну историју обоготворења и сатанизације Гетеа. Потом ћу покушати да објективно одредим историјско место и ранг Гетеа. Тиме није речено да се он на тај начин од нас удаљава; јер, нити смо ми као људска створења богови, нити смо ђаволи, него управо људи у свом времену, свеједно да ли нижег или вишег ранга. Али један човек, пре свега и само човек — па и највишег ранга! — увек ће имати више да нам каже него један бог који стоји на постољу споменика или нека из перспективе једног собара урађена карикатура са ликом фауна или чак са јарчијим ногама.

Деловање Гетеа

На почетку свог књижевног стваралаштва Гете је пре свега песник Патњи младога Вертера. Његов роман преводи се на многе језике. Он је силно одјекнуо као ретко која књига. За многе савременике Гете је све до краја свог живота остао песник Патњи младога Вертера. Када је цар Наполеон благонаклоно примио песника у аудијенцију да би на тај начин исказао своје поштовање према немачкој култури, у разговору је, природно, дотакнуто и дело Патње младога Вертера. Гетеу је сметала та идентификација, чак је због ње и патио; јер, он је био човек и песник који је после неког доживљаја или после неког оствареног песничког дела одмах ишао даље. Он сам употребио је за то слику о свлачењу змијске коже. Он доиста свлачи и одбацује једну кожу за другом, а при томе ипак на необичан начин увек остаје исти или барем сличан човек. Да то није било тако, онда не би целог свог живота могао да ради на Фаусту. У гетеологији је тај аспект нарочито истакао Герхард Бауман. Али за широку публику Гете на први поглед никако и ни на који начин није песник Фауста. А Прафауста није ни објавио. Он нам је само случајно сачуван.

После Патњи младога Вертера дојадило му је да игра улогу спорног и оспораваног песника. Због чега су Патње младо-

га Вертера толико спорне? То је данас једна велика тема. Задовољићу се једном кратком напоменом. Вертер у први мах оставља утисак као да је то један осећајни роман. Осећајност или сентименталност је велика европска мода. Роман је као осећајни роман имао успеха захваљујући осећајним романима Ричардсона, Русоа, Софије ла Рош итд. Међутим, Вертер је један изузетно узбудљив, штавише за многе и један богохулан роман; јер, док сентиментализам богомдану хармонију света људима предочава на благозвучан начин и са слатком музиком, Патње младога Вертера завршавају се једним продорно-пискавим тоном. Вертер се убија; он тако рећи мора — с обзиром на то какав је и какав је тај бесмислени свет — да се убије. Роман је неморалан, штавише ирелигиозан. Он је једна blasphemija! Отуда и онолико разгневно незадовољство код педагога и теолога. Они други, пак, нарочито Гетеови пријатељи, припадници штурма и дранга, они су фасцинирани; али се они или не усуђују да јавно признају и испоље своје усхићење или се на њих као младе бунтовне момке без трунке савести не обраћа ама баш никаква пажња. Та они су сами за себе говорили да су делије и генији; али то се већином сматрало изразом надмености и у већини случајева је то тако и било. Укратко, Гетеу је 1775. године дојадилa сва та литерарна ујдурма. Он је постао миљеник једног младог кнеза, па је онда и сам живео као нека врста малог кнеза. За тај круг у Вајмару је и писао сваковрсна дела, посебно за аматерско позориште, при чему се не смеју заборавити и оне озбиљне ствари као прозна верзија Ифигеније, затим комади са певањем, какви су тада били у моди, а и разни скечеве за пријатеље, као и изванредне баладе и лирика. Али да све те ствари објави и да се с њима представи академској и грађанској критици, то је било испод нивоа, односно испод достојанства једног кнежевског пријатеља, министра и отменог дворјанина, од кога се зазирало.

Ако су му већ тада кадили, као што је то на пример чинио некадашњи васпитач принца К. М. Виланд у Вајмару, онда се при томе не може баш поуздано рећи да ли је то било искрено или је то пак чињено из страха — јер у поменутом случају треба имати у виду да Виланд као отац многобројне деце нипошто није смео да себе доведе у ситуацију да изгуби пензију. Ленц, некадашњи другар, протеран је из земље, када се усудио да карикира Гетеа. А за другог штурмидранговца Клингера само је плаћен рачун у гостионици. Па онда нека види шта ће и како ће даље.

Када је Гете после десет година приметио да и поред свега није онај дворјанин Ancien Régime-a, а ни државник и усре-

ћитељ човечанства, брзо је одбацио ту змијску кожу; штавише: учинио је то напречац — кренуо је на пут за Италију. Поново је изашао пред литерарну публику и то са класицистички и хуманистички преобликованим делима: Ифигенијом у бланкверсима, Тасом у бланкверсима, Римским елегијама у дистисима. И Егмонт, који је потицао из раздобља штурма и дранга, преобликован је у класицистичком духу, а то значи по закону јасноће, симетрије и објективности, иако је задржана проза.

Ми кажемо: то су величанствена дела, она чине врхунац Гетеовог стваралаштва. Величанствена је та Гетеова непосредност у Римским елегијама, а у Тасу је по први пут и на јединствен начин обрађена проблематика песника. Убедљива је, још увек осећајна, али ни на који начин сладуњава хуманост у Ифигенији. Заносна је и незаборавна Кларица у Егмонту. Али и поред свега је одјек тих дела био слаб, а у случају Римских елегија било је и саблажњавања. Опет је Гете темељно искорачио из оквира осећајно-хришћанске културе. Чак је и Хердер био незадовољан и стављао своје критичке примедбе, па је на пример сматрао да лик Кларице има у себи црте које подсећају на блудницу. Песник је поново имао разлога да буде незадовољан публиком.

То је претпоставка за његову сарадњу са Шилером, који је био традиционалнији песник, па је отуда имао и више успеха код публике. Он је јаче био везан за традицију барока или, што му дође на исто, био је више уклопљен у традицију реторике. Уједно је био делотворнији драматичар, једини који је са успехом могао да се понесе и конкурише са онима који су владали позорницом тог доба — са Коцебуом, Ифландом, Шредером.

Као мислилац Шилер је у понечему надмашивао свог пријатеља Гетеа. Тако је, на пример, спознао да је класицизам у смислу вредног подражавања Грка била једна заблуда. Гете је себи у дословном смислу био замислио да може да буде равноправан са Грцима, да буде оно што су и они. Међутим, дело Ахилеја, са којим је Гете хтео да се надмеће са Хомером, остало је недовршено. Али је зато трагом припадника Гетингеншког гаја и идиличара Фоса — реч је о преводиоцу Хомера — довршио свој идилични и грађански спев Херман и Доротеја. Била је то прилично револуционарна форма епа; јер по теорији је еп јуначка песма која се бави јавним стварима, нарочито ратовима. Са Херманом и Доротејом имао је успеха, али се Гете према том благонаклоном односу публике односио са нишпадаштвањем. Јер, као што је речено, грађански еп није био његова идеја, а о својим земљацима није имао баш неко нарочито мишљење, нити му је до њиховог мишљења било много

стало — он се још увек осећао као нека врста Грка и као брат Хомера и Софокла.

Али Гете није спадао у песнике који се осећају сасвим добро као убоге поете у својим јадним собичцима и сироти сањари. Песници попут Хелдерлина били су му страни и помало их је и презирао. Отуда је већ пре Хермана и Доротеје на лежеран начин надаље неговао углед који је код публике био стекао са Вертером, па је из своје фиоке извукао један роман и онда га без много труда и довршио. Извесни Бланкенбург, иначе велики поштовалац Виланда, настојао је да подигне углед романа на тај начин што га је прогласио за еп. Роман = субјективна епопеја.

Ова теорија одговарала је по свој прилици Гетеу и то као оправдање за његово делање на подручју презрене приповедачке прозе. У сваком случају су Године учења и еп Херман и Доротеја били уступци грађанској публици, која се више занимала за приповетке из савременог живота него за драме и епове из историје или античке митологије.

Искази и судови о Годинама учења, који се могу наћи у преписци Гетеа са Шилером, прилично су мрзовољни. Види се ту да проза начелно не може да води до поезије, да она ипак није у складу са достојанством једног великог песника, те да убудуће намерава да пише само песничка дела у стиховима. На основи ове класицистичке идеологије Гете је написао први део своје Ванбрачне кћери, а Шилер Месинску невесту. Оба дела спадају у најхладнија, најстилизованарија остварења Гетеовог доба и одмах су жестоко критикована.

У међувремену се догодило нешто на што Гете и Шилер, као ни велики песници ранијег 18. века, Клопшток и Виланд, нису мислили. Наступила је једна млада, свежа генерација, која је веома добро баратала пером и у публицистици делом била боља од Гетеа и Шилера, па је имала смелости да начелно одбаци класицистичку идеологију тј. заблуду да се Грци могу подражавати. Њихов узор било је модерно, романтичко тј. у језичком жаргону епохе речено, послеантичко песништво од Нибелуншке песме преко Дантеа, Шекспира до Калдерона.

Романтичко значи, као што је речено, послеантичко, модерно; романтичарима су се називали они за које антички узор више није био безусловно обавезујући узор и образац књижевног стварања. Али појам романтички има везе и са романом и то у том смислу што се роман, у оно време још неодређен појам, за кога је превод са одредницом „приповедачка проза” још преузак, поставља веома високо; штавише: он постаје отеловљење песништва. При томе се не сме сметнути с ума да су до тада, по класицистичким појмовима, еп и трагедија непре-

стано стављани једно поред другог, да су били највише књижевне врсте.

Из те глорификације романа да се разумети да су романтичари одбацивали Клопштока и Шилера, аутора Месијаде и аутора чувених трагедија, и да их више нису признавали за велике песнике. Виланд је, нарочито са својим Обероном, узиман као главни модерни представник романтичког епа. Осим тога је дао велики допринос узношењу романа, посебно својом Повешћу Агатона. Али ни овог песника 18. столећа романтичари нису признавали; он им, наиме, није био довољно дубок, ни довољно религиозан, ни довољно немачки. Остао је још Гете. Њега су настојали да привуку у свој табор на тај начин што су га прогласили намесником поетског духа на земљи, а и иначе су га уважавали. При томе је њихово интересовање нарочито било усмерено на Гетеов нови роман Године учења. Додуше, ни тај роман није им био довољно поетичан — то је нарочито истицао Новалис — али је ипак важио као почетак нове романтичке поезије. Само се по себи разуме да су се романтичари дивили и Гетеовој Бајци у Разговорима немачких исељеника и његовој лирици насталој трагом Хердера. Она је код једног класицисте била све друго него нешто само по себи разумљиво (оде!).

Романтичари су, дакле, били први који су Гетеа уздигли у надпесника, прापесника и народног песника. То се нарочито односи на рану романтику, на критику Тика, Харденберга и пре свега браће Шлегел. Када су романтичари постали више хришћански и више рестауративни, онда признавање Гетеа више није толико било нешто само по себи разумљиво. Тако, на пример, Ајхендорф у својим великим књижевноисторијским радовима има амбивалентан однос према Гетеу, јер је Гете, како каже, остао везан за природу, за земаљско, па сходно томе није у пуној мери одговорио светом задатку поезије. Али Ајхендорф при томе никада не заборавља да је Гете, покрај свег свог паганства, велики песник. Он се издиже изнад њега.

То се изменило када је романтизам почео да се раслојава у рестауративне и револуционарне песнике, у горљиве хришћанске борце попут Јеремијаса Готхелфа и у борбене либерале попут Бернеа. Берне је Гетеа — са моралних и демократских становишта — анатемисао. Он чак није признавао песме попут Вилинског краља; према Гетеовим песмама је био сасвим равнодушан. Гетеова љубав, сматрао је Берне, долази из доњег дела тела. Он, по његовом мишљењу, продаје народ и слободу за смешак једне кнегиње. Његово објективно стање је потпуна безосећајност. Берне Гетеу супротставља Жана Паула; Жан Паул је имао срце и он је залазио у сиротињске колибе.

Готово исто тако оштра била је критика хришћанског буршен-шафтлера Волфганга Менцела, који је као критичар заузимао утицајан положај у Котином Morgenblatt-у. И ту је Гете неморални песник, јегуљаста дворјанин, који има разумевања само за углађене и елегантне форме.

Берне и Менцел су се узајамно огорчено оспоравали и водили су у великим чланцима и прилозима жестоке битке један против другог; али су се потпуно слагали у анатемисању и ниподаштавању тајног саветника, сладострасника и формалисте Гетеа. И Хајне критикује, наравно, дворјанина Гетеа. И он обзнањује да је раздобље уметности под Гетеовим вођством окончано. Сада политика долази на ред. Али овај песник има, слично Ајхендорфу, сувише развијено осећање за естетске вредности, а да би Гетеа баш у свему одбацивао и анатемисао. Хајне је веома рано навраћао у чувени салон знамените Рахеле у Берлину. Рахела је била јеврејска супруга некадашњег дипломате Фарнхагена фон Ензеа. Рахела је, слично Бетини фон Арним, напосто била усхићена Гетеом. Зацело би се могло рећи да је она утемељила један потпуно некритички култ Гетеа. Али управо је то претеривање штетило Гетеовом угледу. Менцел је Гетеа назвао „Месијом Јевреја”, а то је у епохи метерниховске рестаурације била осуда и анатема.

Било је, наравно, такорећи у тишини, и понеких разумних и одмерених поштовалаца Гетеа, као што су, на пример, били Мерике, Фојхтерслебен, затим Грилпарцер и Штифтер. Али све до почетка реализма тј. до Мартовске револуције, која је донела нови живот у немачку литературу, Гете је био један спорни модерни песник, у потаји додуше често вољен, али јавно већином осуђиван као егоиста, нехришћанин и издајник слободе.

Тек је у другој половини 19. века Гете почео да се уздиже у признатог класичара коме се сви диве; чак је тада почео да наткриљује славу Шилера, коме је у време бидермајера као патетичном, моралном, па и политичком песнику било лакше.

Који то разлози у раздобљу грађанског реализма доводе до бољег разумевања Гетеа?

1) Реализам није волео патос и супротстављао му се свуда где год би на њега наилазио. Тако се, на пример, Ото Лудвиг огорчено борио против патетичког драматичара Шилера. Он је више ценио Гетеа. Он га је као познаваоца човека и творца људских ликова ставио поред Шекспира.

2) Реализам и индивидуализам су узајамно веома сродни; јер реализам после 1848. не значи апсолутну реалност, фотографско виђење ствари, већ за њега појединачно запажање ствари напосто значи више од неког крутог система или неке

норме (Рихард Бринкман). Појединачне ствари и фигуре у индивидуалној перспективи — то је реализам. Само се по себи разуме да се на тој основи Гете одједном предочавао као узор. Сада су одједном почели понесено да се диве таквим индивидуалним и животним ликовима као што су Гретица или Кларика. Сада су почели да се одушевљавају Фаустом; јер у доба Бизмарка, успешних немачких индустријских пионира, у Европи често водећих немачких научника и успешних немачких генерала, моћне личности постале су узор за сопствени живот. Сада Немцима Гетеов индивидуализам више није сметао; напротив: тај индивидуализам, који је још увек био ограничен друштвеним и моралним нормама, Ниче је потенцирао и развио до дивљег надчовештва с оне стране добра и зла. Фаустовско доба у посве погубном смислу почело је при крају 19. века и то увек уз позивање на песника који је сада сматран највећим међу Немцима. Када Штефан Георге пева о Гетеу — у Седмом прстену — онда он то чини као аристократа који се осећа братски повезан са Гетеом.

Зацело се може рећи да код генерације која је рођена око 1870. култ Гетеа достиже своју кулминациону тачку. Некадашњи натуралиста Герхард Хауптман постаје имитатор Гетеа. Томас Ман се непрестано све до Доктора Фаустуса бави и сучељава са тим својим узором. На безазленији начин се као следбеници Гетеа окушавају песници као Ханс Кароса; Рудолф Штајнер, оснивач антропозофије, оснива свој Гетеанум. Велики историчар Мајнеке гајио је после Другог светског рата наду да би наш религијски и морални живот могао да се обнови уз помоћ Гетеових друштава. У иностранству Гете свуда постаје репрезентант Немачке, не само немачког песништва. Када је на Новом Зеланду основано Гетеово друштво — то је учинио проф. Ашер из Окланда — онда се при томе није имало на уму само бављење Гетеовим делима него целокупном немачком културом. Аналогно томе Гете-Институт, моћна немачка институција са седиштем у Минхену и својим филијалама по целом свету, не види себе толико као институцију која заступа Гетеа него као институцију која заступа немачки језик и немачку културу. Гете је постао симболом немства и то управо у епохи која има мало везе с њим, која га мање чита него ненаклоњена, штавише непријатељски настројена епоха рестаурације, која је, полазећи од Гетеу веома далеке експресионистичке литературе, развила сопствену литерарну самосвест и оних који, као Швајцарац Емил Штајгер, још увек нашу модерну литературу одмеравају по Гетеу, огорчено критикују, штавише презиру.

Штајгер прокламује да ми не треба да критикујемо Гетеа него да треба да се запитамо да ли наше време опстојава пред Гетеом. Насупрот томе је Јасперс у свом говору посвећеном Гетеу 1949. године рекао да Гете више нема пуно да нам каже, јер он нема представе о радикалном злу, а то значи о ђаволском. Гете је додуше показао шта је једна личност; али његова слика света је сувише плитка, сувише хармонична.

Ја лично сматрам да би коначно требало да престанемо да себе одмеравамо по Гетеу или да Гетеа одмеравамо према нама. То постепено постаје исто толико бесмислено као када бисмо хтели да се одмеравамо по Волфраму фон Ешенбаху или Дантеу или Калдерону, или обрнуто да њих одмеравамо по нама.

Већ нас 227 година одваја од Гетеовог рођендана. То је већи временски период од оног који Опица одваја од Гетеа. И ко би те песнике и њихова времена одмеравао једне по другима? Ако нам се Гете још увек чини историјски близак, онда је то условљено тиме да је он као класичар напросто конзервиран и да му је дат варљиви светачки ореол надвремености. Али он није ништа више надвремен од Софокла или Хомера или Шекспира или Калдерона, а код ових старих и тако далеких песника не пада нам на памет да се с њима идентификујемо. Управо у томе је главна грешка: да желимо да се идентификујемо са једним тако удаљеним песником. И поклоници Гетеа и принципијелни критичари Гетеа полазе од представе да се Гете, без историјске дистанце, може као било који савременик свесрдно пригрлити и прихватити или одбацити. Али и једно и друго крајње је бесмислено.

То, међутим, не значи да од Гетеа и код Гетеа не бисмо имали шта да научимо. Ми на примеру Гетеа можемо да видимо како је један велики човек прошао кроз време, и то не кроз било које време него кроз своје време. Ми можемо да видимо како се носио са тим временом и како му је — веома често — попуштао или повлађивао, а да при томе није изгубио од своје величине; јер, погрешно је и чиста је идеалистичка представа, ако се мисли да човек може да прође мимо свог времена. У најбољем случају човек може да пролази кроз време у којем живи и да од њега усвоји нешто значајно или нешто трајно.

Гете је у свим својим животним фазама улазио у време и пролазио кроз њега и од њега нешто примао, и то не само у свом класицистичком раздобљу, када је свесно тежио за надвременошћу.

Прво се класични песник стихова Гете супротстављао младом Гетеу, аутору прозе. Карактеристично је, на пример, да се

у нашим школама пре читао Херман и Доротеја него Године учења, да се пре читала Ифигенија него Егмонт. А онда се почев од натурализма млади Гете почео супротстављати класичном Гетеу. Радије се истицао Гец од Берлихингена него Ифигенија и Тасо, или пак Ванбрачна кћер.

Стари Гете се током целог 19. столећа посматрао са великом скепсом. Чак је и естетичар Ф. Т. Фишер персифлирао старог Гетеа. Прво издање Западно-источног дивана чак ни почетком нашег столећа још није било распродато. А данас опет постоји изражена склоност да се истиче стари, наводно модерни Гете насупрот штурмидранговцу или класичару Гетеу. Али ни то одмеравање једног Гетеа са другим нема никаквог смисла. Наш задатак ће, дакле, бити да целог Гетеа схватимо у његовим различитим животним фазама и у склопу његовог историјског окружења које се непрестано мења.

Утицај разних епоха на Гетеа

А сада ћу покушати да у грубим цртама одредим Гетеово историјско место. Тиме бих да помогнем онима који мало знају о Гетеовом добу, а и уједно да тиме нагостим о чему ће бити речи у мом предавању, као што сам то учинио са кратким прегледом критике о Гетеу. Гете се, наиме, у гетеологији готово увек посматра сувише изоловано. Ту опасност бих хтео да избегнем или да је предупредим већ овим мојим уводом.

Први песнички и лични Гетеови кораци леже у шездесетим годинама 18. столећа. У то време је сентиментализам већ помало превазиђен; он је у то време већ био на нивоу епигонства или се налази у једном процесу постепеног преображаја (Гетингеншки гај). Насупрот томе се просветитељство силно обновило, а у том склопу се преобразила и култура рококоа; на тај начин је просветитељство поново дошло до угледа и то пре свега заслугом Виланда, али и Лесинга. Повест Агатона, Мусарион, Мина од Барнхелма — били су Гетеови први литерарни доживљаји, а ти први доживљаји, као што је познато — нарочито из психолошких разлога — од посебног су значаја. Ту једноставну психолошко-историјску чињеницу наука до дана данашњег није потпуно спознала и прихватила. Разлог томе била је националистичка идеологија о немачком карактеру културе просветитељства и рококоа. Рококо-Гете мора да је била једна заблуда, једна странпутица — сматрали су заговорници таквог погледа на ствари — и тек се са штурмом и драмгом указује онај прави, истински, дубоки, мистични и немачки Гете. Међутим, Гете је целог свог живота сачувао нешто од те

лакоће рококоа, па чак би се могло рећи од те особене рококо лакомислености. Наравно, није баш неопходно да се толико истиче та рококо лакомисленост, као што то чини Рихард Фриденгал у својој биографији Гетеа. Јер, ту Гете напросто постаје један ветропир и лепршави лептир, који не зна за кајање. Али је чињеница да је и у раздобљу штурма и дранга живео крајње лакомислено и неодговорно — на велико незадовољство солидног Хердера — да се брака плашио као бик црвене мараме, за разлику од рококо песника Виланда, који је у историју ушао као отац Виланд. Чињеница је да је Гете, надозвујући се на рококо филозофа Волтера, целог свог живота био склон скепси, да никада није сасвим озбиљно узимао филозофске системе немачког идеализма који су се смењивали — за разлику рецимо од Шилера, Новалиса, Хебела — и да је увек задржао нешто од окасионализма рококоа тј. од вере у вредност одређене прилике или појединачног тренутка. У Римским елегијама, а то значи после његовог покушаја са спинозизмом и идеалистичким хуманизмом (Ифигенија!), поново се код њега јавља та богиња прилика. Римске елегије су — другачије речено — једна нова форма анакреонтике, а и Западно-источни диван је, како се то већ одавно спознало, великим делом опет анакреонтика у новом руху, посебно у Књизи крчмара.

Ја тиме не желим, као што сам већ рекао, да Гетеа сведем на његову рококо основу — Фриденгал ми у том погледу иде сувише далеко са истицањем Гетеове лакомислености и безбрижности — али доживљај рококоа и обележје рококоа остају важне компоненте у животу и песничком стваралаштву Гетеа. Могли бисмо да се запитамо да ли би без тог удела рококоа тј. Ancien Régime-а уопште издржао да цео живот проведе као дворјанин. Млађи нараштај уопште није могао да разуме и схвати Гетеа као дворјанина, јер се он родио у једној револуционарној епохи, па му је недостајала та утемељеност у Ancien Régime-у.

Тешко се може замислити да би Гете сам — рецимо да је остао у Лајпцигу — пронашао пут до штурма и дранга. За то му је био потребан Хердер, а вероватно и понеко од припадника његове генерације — ту пре свега имам на уму тегобног и вероватно и помало психопатског, али генијалног Ленца. Тиме нипошто не желим да умањим велики значај који је за Гетеа имао сусрет са Хердером. Људски дух, као и песништво једног човека нису биљке које се по неком утврђеном плану, без икаквог страног утицаја, закономерно развијају и уобличавају у једну одређену форму, већ у свом будућем бићу зависе од онога што ће у себе прихватити. Учитељи који подучавају неког

младог човека спадају у његову духовну судбину и у великој мери је одређују. Апсолутно је могуће да је Гете могао постати неко други да се није тако рано срео са Хердером, који се од њега темељито разликовао. Виланд је Хердера назвао вулканом. Он је доиста био једна силовита, експлозивна, жестока природа, којој је естетска рококо култура била посве одурна, јер је он сав био утемељен и укотвљен у једној религијској и филозофској култури. Он је за свој позив изабрао теологију.

То је пре свега значило да му је прошлост важна, да је за њега она била све — а то ће рећи: хришћанско-религијска, али и са њоме тесно повезана немачко-национална и народна прошлост. Али то значи и то да се борио против сваке врсте скепсе. Хердер је промислио све историјске проблеме времена и у својој филозофији историје повукао је лук од велике прошлости преко ништавне и безвредне садашњости све до у далеку будућност, за коју је веровао да ће одговорати Божјем плану и сходно томе бити спасоносна — упркос свим застрашујућим симптомима које је спознао као модерне развојне тенденције, дакле упркос феноменима нивелације, колективизације, апстракције и томе слично. Све је он то већ веома јасно спознао и видео. Без Хердера се Хегел тешко може замислити.

Тиме што је млади Гете трпео и подносио овај силни, тешки и неугодни дух, тиме што је дворјанин Гете издејствовао, и поред најжешћих отпора, да се овом човеку повери највиши црквени положај Вајмарске државе, он је у свој сопствени живот и у немачку културу унео једну напетост која се често чинила неугодна, па чак и неподношљива, али је била претпоставка за оно што данас означавамо као Гете и култура Вајмара.

И оном песнику који је пре њега био у Вајмару, оцу Виланду, Гете захваљује више него што се обично зна. Али ону плодносну напетост, коју су у Гетеов живот и његово стваралаштво унели у литерарном погледу Хердер и Јустус Мезер, Виланд никако није могао да подстакне, будући да је сам стајао на рококо основама. Виланду се обраћао када се у животу и песништву радило о питањима форме. Без њега Гете можда не би пронашао пут до класике. Али то је питање од другоразредног значаја.

Још једном ћу истаћи да је већ млади Гете био велики песник и да стога нема много смисла класичног Гетеа супротставити младом Гетеу. Да је Гете умро после Патњи младог Вертера, онда бисмо га отприлике познавали и ценили као на пример Георга Бихнера, који је умро са двадесет и три и по године. Он у том случају не би био класичар у смислу класицизма. Али ми и на основу Геца од Берлихингена можемо се-

би да замислимо један величанствени наставак Гетеовог дела. Наставак Прафауста то довољно показује. Класицизам му није — да тако кажемо — био положен у колевку.

Међутим, питање од прворазредног значаја гласи: да ли је Гете после 1800. поново нашао излаз из класицизма; јер, један тврдокорни класицистички Гете у доба романтизма не би постао велики песник. Замислимо само: један спев Алексис и Дора уместо Избора по сродности, један наставак Ванбрачне кћери уместо наставка Фауста, једно довршење планиране јуначке песме Ахилеја — у директном, наивном надметању са Хомером — уместо романа Године путовања Вилхелма Мајстера, који отвара нове перспективе. То је могло да се догоди! Сличне ствари су се после 1800. године често догађале, нарочито у Аустрији. Али такво једно саздано животно дело не би имало ону песничку пуноћу и вредност коју означавамо именом Гетеа. И не би било тако делотворно.

Гете је превазишао и класицизам; прво, јер је радо одбацивао своје змијске кошуљице, а друго и због тога што се сусретао с разним људима, који су према класицизму заузимали критички став.

Ако упоредимо Шилеровог Дон Карлоса или Валенштајна са Ифигенијом или Тасом запазићемо да у Шилеровим драмама има више Шекспира, што значи да се некако слободније односио према Грцима, односно Расину, него класични Гете. Већ је Шилер објединио Софокла и Шекспира, што је, као што је познато, била амбиција Клајстова. А уз то је он био тај који је наговарао Гетеа да настави Фауста. У чланку О наивној и сентименталној поезији Шилер је показао да је чак и Гете — покрај све своје наивности и објективности — један сентиментални песник, јер један модерни песник уопште не може да буде другачији него сентименталан тј. субјективан и рефлексиван. Он је показао Гетеову модерност на основу Патњи младог Вертера, Таса, Фауста итд. Требало је да романтичари те мисли само домисле до краја, па да доспеју до тога да потпуно одбаце антички узор, у смислу директног подражавања. Рани романтичари, нарочито браћа Шлегел, у мисаоном погледу захваљују веома много Шилеру, којег су толико оспоравали. Новалис, бољи песник, уопште није полемисао против Шилера.

Утицај романтичара је отуда на сличан начин био делотворан на Гетеа као и Шилеров. Романтизам је Гетеа потпуно ослободио заблуде да је Грк.

Романтичарски утицај на Гетеа у Немачкој се већином потцењује, пре свега због тога јер је на подручју ликовних уметности, у свом часопису *Kunst und Altertum* (Уметност и старина), и надаље у замасној мери заступао класицистичке

стилске принципе, али и због тога што се погрдно изјашњавао о патриотско-хришћанској уметности, као и о германистичко-студентском мешетарењу које је своје исходиште имало у Клопштоку. Гетеу није само било одвратно него је напросто мрзео све што је било повезано са именима Фукеа, Арнта, оца гимнастике Јана, као и сав онај хришћански затуцани национализам и варваризам, сву ону хајку против страних речи, оно одурно супротстављање Енглеза Французима, севера југу, једном рећу сву ону необуздану побуну против до тада владајуће просвећене и интернационалне цивилизације.

А ипак је романтизам на њега извршио дубок утицај, готово исто тако дубок као и рококо, штурм и дранг и класицизам. Покушају да то покажем у неколико тачака.

1) Лирске књижевне врсте. Гете се с правом сматра мајстором Lied-а (песме). Њему пре свега има да се захвали да је реч Lied за друге народе постао појам. Сонет је за њега, као и готово за све песнике 18. столећа, био једна барокна тј. вештачка или уметна форма. А ипак га је романтизам завео да пева и у тој не-античкој него романтичкој форми. Томе одговара да је античким метрима у лирици готово сасвим окренуо леђа. Еуфросина, Аминтас и друге елегије настале око 1800. године написане су у дистисима, а Маријенбадска елегија није. Она је чак и незамислива у дистисима. Важно је и то да није написао готово ниједну оду.

2) Исток. Романтичари су, следећи Хердера и друге, открили Исток и често су га супротстављали класичној антици, и то као детињство човечанства, као домовину религије, као завичај једне више, а не земаљске поезије. У склопу романтизма настала је у Европи источњачка мода. Гете се са својим Западно-источним диваном придружио тој моди и изричито је особено источњачко признао као посебан стилски прафеномен. Тиме је себи прибавио признање Жана Паула, који је одбацивао вајмарску класику, те је, насупрот класицистичкој догми, непоколебљиво и истрајно писао један роман за другим. Гете је Жана Паула уврстио у оријентални тип, јер је, као и источњаци, изнад свега волео метафорику. У том суду било је садржано признање сасвим другачије склопљеног песника и мислиоца. Жан Паул био је и дубокоуман естетичар.

3) Роман. Већ смо рекли да су романтичари роману одредили највише место у поетици. Стари Гете написао је два романа, цео низ новела и бајки, али није написао ниједан еп, иако су постојали планови за то. То опредељење за роман пада утолико више у очи што су током целог 19. века писани епови у стиховима, и то веома успешни и веома добри. Довољно је да се само подсетимо најистакнутијих песника Хај-

неа, Дросте-Хилсхоф, Мерибеа, Платена, Хебела, К. Ф. Мајера, Лилиенкрона, Г. Хауптмана. Стари Гете је у том погледу био модернији од већине песника 19. века, па је управо тиме био узор великим реалистичким приповедачима као Штифтер, Г. Келер, Рабе и Шторм.

4) Дводелна драма. Готово да је невероватно да би Гете сам од себе написао Фауста у два дела. Његове ране драме не показују никакве наговештаје у том правцу. Он је Шилера саветовао да Валенштајну да класицистичку форму трилогије, а и сам је имао сличне намере са својом Ванбрачном кћерком. Иза тога зацело већ стоји општа тежња ка великој и широкој романтичкој драми која се ослободила шеме трилогије. Дводелне драме су у романтизму на дневном реду. Велика идејна драма може се разумети као форма универзалне поезије коју је захтевао романтизам. Тик, Брентано и чак и трезвени Ахим фон Арним писали су велике драме са идејним односно религијским аспирацијама, као на пример Ахим фон Арним са својом драмом Хале и Јерусалем. Када је Гете довршио свог Фауста, она је већ била постала мода. То показује, на пример, чињеница да је у историји књижевности као реалиста познати правник Карл Имерман у исто време када и Гете довршио своју дубокоумну велику драму Мерлин. Антропозофи веома цене ову драму и стављају је поред Фауста, јер је исто тако слојевита и богата тајнама. Види се, дакле, да је Гете чак и са својим Фаустом ушао у своје време, али је изнедрио нешто што је трајна вредност.

5) Поетика књижевне врсте. Када се чита преписка између Гетеа и Шилера — а што бих препоручио пре сваке секундарне литературе — онда се тамо може наићи готово само на мисли и размишљања о драмском и епском песништву. Лирска књижевна врста као једна јединствена и целовита величина очигледно још не постоји у представи класичара (= Аристотел). Са овом концентрацијом на епско и драмско песништво класичари су увелико заостајали за мишљењем свог времена. Већ је Хердер, наиме, указао на велико значење лирике; а понекада се и у школској поетици већ истиче и лирика.

Још је важнији од ове теоријске предрадње био романтичарски допринос на подручју лирике. Јер што год да су романтичари говорили о универзалној поезији и роману, најмање им се могао оспорити допринос у подручју лирике. Сетимо се само Брентана и Ајхендорфа.

У Белешкама и расправама уз Западно-источни диван, а то значи 1819. године, Гете одједном лирско ставља равноправно уз епско и драмско. То су три природне форме песништва, док остале врсте имају више вештачко, секундарно зна-

чење. За разлику од каснијих теоретичара Гете их још не одбацује. Али је сасвим јасно да је успон лирике у мисаоном свету Гетеа незамислив без романтизма. Није искључено да се ту ради и о одређеном утицају романтичарске теорије. А. В. Шлегел је у односу на остале књижевне врсте посебно истицао три врсте — лирику, драматику и епику — и при томе је то чинио са сличном дијалектичком појмовношћу као касније Хегел.

Толико о ових пет тачака о Гетеу и романтизму. Лако би им се могло додати даљих пет тачака. Али се надам да је већ овим уверљиво показано да је романтизам извршио замашан утицај на Гетеа.

Отприлике у раздобљу између 1815. и 1820. почиње да се ублажава супротност између класицизма и романтизма. Гете је објављивањем Фауста. Први део (1808), који је био све друго само не једна класицистичка драма, својим неговањем књижевне врсте романа (Избори по сродности, 1809) и својим Западно-источним диваном (1819) сâм допринео том и таквом развоју. Све више се увиђало да класицистички или романтички стил није оно што чини вредност песништва, односно да у обе стилске форме постоје добра и лоша песничка остварења.

Котин *Morgenblatt*, који се у почетку жестоко борио против романтичара, почео је своје странице да отвара и за песнике који су били блиски романтизму. И обрнуто, романтичарски песници, као на пример стари Тик и Арним, приклонили су се као прозни приповедачи линији која није била тако далеко од Гетеа. Искристалисала се једна коегзистенција између класицистичког и романтичарског стила, па су млади песници често покушавали да се огледају и потврде у обе стилске форме. Тако су на пример Мерике и Платен користили како од романтичара обновљену форму сонета тако и, касније, античке књижевне врсте и метричке стопе.

Са постепеним одступањем од круте класицистичке и романтичарске догме повезана је околност да је време пре класике и романтизма, односно да су осећајност и просветитељство, као и рококо, поново постајали актуелни и да су рестаурисани у модификованом облику. Наравно да је политичка и друштвена рестаурација од 1815. деловала у истом правцу.

Тако су на пример код Вилхелма Милера, аутора *Müllerlieder*, које је Шуберт компоновао, поново зазвучали анакреонтски тонови, а код Хајнеа се у раним песмама запажају позајмице из сентиментализма. Поново је било подражавања Вертера, као на пример у Имермановом Папирном прозору једног еремите. И окретање практичним питањима, којима се просветитељство толико бавило, као на пример политичким, социјалним, али и општим културним питањима, поново је постало

веома омиљено. Поучно-дидактичка литература, толико негована у окриљу просветитељства, поново је доживела своје велико време. — Готово све те развојне, односно рестауративне тенденције дају се запазити и код старог Гетеа. Он се није повукао нити је заузео положај неке надвременске узвишености. О анакреонтским тоновима у Западно-источном дивану већ је било речи. Тамо има чак и дидактичких елемената. У дидактичку литературу можемо да уврстимо и аутобиографију Поезија и истина, затим свечане игре као Буђење Епименида — у част победе над Наполеоном — и пре свега мноштво афоризама, такозване Максиме и рефлексије. Ове код Гетеа почињу да се јављају готово истовремено са бидермајером, који је изнад свега ценио одмерену мисаоност.

Роман у послеромантичком раздобљу више не представља отеловљење поезије као у раном романтизму — сетимо се Новалиса и његовог Хајнриха фон Офтердингена са Клингсоровим бајкама итд. Сада роман, као и сва проза од 1815. надаље, мање-више поново спада у реторику: он је такозвана „уметност прозе”. То значи да мора да буде усмерен на неки одређени циљ или на неку одређену сврху. Из тог разлога су Гетеове Године путовања прозаичније, практичније и у естетском погледу још безбрижније или ноншалантније од Година учења. Гете обнавља у просветитељству веома омиљену форму утопијског романа. То дакле значи да се уобличавају идеалне слике, као на пример у Педагошкој провинцији, а Вилхелм постаје један узоран човек.

Политичку тенденцију, која је много заступљена од Уланда и Арнта до Фралиграта и Хервега, Гете је одбацивао. Али Године путовања биле су посве једно актуелно, друштвеноскритичко песничко дело. Навешћу само неколико проблема којима се Гете бавио. То су готово све главни проблеми 19. века: исељавање, стицање земље унутар Европе, заједничке животне и радне групе, велеград, индустријализација, специјализација, педагогика. Чак се може устврдити да је код њега већ заступљена слика једног социјализованог друштва. И све то без много полемике у позитивном духу изградње, продуктивности, који је Гете много више ценио од критике. А ипак можемо устврдити да је Гете далеко више гледао у будућност од већине тенденциозних песника предмартовске епохе (Vormärz) који су ревносно сневали о слободи, али нису развијали јасне представе, моделе будућег друштва.

Ако се пренебрегне извесна склоност ка класицистичкој идеологији — она је већ са Хердером превазиђена — онда се може рећи да је Гете увек стајао на становишту духовног и литерарног развоја, али не почем у том смислу да је сам сми-

шљао нове врсте и форме. У погледу књижевних врста мањи песници су били продуктивнији. Развојни роман је преузео од Виланда, драму у јамбовима од Виланда и Лесинга, одушевљење Lied-ом од Хердера, идилични спев од Фоса, утопијски роман од просветитељства, источњачку моду од оријенталистике, односно европске романтике итд. Али је увек имао слуха за оно што је у његовом времену било плодно. Он је предвиђао од чега се нешто да направити. Имао је слуха за оно што је за дато време нужно. А оно што је у једном времену безусловно нужно, то већином има будућност.

Свеједно да ли је форму идиличног епа узимао озбиљно или не: он је искористио форму и оставио је јуначку песму Ахилеја недовршену. Свеједно да ли је приповедачку прозу сматрао вредном књижевном врстом или не: он је писао романе и новеле. Године учења је тако написао чак усред класицистичког раздобља и управо је тај роман онда постао својеврстан узор и образац — од романтичара све до реалиста, штавише све до у наше столеће. Тако се, на пример, Чаробни брег Томаса Мана без Година учења готово не да замислити.

У стилскоисторијском погледу Гете је још више пионир него у подручју историје књижевне врсте. Осамнаесто столеће је у погледу стила било изузетно дуалистичко. С једне стране имамо Готшеда и готшедовце са њиховим принципом природности, а с друге стране Клопштока и клопштоковце са њиховом склоношћу ка узвишеном стилу. Тај дуализам карактерише немачко песништво током стотину година, барем у његовој целини посматрано. Тај дуализам може се запазити и у стваралаштву појединих песника: Виланда, Жана Паула, Хајнеа. Поред тога приметна је и склоност да се та стилска супротност изједначи, нарочито у делокругу штурма и дранга и Гетингеншког гаја. Може се без даљњег рећи да је Гете од свих штурмидранговаца и припадника Гетингеншког гаја на подручју средњег стила најверљивије експериментисао, нарочито у Гецу од Берлихингена. Њему патетичко и комичко нису много приговарали. У том смислу се као пример може навести и Ленц.

То нам га данас не предочава баш као модерног песника; јер пионери наше модерне литературе били су неопатетичари и волели су комичко, па чак и гротескно. Модерно стилско осећање ишло је на руку разумевању Виланда, Жана Паула, Хофмана, Шилера, Нестроја, Хајнеа и других. За Гетеа би се то тешко могло рећи. Али зато је он уз то био и реалиста и увек изнова ће у том погледу бити узор, чим стилски развој почиње да окреће леђа претераноме и настоји да оствари помирење између екстрема патетичког и комичког.

Толико у склопу једног глобалног осврта на Гетеа у целини. Надам се да ће овај историјски увод дати повода да се у ваше изучавање Гетеа упоредно укључи и његово литерарно окружење. Не може се надокнадити оно што је гетеологија пропустила својом изолацијом песника, али треба настојати да се при читању Гетеа оствари један нов приступ. Пошто претпостављам да понеко познаје или чак и поседује обе књиге о Гетеу које су данас најпознатије, то ћу се на крају овлаш осврнути на њих, с тим што ћу при томе кратко указати и на чувене старије књиге.

Познато ми је да професори и учитељи препоручују Гетеа Рихарда Фридентала, и да ту књигу гимназијалци највише користе. Стога ћу почети са том биографијом. Поднаслов те књиге не гласи „Живот и дело” него „Његов живот и његово време”. Тај поднаслов посве одговара суштини књиге. Фридентал се са изразитом одбојношћу према интерпретацији дела готово по правилу мало бави самим делима и на њих се осврће само са неколико речи. Он на пример каже: „То не треба разлагати.” По целом излагању се може видети да није лишен осећања за уметничко. Он нешто разуме о Гетеовим делима, али се чини да сматра да се она дају разумети и без интерпретације, штавише, да се она дугим говорењем само могу искварити. Фридентал лепо пише и поседује дар историчара да са мало речи прикаже Гетеову околину, на пример његове пријатеље, па сусрете са разним људима, као и прилике на неком месту. Приказ није једнострано концентрисан на Гетеа него предочава и његове пријатеље, али и његове жртве из перспективе њихових права.

Фридентал у том погледу одговара захтевима који се морају поставити једном историјском приказу Гетеа. Додуше, његове тврдње не могу се проверити, пошто недостају докази, чак и онда када се изричу веома смеле тврдње и констатације. Наравно, нећемо код једне биографије о Гетеу захтевати да баш сваки исказ буде поткрепљен чињеницама, пошто је много тога познато. Али тамо где се стављају нови акценти, ту нам недостају докази. Књига је писана публицистички и пре би се могло рећи да аутор прикрива своју ученост него што је истиче. То је та особена англосаксонска школа, из које је и Фридентал потекао.

Аутор се вредно позабавио изворима о Гетеу и његовим временом. Ту и тамо се, додуше, указују пукотине и празнине у познавању ствари. Тако се, на пример, Хердерово поимање историје предочава на погрешан начин. Каже се да је његов национализам у противречности са партикуларизмом, док Хер-

дер као принципијелни партикулариста између осталог истиче и нацију, као што истиче и индивидуу или поједину епоху.

Фридентал у идејноисторијском погледу уопште далеко заостаје иза једног дела које нипошто не треба да падне у забрав. То је дело Х. А. Корфа Дух Гетеовог времена (*Geist der Goethezeit*). То је једно монументално дело последње генерације, које можда за данашњу генерацију није баш лако за читање. Али се још увек исплати. Фридентал се чита као роман, али то иде на уштрб поменутих недостатака у погледу естетске и идејноисторијске интерпретације. Међутим, мора се признати да је сасвим добар у социјалноисторијском погледу, па је, на пример, веома добро приказан двор у Вајмару. То није нешто што се само по себи разуме. Првобитни грађански култ Гетеа једва да је видео дворјанина. Данас, пак, морамо да упозоримо да се не претерује са такозваном „дворском класиком”. Онај ко би пре свега да упозна факта, тај нека чита књигу Енглеза Волтера Бруфорда Друштвене основе Гетеовог доба (*Die gesellschaftlichen Grundlagen der Goethezeit*).

Фридентал се највише интересује за психологију песника. Он ту користи резултате дубинске психологије. То је код једног биографа сасвим природно. Чак се и некадашњи марксиста Ханс Мајер у једној малој књизи о Гетеу креће у том правцу. Психологу је примерено и разобличавање. Фриденталова књига у том погледу одговара књизи Емила Лудвига која је веома узбудила Вајмарску Републику. Ми се данас више не узбуђујемо због људских слабости код неког генија; штавише, ми знамо да свако остварење има своју цену (*Walter Muschg, Tragische Literaturgeschichte*). Пошто код Фридентала недостају извори, то тешко може да се утврди на којим местима биограф иде предалеко. Тако на пример сумњам у то да ноћни разговори Карла Августа са својим миљеником значе оно што нам Фридентал предочава. Фридентал претпоставља да су песнику дубокоумни разговори исто тако несимпатични као и њему самоме. Али тиме он упрошћава Гетеа (Спиноза). Ту је светски човек Гете добро приказан Мефистофелес; али она друга Гетеова душа, фаустовска, мистичка, пијетистичка, није приказана на задовољавајући начин. Да је Гете био такав бонвиван, као што то Фридентал мисли, онда он из свог живота не би успео да изнедри таква нечувена остварења. То је напросто немогуће.

Гете је код Фридентала превише чаробњак — и у томе Мефистофелес; а недовољно је показано како је овај човек озбиљно схватао ствари — треба само да се сетимо природњака и политичара Гетеа. Утолико је ова књига за амбициозног младог човека чак и помало опасна, јер може да заведе у по-

грешном правцу. Гете није био ни Прус ни Шваба, ни Кант ни Шилер. Али је ипак био једна морална природа — мада у нешто модернијој форми. Тиме нипошто нећу да кажем да заједнички еротски ексцеси са војводом и другима нису били могући. Али Гете је увек умео да се сабере, да се обузда и контролише. Он је предано служио друштву, својим пријатељима, свом кнезу, и пре свега свом делу. Та спремност да служи — иначе једно од битних обележја великих културних епоха — повезује Гетеа са Шилером и Кантом. У Западно-источном дивану, у Књизи Парза, налази се песма под насловом Завет староперсијске вере. То звучи историјски. Међутим, Гете ту у прикривеној форми даје свој сопствени завет, пре свега у следећој строфи, коју човек у старости почиње да разуме на прави начин:

А сада нека буде свети завет,
Братском хтењу и добар савет:
Тешка служба свакодневна обавеза,
Иначе није потребно никакво откровење.

То звучи трезвено. Али то је оно што једну културу чини великом, а многи више не разумеју.

Друга књига о Гетеу која се данас препоручује јесте тротомно дело Емила Штајгера са једноставним насловом Гете. Првобитно је то дело зацело било замишљено као целовит приказ: Дело и живот. На то указују поједина биографска поглавља. Али у целини је Штајгеров Гете ипак постао оно што су његова остала дела: интерпретације мајсторских остварења немачког језика. Због тога му не би требало упутити прекор. Сваки научник ради оно што уме и зна. А Штајгер уме да интерпретира. При томе му се не може пребацити да интерпретира само форму или стил песничких дела. Комбинација филозофског и песничког дара је Штајгерова предност. Он има мало смисла за социјалну историју. Али је ипак превише Швајцарац да би у стилу Фридриха Гундолфа могао Гетеа да претвори у надљудског генија.

Гете за Штајгера није ни полубог ни неки лакомислени чаробњак него један дубоки уметник, а уз уметника иде и то, као уосталом и уз сваког човека, да ту и тамо може да омаши. Штајгер, на пример, јасно сагледава композиционе слабости Година путовања и он на њих отворено указује. Не бих желео да поређењем са Гундолфом умањим вредност старијег, на свој начин епохалног дела. У Гундолфовом Гетеу на свој начин доживљава кулминацију она врста биографије песника која се карактерише свођењем или ограничавањем на живот и

дело. Насупрот позитивистичкој биографији, која је пренаглашавала живот, георгеовац Гундолф уме живот и дело Гетеа да предочи у њиховом јединству. Уз то иде, наравно, и једна врста стилизације која је георгеовска. Онима који се специјално интересују за Гетеа препоручио бих и Гундолфову књигу. Она садржи обиље подстицаја, али и, у појединостима, добре вредносне судове. Међутим, у погледу интерпретације дела Штајгер ипак отеловљује виши развојни ступањ у нашој науци.

Штајгеру је са Гундолфом и Фриденталом заједничко то да је више писац него истраживач. И он уме одлично да пише. Али при томе се доста често осећају недостаци у познавању гетеологије. Савеснији научник би се дуже бавио делом. Но, Штајгерове интерпретације ће се, поврх свега, сигурно још дуго читати и из њих се могу црпети плодотворни подстицаји. Његово дело је својом културом и образовањем један симпатичан увод у Гетеова дела, нарочито за почетнике и лаике. Али оно не отвара никакву нову епоху у гетеологији у строжем смислу речи.

За крај још оно најважније. Саветујем вам да у првој линији прочитате главна дела Гетеа, од Патњи младога Вертера до Година путовања и од Геца и Прафауста све до Фауста. Други део. Тек пошто сте се сами позабавили Гетеовим делом, можете се латити Штајгера, Фридентала, Корфа, Гундолфа и др.*

Превео с немачког
Томислав Бекић

* Уводно поглавље књиге: Friedrich Sengle, *Kontinuität und Wandlung. Einführung in Goethes Leben und Werk*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 1999.

МАНФРЕД ОСТЕН

„СВЕ ЈЕ ВЕЛОЦИФЕРСКИ” ФАУСТ И УБРЗАНО ВРЕМЕ

Шта је Френсис Бекон уистину мислио када је у *Novum organum* (1620) формулисао захтев да би разум, пошто је склон нестрпљивим, пребрзим уопштавањима, требало опскрбити „оловним теговима”? А и одакле да се узму ти „оловни тегови”? И како њима „опскрбити” разум? Гете је на та питања одговорио на начин који је у супротности са практичним принципима модерне педагогике. Јер, његов предлог гласи: „Прво осећање, па онда мисли. / Прво се упутити у даљину, а онда се повући у уске границе”. Тај захтев ће крајем 19. века поновити и потврдити Ниче, који је у свом делу *Јутарња зора* нашу свест дефинисао као мање или више „фантастичан коментар о једном незнаном, можда и знању недостижном, али осећаном тексту”.¹ А како би се том „осећаном тексту” могло приближити, то је нешто касније овако изложио: „Ми наше мисли стално морамо да рађамо из бола и да им матерински подаримо оно што имамо у себи од крви, срца, ватре, страсти, муке, савести, судбине, коби” (*Весела наука*).

Али тај процес рађања мисли из осећања не значи ништа друго него дивљи поток брзог размишљања усмерити на лагано млевање осећања и осећаја. Јер временско мерило осећања чини онај адађо-темпо, који Гете препоручује и у односу на природу: „Са природом треба поступати полагано и опуштено, ако од ње желимо нешто да добијемо.”² И када за њега „уметност није ништа друго него светлост природе” и уметничко дело, онако како је настало, „припада природи”, онда и ту лежи један од кључева за Гетеово поимање уметности: уметност

¹ *Morgenröte*, 119.

² У разговору с Екерманом 1. 10. 1828.

као спасоносно средство од претераних брзина разума. Или како ће то Ниче формулисати: „Ми поседујемо уметност да не бисмо страдали од истине.”³

Гете је „полагани и опуштени поступак” природе и осећања препоручио и мишљењу, настојећи да га поново веже за разум осећања и чула па је у том склопу апеловао на мишљење да своју пажњу усмери на предмете. Предметно мишљење као перципирање феномена, дакле, као ретардирајући „оловни тегови” против пребрзог делања разума. А како је Гете упражњавао то поновно везивање? На тај начин што је претерано брзом разуму, а то значи разуму који тежи за уопштеним и уопштавањима, непрестано постављао питање: „Шта је заправо уопштено? Појединачни случај. А шта је оно посебно? Милион случајева.”⁴ Јер, опште остаје за Гетеа „terrible simplification” или како каже у Максимама и рефлексјама: „Општи појмови и велика таштина увек су ту да нам приреде неку страшну несрећу.”⁵

Никакво чудо, дакле, да је Гете у свим филозофским и политичким покушајима апсолутизације идеја и програма видео незаситу тежњу за „недостижним”. То Гетеово неповерење није могло да поколеба никакав патос идеала у име револуције и национализма, нити су то биле у стању идеје романтизма и пројекти филозофских система његовог времена. У том погледу у Фаусту постоји овакав лаконски израз: „Ви ми савсим пристојно изгледате. / Само немојте да ми долазите с апсолутним!” — Када је Хегел 1827. у Вајмару Гетеу објашњавао систем дијалектике, хвалећи га као „дар чија се величина огледа у томе да разликује истинито од лажног”, Гете га је у један мах прекинуо. Он је дијалектичким вештинама разума супроставио лековити адађо природе и те његове речи је Екерман (18. 10. 1827) овако забележио: „Само када... такве духовне вештине и умешности не би тако често биле коришћене и злоупотребљаване за то да се лажно учини истинитим и истинито лажним!” Дешава се то, додуше, узвратио је Хегел, али само код људи који су духовно болесни. „Ту сам вам ја”, рекао је Гете, „за студирање природе, код које се таква болест не јавља. Јер ту имамо посла са бескрајно и вечно истинитим, а оно ће сваког ко при посматрању и обради свог предмета не поступа поштено одмах одбацити као недораслог. Уз то сам уверен да би понеки дијалектички оболели ум у изучавању природе нашао своје благотворно исцељење.”⁶

³ Из заоставштине — Aus dem Nachlass der Achtziger Jahre, 832.

⁴ Maximen und Reflexionen, 489.

⁵ Maximen und Reflexionen, 386.

⁶ FA II, т. 12, 648 и д.

Гете то упозорење у вези са нестрпљењем протеже и на сопствене покушаје у духу „штурма и дранга”, као када, на пример, у вези са композицијом романа Патње младог Вертера признаје да је ту успео да се спасе „олујног елемента”.

Исплатио би се покушај да се Гетеова дела и његова биографија једном ишчитају из перспективе сопствених покушаја спасавања од „олујних елемената”, и оних које собом носи време као такво, и оних које носи у себи. „Олујним елементима” се у сваком случају увек изнова супротстављао користећи све могуће видове културе, да би на крају доспео и до појма „одрицања”. Тако 5. 10. 1786. записује у свој италијански дневник: „Надам се да ћу на овом путу помоћу лепих уметности умирити своју душу...”⁷ Али и то већ чини са свешћу да је у том погледу несавремен — „јер доба лепога је прошло” — како записује под истим датумом у свом дневнику. Уопште је чулно сагледавање феномена као средство спасења од нестрпљења разума за Гетеа било тако важно да се одлучио на превредновање свих вредности: „Мишљење је занимљивије од знања, али не и од посматрања.”⁸

II

Међутим, *opus magnum* и дело које је Гетеа пратило целог живота и омогућило му да резимира све своје увиде у бит природе и ризике нестрпљења је његова трагедија Фауст. Ради се о увидима који се као какви тихи, али константни звучи са оргуља чују у том богатом брују гласова тог несавременог дела, чија актуелност постаје очевидна тек почетком 21. века, као злокобни знак једне могуће заслепљености и сумрака света услед фаустовског ширења границе и свеопштог убрзања. И то у знаку Бриге, која као персонификација будућности заснованој на брзини Фаусту упућује речи: „Ко се мојом мрежом сплео / не вреди му ни свет цео”.

Али, има ли то савремеништво доктора Фауста изгледа да буде прихваћено? Јер, у овом глобалном селу, у којем се вијори барјак дигиталне свеприсутности и организоване истовремености, док му је швајцарски фабрикант часовника Хајеку подарио сајберско време са пет стотина „битова” (сваки „бит” — 86,4 сек.), тешко да се може претпоставити да ће се у њему наћи као слуга кнежева дискредитовани или као олимпијац слављени образовани класичар. Дакле, онај Гете, за кога је већ

⁷ FA II, т. 3. 99.

⁸ Maximen und Reflexionen, 242.

Ниче рекао да у историји Немаца представља „епизоду без последица”.

А ипак нас је рано препознао у лику доктора Фауста и његовој осуди сваке спорости: „Проклетство пре свега сваком стрпљењу!” И он га је већ давно пре нас пронашао: оно раздвајање времена од простора, али и страховито убрзани темпо живота оличен у његовом сапутнику по имену Мефисто. Да ли то значи да је Фауст већ пре више од две стотине година добровољно прихватио јарам оне брзине која, као што је познато, спада у домен ђавола?

У сваком случају је то један веома модеран јарам, који Гете, у својој генијалној језичкој творачкој моћи, означава као велоциферски: једном речју, дакле, коју је створио преплитањем речи *Velocitas* (брзина) и *Lucifer*. Фауст је у сваком случају „avant la lettre”; он жели више него што зна. Он наступа као модерни заточник жеља једног друштва које само поставља захтеве и жели њихово испуњење, и то одмах, сместа. А то значи да је код њега сама брзина конститутивно повезана са једним више. И то са парадоксалним искуством велоциферског да се са већом и бржом производњом, комуникацијом и бржим транспортовањем, редукује добит у времену, као и време живота, упркос повећању брзине у свим областима живота. И Фауст са појмовима „брже” и „више” антиципира интердепенденцију између убрзања и квантитативног повећања, а што ће Карл Маркс описати као систем капиталистичког привређивања.

Све бржи развој производних снага, за чим тежи ослепели Фауст у последњем чину трагедије, окарактерисали су Маркс и Енгелс у Комунистичком манифесту, полазећи од капиталистичког начина производње својствен буржоазији, као „вечну несигурност и вечно кретање”: „Буржоазија не може да егзистира без непрекидног револуционисања производних средстава, дакле производних односа, а то значи свеукупних друштвених односа... Непрестана мењање начина производње, непрекидно уздрмавање свих друштвених односа и стања, вечна несигурност и вечно кретање, то су моменти по којима се буржоаска епоха разликује од свих ранијих. Сва окоштала, зарђала стања са својим старинским представама и погледима почињу да се растачу; сва новостворена стања застаревају и пре него што стигну да се окоштају. Све наоко трајно и постојеће се испарава...”⁹

⁹ Karl Marx/Friedrich Engels, Manifest der Kommunistischen Partei; У: *Ausgewählte Werke*, Москва 1986, 34—63.

И за Фауста, услед пакта са Мефистом, „испарава све оно трајно и постојеће”. И на самог Мефиста се односи тај принцип: он све брже и више мора да дела за Фауста. А оно што Луцифер, *alias* Мефисто, удовољавајући његовом нестрпљењу и његовим прохтевима, овоме ставља на располагање, заправо су инструменти велоциферског као таквог, чије појавне форме на почетку 21. столећа имају додуше друга имена, али се заправо односе на исте ствари. То су инструменти за повећање динамике, брзине и раста модерне: брзи мач, брза љубав, брзи капут, брзи новац и на крају: брзо уморство Филемона и Баукиде.

И Фаустово глобално село, по милости Мефиста, већ савршено располаже и управља дигитално убрзаним и виртуелним световима видеоклипова. Његов виртуелни арсенал сеже од Валпургиних ноћи до дозване лепе Хелене, од архаичних дубина Мајки до буке већ одавно извојеваних битака. То су секвенце слика једне убрзане културе, које се све брже смењују са Луцифером као omnipotentним артефактом једног (царског) забавног и шаливог друштва, а ово се у знаку грандиозне површности и перфектног управљања временом разоноди до смрти.

Ту се већ јасно дају видети модерне форме поробљавања: Фаустово потчињавање диктату брзине, силом наметнута адаптација његових чула убрзаној перцепцији и његова (ослепљењем искупљена) вера у бескрајну динамику напретка. Фауст се потчинио Луциферу у име опкладе чија је *ultima causa* у проклињању стрпљења: он одбацује тренутак задовољства у корист нестрпљења. Кафка — који је једно столеће касније обишао Вајмар и тамо непосредно својим рукама опипао цигле Гетеове куће — записао је о том свом доживљају у свом дневнику следећу реченицу: „Нестрпљење је оно што је човека протерало из раја и све га више од њега удаљава.” Оно што Фауста (и његове модерне наследнике) протерује из раја, то Мефисто видовито своди на формулу: „Њему судбина дух је дала / што необуздан хрли у даљине / и чија тежња захуктала / овоземаљске превиђа милине”.

Фаустово „необуздано хрљење у даљине” одликује се пре свега модерним дисконтинуитетима; на крају стоји разрушени и уништени освештани свет двоје старих — Филемона и Баукиде — који је он уништио. Један чин разарања са којим се истовремено елиминише и стара метафизика: јер, путник који се затекао у колиби брачног пара и такође бива уклоњен је — у духу грчке митологије — лично Зевс, који је, дакако непрепознат, уживао гостопримство Филемона и Баукиде. Када Гете каже „да живот човека само утолико вреди, уколико има неку

последницу”,¹⁰ онда он при томе има на уму пре свега Француску револуцију, која је уродила најкрупнијом „последницом” — да је темељно раскинула са освештаном прошлошћу. Истовремено се у један мах изменио и ритам живота, па се на до сада невиђени начин убрзао. На место старог *andante* и постепеног напредовања ступила је акцелерација која захвата све области живота. Оно што је већ Гете запазио, то је Ниче касније (у делу Људско, одвећ људско) формулисао речима: „Услед помањкања мира, наша цивилизација се све више креће у правцу новог варварства. Никада и ни у које време делатници, а то значи неспокојници, нису више вредели него данас. Отуда у неодољне коректуре које се морају предузети да би се поправио карактер човечанства спада и ово — да се по могућству што више појача мисаони елемент.”¹¹

III

Да се наша цивилизација услед помањкања мира креће у правцу новог варварства, то је Гете сагледао већ у новембру 1825. године, само што та своја размишљања није саопштио свом адресату него их је задржао за себе, држећи се оне своје максиме да оном „другом треба да саопштите само оно што он може да прихвати”. А онда је ту максимуму допунио или проширио у Паралипоменама уз 1. чин другог дела трагедије Фауст констатацијом да „човек прихвата само оно што му годи и ласка.” У једном постскриптуму уз писмо правнику и чиновнику у пруској државној управи, Николовијусу, Гете је дошао до формуле којом је захватио бит модерне: „Све је велоциферски.” У поменутом писму се још каже: „Највећом несрећом нашег времена, које не допушта да ствари сазревају, сматрам то да следећи тренутак напросто прогута онај претходни, да се дан потроши у једном дану, па човек живи од данас до сутра и не успева ништа да уради за себе. Све нам је већ унапред одређено за сваки дан, а нека промућурнија глава би могла само још да удене ову или ону ствар. И тако се све што ствара појединац, па и оно што тек намерава да учини, износи у јавност; нико не сме да се радује или да пати, већ свако треба да буде нека врста разбире за остале; и тако се то преноси од града на град, од државе до државе и на крају од једног дела света на други, тако да је све велоциферски.”¹²

¹⁰ Из: Sant-Rochus Fest zu Bingen, HA, т. 10, 413.

¹¹ Menschliches, Allzumenschliches, гл. 285: Die moderne Unruhe.

¹² FA II, т. 10, 333 и д.

Да се за Гетеа у тој речи реч брзина (*velocitas*), која, као што је речено, спада у домен ђавола, повезује са речју Луцифер, проиходи из самог контекста, мада је право исходиште речи у италијанском језику. Тамо се њоме означавају брза кола и брзи курири (*velocifere*), које је генерални управник пошта Наглер у двадесетим годинама 19. века увео у Пруску.

Али на прошлост речи велоциферски се у сваком случају још увек могу применити речи које је Фридрих Шлегел забележио о Гетеовом Вилхелму Мајстеру: То је дело које „више зна него што говори и више жели него што може”.¹³ Тај увид је онда Адорно категорички свео на формулу: „Истинита су само она уметничка дела која себе сама још не разумеју.”

Гетеов Фауст се, дакле, може схватити као особени сеизмографски систем раних упозорења, као рани наговештај да је са Француском револуцијом и муњевитим победама Наполеона дошло до епохалног преокрета, те да се брод човечанства не само одвојио од својих старих спона и веза него се у целини преобликовао у онај брзи пароброд, који ће онда у 20. веку добити име Титаник. Гете, кога је Хајнрих Хајне назвао „лудом стабилизације”, дакле, као протагониста нараштаја који се одликује убрзаним животним темпом? Је ли Гете заиста био заточник „стабилности”, са којом се свесно супротстављао романтичарима, у којима је видео ескапистичке путнике, који су, одбацујући „данас”, уочиште потражили у прошлости? Да ли је сам Гете имао бољи одговор на велоциферску акцелерацију животних прилика, која под утицајем „механизације и машинизације све више узима маха”? Он се у сваком случају у Годинама путовања суочава са крајње проблематичном алтернативом: бекство или сапутништво. А о тој алтернативи је сам рекао: „... ради се о двојакот путу, један је исто тако тужан као и други: или треба прихватити ново и убрзати пропаст или понети са собом оно најбоље и најдостојније и повољнију судбину потражити с оне стране мора. И једно и друго има своје недостатке, али ко ће нам помоћи да ваљано одмеримо разлоге и да се на крају одредимо за одређено решење?”

Гете на то питање није одговорио. Али се од њега није дистанцирао, него се суочио с њим и свео на закључак да „противречности чини још диспаратнијим уместо да их обједини”.¹⁴ То га, међутим, није спречило да велоциферском одушевљењу у знаку разарања за себе и своју личност супротстави одушевљење за утврђени ред ствари. Сасвим је могуће да се

¹³ Schlegel, Über Goethes Meister. Digitale Bibliothek Sonderband: Meisterwerke deutscher Dichter und Denker, 419.

¹⁴ Из схеме уз Фауста, НА 3, 430.

при томе и својим најближим предочавао као „мргодни скелеција који покушава стару Европу да превезе у ново доба” Томас Штајнфелд (Thomas Steinfeld). Он је сасвим јасно видео несклад између своје културе засноване на трајности и континуитету и свог времена и то и артикулисао у разговору с Екерманом следећим речима: „Моје време се дистанцирало од мене.” Или како ће то столеће касније формулисати Валтер Бенјамин: „Гете је у себи систематски и оправдано открио и развио отпор против... историје и политике свога народа, а тај његов отпор потекао је из његовог најдубљег, унутрашњег бића.”

Гетеов увид: „Најстрашнији облик културе који човек себи може да усвоји јесте уверење да други не питају и не маре за њега”¹⁵ кулминира на крају у његовој одлуци да запечати Фауст II и ускрати га својим савременицима. То што је том приликом запечатио били су пре свега „каиновски знаци саморазарања”, онако како се они обелодањују у 5. чину трагедије. Гете на тај начин отвара поглед на оба велика феномена свих пребрзих акција и подухвата: на заблуду и насиље. У разговору с канцеларом Фон Милером (17. 12. 1824) између осталог је рекао: „Заправо нико није у стању да нешто научи из историје, јер се она састоји само од масе лудости и неподопштина.”¹⁶ Те лудости и неподопштине су и у Фаусту плодови велоциферске тежње. Фауст прави грешке зато што је стално у некој хитњи и због свог нестрпљења није у стању да буде разложен онда када је то најпотребније. И тако онда Фауст — уз асистенцију Мефиста — увек прибегава „неподопштинама” које се предочавају као сила и насиље. Тим нестрпљењем се одликовао већ у првом делу трагедије, као, на пример, приликом убиства Гретиног брата. Сада у другом делу, када му његова три хитра помоћника доносе вест о смрти старог брачног пара, Филемона и Баукиде, („Ми стижемо у касу чилом / извините, није се могло милом”), он увиђа — прекасно — фаталну последицу своје брзине: „Рођено брзо, превише брзо урађено тад!”. Њега сада „озловољава нестрпљиво дело то”.

Фаустово порицање садашњости у име једне пребрзо еманциповане будућности достиже врхунац у 5. чину, али не само у заблуди и насиљу, лудостима и opakостима. Гете ту антиципира и онај други феномен везан за пренагљеност, који је тек Хајдегер поново промислио и начинио га једним од централних тема свог дела Биће и време: наиме, Бригу. Брига ће и ослепети Фауста, изговарајући речи: „Људи су целог свог жи-

¹⁵ Maximen und Reflexionen, 1300.

¹⁶ FA II, т. 10, 229.

вота слепи / па сад на крају то постани и ти!” Фауст је стигао на крај своје велоциферске каријере. Он је као светски трговац већ приспео у глобално село модерне; он је у зениту своје моћи и мисли да је на врхунцу среће и савршенства. А то је уједно и врхунац заслепљености. Реалност је коначно искључена у корист халуцинаторних, виртуелних светова.

На тоталну таму, на потпуно измицање света, Фауст одговара „стварањем” једног хибридног света светлости, и то сопственим снагама: „Реко бих да ноћ понајдубља пада, / али у души светлост ведра зрачи; / што смислих, хитам да остварим сада; / само реч господара нешто значи... / Да срећно гледам што замислих смело.” То је самоостварено сунце у знаку брзине и то је она Брига која ће Фауста лишити очињег вида речима: „Сунце — тмина с неба слази; / потпуно му јасна чула, ал’ у срцу тама тмула, / те, иако блага има, / не зна шта да чини с њима... / За будућност само мари, / па с тог’ ништа не оствари.”

Тек ће се са Бригом остварити коначни сценарио пропасти. Она ће Фаусту помоћи у његовом настојању да — мада већ слеп — оствари свој велики пројекат исушивања мочварног подручја и то опет у знаку велике брзине: „Да срећно гледам што замислих смело!” Фауст је заробљеник света рада и начина живота који се пре свега одликује перманентним убрзањем. Он стоји на почетку модерног света рада којим заправо не може више да се управља; а тај свет је већ Макс Вебер видео као „силни космос... који својом силовитошћу одређује животни стил свих појединаца, рођених у оквиру тог механизма, и по свој прилици ће то тако бити све док не буде изгребано и последњи метар фосилног горива”.¹⁷ А онда Фауст прави у том све убрзанијем свету рада своју последњу, непоправљиву грешку: он чује звекет ашова и лопата и мисли да радници копају ров, а у ствари копају његов гроб. То је подругљиво иронизирање велоциферског акционизма и права „мочварна сцена”, у којој се заблуда и насиље стапају у језиву утопију. Јер, Фауст мисли да са слободним народом стоји на слободном тлу, а у ствари су то већ присилни радници модерне који за њега раде.

Ретко се када на упечатљивији начин раскинуло са културом заснованом на освештаној традицији као што је то учињено са сценом убиства Филемона и Баукиде. Фаустову нетрпељивост према прошлости, његово негирање сећања и памћења као обрасца модерних видова дисконтинуитета, ваља читати са

¹⁷ Max Weber, Die protestantische Ethik und der „Geist“ des Kapitalismus, Tübingen 1909.

становишта Гетеовог упозорења у Вилхелму Мајстеру да се не сме сметнути с ума старо и старинско, јер оно чини противтежу свему што се у свету тако брзо мења. Сам Гете хтео је да одложи тај неизбежни корак у еманциповану дивљину модерне, јер је знао да ће се са убиством Филемона и Баукиде разбити духовноисторијски засновани модели без којих нема хуманости. Јер, живот се, додуше, — како каже Кјеркегор — живи с погледом унапред, али се само с погледом унатраг дâ разумети.

Нови темпо живота је пре свега Наполеон одредио целокупним својим делањем. Он је као први упражњавао не само модерни покретни рат („победа се остварује ногама својих војника у првој линији”), већ је и као политичар увео један до тада непознати темпо и невероватну брзину („*élan et vitesse*”): он је тајну своје личности и тајну својих успеха Европи наметнуо као мерило модерног осећања живота. Када данас француски филозоф брзине Пол Вирилио (Paul Virilio) понесеном неограниченом брзином проглашава свеопштом одликом техничке епохе и при томе се жали на све убрзаније иновационе циклусе и „виртуелну мобилност”, онда је то само (закасна) дијагноза за оно стање које је Гете означио као „велоциферско” и анализирао га на дубокоуман и оштроуман начин. И ако се у међувремену у САД одомаћио појам „болест брзине”, која се између осталог испољава и у неспособности и немоћи за пријатна сећања, онда ваља подсетити да је већ Гете у Фаусту дао упечатљиву анамнезу те болести.

То се односи и на Гетеов увид у узрок те болести. У крајњој линији се ту ради о једном анисторијском, онтолошком дефекту, који је и Мефисту веома добро познат. Он зна да је то дефект човековог разума, због којег би Фауст пропао и без њега и његове помоћи. Мефисто ту спознају — у одсуству Фауста — своди на формулу: „И да се ђаволу предо није, / он пропао би ипак на крају”. Гете је на једном другом месту, у својим Максимама и рефлексцијама, наговестио онтолошко извориште нестрпљења: „Теорије су обично пренагљивања једног нестрпљивог разума који би радо да се ослободи феномена...”¹⁸ Ради се о једном стању ствари за које има на располагању већ познату кратку формулу по којој је за човека „све што је фактичко већ и теорија”.¹⁹ То значи да је Гете био уверен у то да човек због нестрпљивих тежњи свог разума није у стању да феномене види у чистом облику. А при томе су за Гетеа једино феномени били важни; шта се при томе има у

¹⁸ Maximen und Reflexionen, 348.

¹⁹ Maximen und Reflexionen, 488.

виду, то је у крајњој линији свеједно. Дакле — природа нашег разума као разлог и узрок наших заблуда. Или, како је то Гете окарактерисао у чланку Оглед као посредник између објекта и субјекта, разум као „унутрашњи непријатељ”, који у виду нестрпљења на све стране, као у каквој бусији, вреба на човека: „када се са доживљаја прелази на стварање суда, са сазнања на примену сазнања, човека тако рећи као у бусији вребају његови унутрашњи непријатељи — моћ уобразиље, нестрпљење, пренагљеност...”²⁰ Гете је ту „пренагљеност” (лат. Praematurnum) у разговору са Римером (11. 3. 1809) означио као „трагичко по себи”. Фауст би се у том смислу могао разумети и тумачити и као трагедија „пренагљености” или превелике брзине.

Гете се још радикалније изразио у вези са језиком као својеврсном еманацијом разума: „Не морате супротстављањем да ме збуњујете! Чим човек проговори, он одмах почиње да грешити!”²¹ Напредак се, сходно томе, у крајњој линији своди на пуко напредовање од старих ка новим заблудама, па се последње истине, како је то и Ниче наслутио, предочавају „као наше необориве заблуде”. Ниче је, уосталом (у Веселој науци), следећим речима поновио Гетеову спознају о природи разума, по којој се ова одликује нестрпљењем: „Ми пребрзо мислимо... чини се као да у глави имамо неку машину која је стално у покрету.”²² Гетеов резиме у вези са синдромом заблуда који је повезан са нестрпљењем разума делује у сваком случају релативно песимистички. У Максимама и рефлексцијама садржано је следеће запажање: „Сви односи међу стварима су истинити. Заблуда је једино у човеку. Код њега ништа није истинито осим да грешити и да не уме да пронађе одговарајући однос према себи, другима и стварима.”²³

Гете се, полазећи од тог суморног увида у стање ствари, консеквентно држао културе „лаганих покрета” („slow motion”). Та усамљено практикована култура нам данас постепено долази у сусрет. Јер, тотална мобилизација у знаку укидања свих ограничења брзине изнедрила је у међувремену једну томе супротстављену високу технологију успоравања, АВС-система, аутоматске телефонске секретарице — да наведемо само неке од примера једне све раскошније технологије кочења и успоравања у склопу система свеопште акцелерације. При томе ваља подсетити да су се већ у 19. веку појавиле супротне тенденције, као, на пример, у спорим временским интервали-

²⁰ FA I, т. 25, 30.

²¹ Из: Alterswerke. Sprüche. У: HA 1, 328.

²² Die fröhliche Wissenschaft, гл. 6: Verlust der Würde.

²³ Maximen und Reflexionen, 6.

ма код Брукнера и Вагнера (Парсифал), а касније у укидању фиксације ритма у серијалној музици, или пак у ритартан-до-прози једног Адалберта Штифтера и касније код Петера Хандкеа. Гетеово дело парадигматски већ указује у том правцу.

То је култура простора усмерена против преовлађујућег духа времена. То значи: Гете у свом супротстављању појму времена своје епохе развија једну ретардирајућу културу просторно-предметног виђења ствари. Тако он у Фаусту протагонисту те културе посматрања, Линкеја, свесно супротставља велоциферском активисти Фаусту. Фаусту, који својом заслепљеношћу разара своју сопствену природу, Гете супротставља Линкеја који отеловљује достојанство природе. Да би спасио углед природе, он у уста Линкеја ставља провокативне речи са позитивним значењем: „Лепоте свуд виђам / вековечни траг, / и све ми се свиђа / и себи сам драг”. Стрпљивим посматрањем феномена Гете је покушао да прошири простор садашњости. Он повећава растојање између „желети” и „поседовати”, које Фауст скраћује до истовремености. Гете је при томе природу схватао као најпоузданију супротност велоциферском, као последњи бастион против свеопште мобилизације свога столећа. Са тиме ће се касније и Ниче сложити устврдивши: „Ми са Гетеом у природи видимо велико средство умирења за модерну душу...”²⁴

Фауст, кога су Мефистова „пренагљивања” удаљила од посматрања природе, прекасно спознаје то средство „спасења”: „Кад магију бих могао да уклоним с пута, / чаробне речи сасвим да заборавим, / тад стајао бих, природо, пред тобом сасвим сам, / тад’ вредно било би бити човек”. Тај увод већ указује на културнокритички песимизам Пола Вирилиа, који у свом учењу о брзини (дромологија) дијагностицира да се у међувремену посредством технике симулације отпори и дистанце преображавају у виртуелне стварности. Фаустова жалопојка: „Кад магију бих могао да уклоним с пута” Вирилио је, пак, проширио за једну нову перспективу: да будућност постоји само још после разарања. Можда Мартин Валзер управо то има у виду када вајмарску класику дефинише као „грандиозни, леп украсни детаљ на страшном путу”²⁵

²⁴ Menschliches, Allzumenschliches I, Das religiöse Leben, гл. III.

²⁵ Martin Walser, Goethes Anziehungskraft; V: Aufsätze zur Literatur, Frankfurt/M. 1997, 608.

IV

У трагедији Фауст пада у очи „поновљено приказивање” фаустовски пребрзог стремљења у лику Еуфориона, у којем је Гете предочио своје виђење лорда Бајрона. У разговору с Екерманом 24. 2. 1825, Гете је за Бајрона (који је, суделујући у припремама за ослободилачку борбу Грка, годину дана раније изгубио живот) рекао да је страдао због своје „необузданости”, те да су и његов живот и његово песништво одређени „склоношћу ка неограниченом”.

Он је рођак Фауста и његова „VELOЦИФЕРСКА” природа заводи и Еуфориона на пренагљене поступке: на примену силе. Његову судбину као сина Фауста (и Хелене) отуда и хор карактерише речима: „Али к мрежи ногом чилом / сам си хитао низ пут.” Брзина је овде већ летење, јер Гете му подарује крила да „задовољи своју тежњу за неограниченим”, па се онда Еуфорион као *Icarus redivivus* устремљује према сунцу — и страда. Он пада натраг на земљу и умире крај ногу Хелене и свог оца. Док отац Фауст завршава у тами слепила, његов заслепљени син завршава у лету ка сунцу, односно у суноврату с тог пута. Овде, као и тамо, на делу је исти појам *hibris* и исто пројектовање у знаку нестрпљивог разума. Овде као и тамо — како то у завршним стиховима трагедије излаже *Chorus Mysticus* — Гете каже да се „дубље знамење” скрива у свему „што је пролазно”.

Али, истовремено, завршна сцена трагедије кулминира покушајем да се то „што је пролазно” коригује једним мистичко-метафизичким процесом (у неколико ступњева) који би допринео прочишћавању и ублажавању фаустовско-VELOЦИФЕРСКЕ природе. То је процес успоравања у медијуму „вечне љубави” и *vita contemplativa* светих анахорета, који обуздавају Фаустово нестрпљење, настојећи да га „преиначе”. Тако барем гласи молитва *Doctore Marianusa*, који моли *Mater Gloriosa* „да све покајнички благе... хвалом преиначи”. Ради се о „преиначавању” које има на уму онтолошки дефект нестрпљивог разума. Јер, *Pater Profundus* моли то за себе речима: „О Боже, мисли моје укроти, / Просветли мога срца глад!”

Оно што се ту јавља као ублажење и преиначење *sub specie* „вечно женског” и настојање да се успори темпо времена, наговештава се и на другом месту трагедије Фауст у знаку „вечно женског”. У сцени насловљеној „Мрачна галерија”, у другом делу, Мефисто описује нуминозно прастање које претходи свакој брзини и сваком нестрпљењу које одређује природу човека. Он Фаустов поглед одвраћа са VELOЦИФЕРСКОГ и усмерава га на оностраност свих људских представа о простору

и времену: „Нерадо откривам вишу тајну — / Богиње столују узвишено у самоћи, / око њих нема места, још мање времена; / о њима говорити незгода је права. / Мајке то су!” И „мајке” су управо погрешна реч за нестрпљивог Фауста. Та реч му је одвратна из дубине душе: „То је реч коју не могу да чујем”.

V

То је контра-реч, реч која стоји насупрот велоциферском. А велоциферско као феномен, по Гетеовом мишљењу, повезује Фауста са Моцартовим Дон Ђованијем. Он је, наиме, у Моцартовој опери чуо нешто што му се учинило да је сродно Фаусту. Погледа ли се мало боље, онда се неке паралеле одиста готово саме од себе намећу: зар Дон Ђовани не потеже лако и брзо мач као и Фауст? Наравно да Дон Ђовани није упућен на Мефистову помоћ. И велоциферски тријумф ероса Дон Ђовани слави без његове асистенције. Али темпо његових заводништава и пустоловина остаје велоциферски све до последњег даха, лишеног *prestissimo* шампањске арије, у којој велоциферски дух постаје очевидан. Гете је у разговору а Екерманом (12. 2. 1829) овако окарактерисао сродност између ова два дела: „Оно одбојно, одвратно, страшно, које би (наиме музика уз Фауста) на одређеним местима морала да садржи, коси се са духом времена.” И управо то „одвратно” и „страшно” велоциферског наводи Гетеа на закључак: „Моцарт је требало да компонује музику за Фауста.”

Посматрано са овог становишта, у сасвим другачијем светлу нам се предочава музика која представља супротност велоциферском свету Фауста и Дон Ђованија: музика Јохана Себастијана Баха. Уметничко дело Јохана Себастијана Баха за њега напросто репрезентује музику ослобођену дефекта нестрпљења. У том смислу Гете у писму Целтеру од 21. 6. 1827. изводи закључак о свом доживљају Баха. Он се да упоредити са Мефистовим описом о пред-временској егзистенцији „мајки”. Ради се о једном доживљају Баха који Гете саопштава у форми постскриптума уз писмо Целтеру, које као ни у случају писма Николовијусу, неће отпремити, зацело због тога што је био свестан тога да ће његов доживљај Баха наићи на неразумевање његових савременика. Јер, Гете ставља Баха у нуминозну сферу преегзистенције, пре свих људских представа о простору и времену: „Наравно да се сећам доброг органисте фон Берка... (мисли се на градоначелника и управитеља Шица, кога је Гете у касну јесен 1818. године, по правилу лежећи у кревету и затворених очију, сатима слушао како свира Бахове компози-

ције на клавиру) јер тамо сам први пут, у савршеном спокојству и без неког утицаја са стране, стекао представу о Вашем великом мајстору. Тада сам себи рекао: имам утисак као да то вечна хармонија води разговор сама са собом, како је отприлике било и са Богом, кратко време пре стварања света. Доживљавао сам нешто дубоко у себи и чинило ми се да немам уши, ни очи, ни било која друга чула, нити да су ми она потребна.”

То је метафизичко поимање музике које антиципира Шопенхауерово схватање музике, а оно опет указује на Гетеову спремност да музику стави и изнад језика. Своје схватање о приоритету музике у односу на све друге уметности Гете у поменутом писму Целтеру објашњава својим поимањем историје музике као посебне уметности. Он ту, наиме, музику схвата, у античко-западноевропском духу, као једно претчулно, у правом смислу мета-физичко праштање, као хармонију сфера, као „*musica mundana*”. Из тог стања се она онда развија све до вишегласности, да би се на крају вратила свом изворишту. Бахово дело, дакле, као музика која претходи свеколиком човековом нестрпљењу. То је музика лишена брзине и она се може наћи тамо куда Гете сликовито враћа и Хомункула: у изворишту стварања.*

Превео с немачког
Томислав Бекић

* Уводно поглавље књиге: Manfred Osten, *Alles Veloziferisch oder Goethes Entdeckung der Langsamkeit. Zur Modernität eines Klassikers im 21. Jahrhundert*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt aM. 2003.

ЈОВАН ДЕЛИЋ

РОМАН РЈЕЧНИК МИРА ВУКСАНОВИЋА

Роман Мира Вуксановића *Семољ гора* („Просвета”, Београд 2000) носи у поднаслову жанровско одређење: „Азбучни роман у 878 прича о ријечима”. Ријеч је, дакле, о роману рјечнику који по дефиницији мора имати мозаичку, фрагментарну структуру, и који, неминовно, мора призвати у сјећање Хазарски речник Милорада Павића (1984), такође роман лексикон, и Српски рјечник (1818; 1852) Вука Стеф. Карацића, старином Дробњака, Дурмиторца; два култна дјела српске књижевности и културе.

Те књиге јесу претходнице и претече *Семољ горе*; јесу, вјероватно, биле и охрабрење њеном писцу у његовој књижевној авантури и подвигу, али је Мира Вуксановић до свога романа дошао својим путем и својим искуством. Штавише, *Семољ гора* се показује као синтеза и круна цјелокупног дотадашњег Вуксановићевог књижевног рада.

Наиме, до форме романа рјечника Вуксановић је доиста дошао преко примарно лексикографских, рјечничких интересовања и послова. Довршавајући поему *Тамоони* (1992) Вуксановић је, као и при раду на другим својим књигама, осјетио да ће читаоцима бити неопходан рјечник који би им истолковао мање познате и непознате ријечи крњојелског говора. Умјесто да тај посао повјери, како је то у другим приликама чинио, дијалектолозима и лексикографима, дакле језикословцима, сâм га се латио. Описујући ријеч и њено значење контекстуално, а не „дефиницијом” или искључиво синонимима, писац је о свакој од тих ријетких и полузаборављених ријечи написао малу фрагмент-причу, по правилу духовиту и ефектну, тако да је настала необична књига чијих је првих осамдесет страна испунила тродјелна поема *Тамоон*, *Тамоона*, *Тамоони*, а преоста-

лих седамдесет, под насловом *О Тамоњима*, приче о равно стотину ријечи, не рачунајући укомпоноване истозначнице.

Тако је оно што је у књизи требало да буде секундарно, споредно, пратеће и помоћно, намах постало главно, или барем равноправно „главном”. Читалац је уз тродјелну поему Тамоони добио азбучни роман рјечник *О Тамоњима* у стотину „прича о ријечима”. Форма романа рјечника тако је била нађена и освојена, рекло би се „узгред” и „случајно”. Вуксановић је већ тада осјетио, а и неки његови повлашћени критичари и читаоци, да је нашао своју златну жицу. Ријечи су већ тада постале главни јунаци Вуксановиће прозе.

Ових првих сто „урокљивих прича” видим и као клицу из које ће се развити његов мозаички роман *Далеко било* (1995) „у 446 урокљивих слика”. Тако је, сада већ са пуном аутопоетичком свијешћу о жанру, и с ауторским планом и намјером, освојена и форма „мозаичког романа”; романа у фрагментима. Истовремено је настављена тема „урокљивости” — зла, табуа и одбране од зла — започета тродјелном поемом Тамоони. Отвара се један заборављени свијет какав готово да не познајемо: свијет препун страха од неба и земље, од Бога и од ђавола, од грома и од потопа, од глади и од болести, од вука и од змије, од зиме и од врућине, од природе и стихије и од злих људи, а нарочито злих жена и њихових злих и урокљивих очију. Човјек и његова мала и велика добра истурени су сваком злу, „сваком вјетру на помету”, без сигурне заштите а у сигурној непрестаној угрожености и опасности. Зависан од неба и од земље, а најмање од себе и свога рада, без сигурног и поузданог савезника, човјек се штитио оним што му је најбоље родило и чиме је био најбогатији: језиком и ријечима, магијским радњама и формулама. Створио је низ табуа, одредио шта се кад смије, а шта се не смије чинити и говорити како се не би призвало нехотице какво нежељено зло.

А то је стварао не данас за сјутра, већ вјековима, и утврђивао обредима, обичајима и понављањима, уграђивао у свој живот, памћење и културу, у свој систем одбране од зла. Зато су данас ти рудименти језичких слојева и памћења предрагоцјени и као пјесничка грађа, и као језичко освјежење, али и као златна етнологска и антрополошка ризница. Зато Вуксановићеве књиге јесу и то — етнологска и антрополошка ризница. „Народ верује и своје веровање не крије”, стоји на почетку фрагмента *Неспримница*. У том вјеровању је, међутим, скривено дубоко колективно памћење.

Отуда и наслов романа *Далеко било*: то је језичка формула која се призива као одбрана када се о каквом злу говори да би се несрећа, том изговореном магијском синтагмом, остави-

ла и зауставила далеко од куће и говорног субјекта. Тако наслов постаје лајтмотив који се непрестано варира, јер сваки фрагмент је заправо варијација неке забране или урока, магије, гатке или враџбине, варијација на тему далеко било. Роман тако постаје фрагментарна мозаичка лирска творевина с једним истим основним мотивом у 446 варијација. Нема јединствене приче, уланчаног јединственог сужеа; нема индивидуализованих јунака који се кроз роман развијају; нема судбина, заплетани расплета. Али постоји јединствен доживљај, јединствена слика свијета угроженог са свих страна злом; свијета који се од тог свенадирућег зла и страха брани магијом језика; постоји јединствен основни мотив који се у том магијском језику варира и разиграва.

Тако „мозаички роман” Далекано било постаје и роман о језику, као што су све Вуксановићеве књиге и књиге о језику. У њима, наиме, језик није само средство моделовања свијета, већ је и дио тога свијета који се моделује. Језик је и сâм опсесивна Вуксановићева тема и стварност; предмет и средство дочаравања истовремено. Ријеч је, како смо већ констатовали, постала Вуксановићев главни књижевни јунак још од прозног дијела поеме Тамоони.

Трагајући за митским и магијским у крњојелском свијету и говору, Вуксановић се спуштао до самог дна језичког памћења, до легенди, гатки, бајалица, магијских формула, али их није дао изворно, није их описивао, сакупљао ни „преписивао”, већ је око њих плео анегдоту, причу сасвим једноставне структуре, обично у два гласа, у правом дијалогу, да би тек на крају „урокљиву причу” поентирао уроком. Знатно мањи број фрагмената у књизи Далекано било прича један глас. При том се и у таквим анегдотама слути постојање сабесједника, фиктивног слушаоца, па је привидни монолог заправо крњи дијалог. И такви фрагменти су по својој природи „двогласни”, јер су усмјерени на „туђу ријеч”, на ријеч казивача, али се испод ње слути и ауторска „рука” чији се глас с казивачевим, дакако, не може поистовјетити.

Вуксановић је, дакле, већ тада створио тип „приче”, фрагмента, односно анегдоте који ће касније користити у Семолъ гори, с тим што ће „семољски” фрагменти бити разноврснији и по тону, и по значењу, и по композицији. У том смислу поема Тамоони, односно „додатак” О Тамоњима, и роман Далекано било увелико су припремили Семолъ гору и њену композицију.

Писао је Вуксановић, истина, и раније мозаичке књиге сачињене од прозних фрагмената, и те књиге су тематски блиске роману Далекано било. Самостални издавач Слободан Ма-

шић основао је 1984. године библиотеку „Нова” и прва књига у тој библиотеци била је дводјелна, симетрична, брижљиво компонована књига Мира Вуксановића Немушти језик, са по двадесет прозних фрагмената у првом дијелу, насловљеном Душе предака, и у другом, под насловом Змијске кошуљице. То је књига о змијама, а заправо о змијама и људима. На почетку деветог фрагмента, Страх, налазимо двије реченице у којима су садржани заједнички елементи поетике мозаичког романа Далеко било и књиге записа о змијама Немушти језик.

„У свему што се око њих дешава људи су пронашли некакво значење; ништа није случајно, све се слути. Људи стално гатају и тумаче.”

А „гатају” и „тумаче” најчешће да би побиједили свој страх; да би како тако разумјели свијет и омогућили себи сналажење у њему; да би препознали, предупредили или зауставили зло.

И Немушти језик и Далеко било су, дакле, својеврсно тумачење свијета, и то двоструко. Прво, тумачење из перспективе митске свијести дурмиторског човјека, Крњојелца, и друго, Вуксановићево књижевно моделовање те свијести и тога тумачења.

Прозни фрагменти из Немуштог језика такође имају неку „причу”, неки наративни нуклеус, али су по правилу дводјелни. У првом дијелу ријеч је о змијама, а у другом о људима, с тим што су та два дијела компонована на принципу паралелизма. На крају другог дијела најчешће је поента. Фрагменти имају обиљежје мини есеја: уз причу постоји неко тумачење, објашњење; у сваком случају један рефлексивно-референцијални захват.

Једна опсесивна тематска линија Вуксановићева назначена је у Немуштом језику, и то управо у фрагменту Говор у којем се истиче како су сточари одувјек жељели да разумију своје животиње, али да су приписивали „моћ разумевања говора животиња само змијама и никоме више; оне разумеју све што чују и не чују. Том веровању људи додају још: ко једе змијско месо опоравиће да говори немуштим језиком.”

Али у обрту фрагмента, тамо гдје се говори о човјеку, Вуксановић отвара нову и неочекивану тематску линију: човјек, наиме, такође немушто умије да комуницира, „а нарочито онда када доживљава своју немоћ и напуштеност. Јер, туга и самоћа разговарају немуштим језиком. Тај збор разуме човек и нико више — и без јела од змијског меса.”

Туга и самоћа јесу, и биће, повлашћена и опсесивна емотивна стања Вуксановићевих јунака, усамљених на планини, у кућама раселицама и пустим селима, обично старца и стари-

ца, који не могу да напусте кућу ни огњиште и с којима ће се кућа затворити а огњиште угасити.

Та осјећања дубоке туге и још дубље самоће недвосмислено бију са страница поеме Морачник (1994) и романа Градишта (1995) и Семољ гора (2000).

Тема немуштог језика јавља се још једном, као завршна поента, у фрагменту Немушти језик, закључном фрагменту првог циклуса истоимене књиге. Писац нас прво упућује на старо вјеровање како има људи који отегнутим звиждуцима призивају змије и комуницирају с њима, а онда нас наводи да повјерујемо „у потпуни склад природе и могућност потпуног разумевања на земљи”. Ако човјек комуницира са змијама немуштим језиком, онда је вјероватно да неким немуштим језиком ступају у комуникацију сва бића међусобно.

Вуксановић, међутим, проблематизује ово оптимистичко увјерење у другом дијелу фрагмента нижући опомињућа питања:

„зар нам се често не чини да људи међусобно разговарају погрешним језиком?;

можда би се људи лакше разумели када би разговарали неким немуштим језиком?;

можда је то оно стање када човек своју голему патњу до дна доживљава, о томе не уме ни речи изговорити, а ми га потпуно разумемо?”

Немушти језик људске патње, и то оне најдубље, са „дна”, најбоље се, дакле, разумијева, упркос напретку људске словесности, потпуно ћутке. Живи, вербални људски језици, међутим, не могу да уклоне бројне људске неспоразуме. Немушти језик патње нема сметњи на везама.

Ваља имати на уму да ово заступа писац великог повјерења у ријеч и велики бранилац ријечи и вербалне људске комуникације. Веће повјерење од повјерења у ријеч, међутим, Вуксановић има у најдубљу тиху људску патњу. Ово је такође једно од оних аутопоетичких мјеста које ваља имати на уму при читању и тумачењу свих Вуксановићевих текстова.

Змија је вјечна човјекова фасцинација и културни симбол. Означавала је симбол круга, вјечног понављања, подземне тајне и мудрости, љекарства, духовног раста и напора, али и опасности, зла и отрова. Она је чуваркућа и душа предака, чувар закопаног блага, прелијепи зачарани царев син или дјевојка, али и проклето биће подземља. Она је у основи, у дну Свјетске Осе, под корјеном дрвета свијета. Ријеч је, дакле, о вишезначном и амбивалентном симболу према којем ниједан народ није био равнодушан и за њу је везано заиста мноштво вјеровања и

магијских радњи у нашем народу и његовом културном памћењу.

Вуксановић, дакле, рачуна са змијом као с универзалним симболом. Отуда на почетку његове књиге Немушти језик дуг цитат из Библије — глава 3 Прве књиге Мојсијеве — гдје се приповиједа како је змија наговорила жену да узбере и загризе плод са дрвета знања, а жена тај плод окусила и дала Адаму, због чега је људски род прогнан из раја, а змија проклета и осуђена да се вуче на трбуху по прашини, и због чега је остављено вјечно непријатељство између змијског и људског рода.

Зато ће змија бити један од најфреквентијих мотива и у Вуксановићевом мозаичком роману Далеко било, као што ће то бити и вук, друга Вуксановићева опсесивна тема којом се бави његова књига фрагментарне прозе Вучји трагови (1987).

И змија и вук су чувари и носиоци душа предака, обоје вишезначни, амбивалентни симболи, дубоко укоријењени у националне митове. Вук је „родоначелник целог народа”, тотем и врховно божанство паганских Срба, да би христијанизацијом добио нова и сасвим опречна значења. У завршном фрагменту књиге о вуковима приповједач аутопоетички казује пријатељу „како по сећању и књигама што су их написали или приредили Вук Караџић, Вук Врчевић, Веселин Чајкановић, Новица Шаулић, Нико С. Мартиновић, Тихомир Р. Ђорђевић, Владимир Ђоровић, Слободан Зечевић, Васко Попа, Радосав Меденица, Миливоје В. Кнежевић, Радоје Радојевић, Шпиро Кулишић, Матија Бећковић, Војислав Ђурић, Драган Лакићевић, Момир Војводић, Јоксим Радовић, Стојан Церовић и други скупљачи народних умотворина, а у животу и миту, свуда тражи(м) вучје трагове и покушава(м) свакодневно, да о вуку нађене и упамћене податке у читљиве текстове среди(м)” (подвукао М. В.).

Радећи на књигама о змијама и вуковима, Вуксановић је, дакле, био усмјерен и на друге књиге; на цијелу једну библиотеку митолошко-етнолошке литературе. Отуда и бројни цитати, нарочито мота, гдје су се најчешће нашле пословице, као у Стефана Митрова Љубише, с којим је Вуксановићева проза већ довођена у везу, али, за разлику од Љубише, пословице су се у Вуксановића нашле на почетку, а не на крају текста. Његови прозни фрагменти су, и у Немуштом језику и у Вучјим траговима, својим другим дијелом били тематски усмјерени и на људе, а готово по правилу посједују и елементе кратког есеја с готово неизоставном поентом. Фрагменти о змијама и вуковима су, дакле, нешто другачије од осталих Вуксановићевих мозаичко-фрагментарних радова: имају наглашену референцијалну функцију, усмјерени су и ослоњени на туђе текстове, пи-

сани екавицом. Те разлике је Вуксановић био свјестан, као што ће се свјесно окренути илузији усменог казивања и дијалекту. Зато је своје фрагменте о змијама и вуковима писац назвао записима, а не сликама или причама, што ће чинити у мозаичким романима. За нас је, међутим, несумњиво да је до својих „урокљивих слика” и фрагментарних прича Вуксановић дошао и преко књига о змијама и вуковима, као што је до романа рјечника дошао преко поеме Тамоони.

Природно је што су у роману Далеко било, осим вука и змије, врло фреквентни мотиви ђавола, вјештице, ватре и воде; све од чега се зависи и од чега се мора бранити. Природно је што су кућа и чељад, односно имање, тор, штала и стока главни предмети заштите од урока. Посебно су осјетљиви они дјелови куће који је метонимијски замјењују: огњиште, кров (сљеме), праг, који представљају средиште, границу или врх куће. Тематизују се породични односи, затим однос момак-дјевојка, мушкарац-жена, а посебно невјеста, дјеца и старци. Такође повлашћено мјесто имају развојни стадијуми, односно иницијацијске фазе: рођење, женидба (удаја) и смрт. Архајски човјек се борио са загонеткама (не)времена — зима град, киша, гром — и са болешћу; радовао се госту његујући готово култ госта, па отуда велика фреквентност ових тема у Вуксановићевом „мозаичком роману у 446 урокљивих слика”. Књига се отвара и затвара истим фрагментом — идиличном сликом једне вечери, односно тренутком пред залазак сунца над Крњом Јелом и Семољем, што може сугерисати затварање круга, односно једног наративног циклуса, али и виђење једнога свијета чији се живот одвија у знаку круга и циклуса, равномјерног смјењивања годишњих доба и послова с њима повезаних.

Ма колико била примљена као освјежење и изненађење, као позитиван естетски шок, Семољ гора је, за пратиоце и познаваоце Вуксановићевог стваралаштва дошла логично и припремљено. Чак је и магијска функција ријечи као главног средства борбе против оностраних и овостраних злих сила задржана и у Семољ гори. У том смислу је илустративна одредница, односно ријеч Циздац, у којој је испричан казивачев сан о магијској моћи семољске „материнске ријечи”:

„Снијевам, будан, опет, у овај час, када не знам хоће ли ме пуштити да мали сан довршим камоли шта друго, када су, к нама, с неба пружене црне руке, не знамо кога ће, наведене злом, снијевам, у инат, друго ништа немам, како ће сваки долазник, непозван, непознат, с чарапом од облака на глави, науман да утре, како ће сваки од њих ухватити циздац, у страху од наше ријечи, друго ништа немамо, и побјећи у своје црнило да се из њега никад не огласи, па ћемо знати да ништа није

јаче од материнске ријечи и њеног сна који се сада, ево!, обистињује.”

Казивачево сновивање је у будном стању, костихевско стање и „међу јавом и мед’ сном”, и то у часу личне и опште угрожености. Снага „материнске ријечи” и њене „материње мелодије” — судећи по посљедњим ријечима у овој одредници — излази из простора сна и обистињује се. „Магијска моћ” ријечи је у обистињењу сна о моћи језика.

Вуксановићева Семољ гора се отвара једном пишчевом напоменом. Сличне напомене се могу разумјети као стари књижевни трик, као мистификација, као мотивација поступка, понекад као пука конвенција.

Читалац Вуксановићевог мозаичког романа Далеко било присјетиће се да је уводни фрагмент прочитан на почетку и на крају дјела. Можда би тако ваљало читати и уводну напомену у Семољ гори; тада је, зацијело, не би схватили као пуку конвенцију.

Уводна напомена састоји се од свега два пасуса. У првом се каже како је рукопис нађен у планинској кући; како у кући није било никога кад је налазач дошао и како налазач није могао сазнати када је кућа напуштена и ко је у њој живио, нити је имао кога да пита о томе. Просто, планина је била пуста.

Други, дужи пасус доноси мање суштинских информација. Сазнајемо да је рукопис очуван под каменим сводом, иза клесаних врата, у ковчегу од лучевине, и да је укривен четиним и лишћем. Потом се вели да је рукопис писан црним мастилом и перницом, као што се магичне књиге пишу; да је написан ћириличким краснописом и под насловом Семољ гора, а да су се унутра налазиле оцијеђене приче, без реда и наслова, па их је „приређивач” узбучио по кључним ријечима од којих је свака равноправно калауз за улазак у Семољ.

Сам писац ће у другој књизи рећи како овакве напомене воле критичари, што би се могло разумјети да он до своје уводне напомене много не држи. А што ју је онда писао? Није, ваљда, само зато да би критичаре вукао за нос?

Критичари, пак, знају за трикове писаца, али знају и да напомене на почетку и на крају, односно да наслов, почетак и крај у једној књизи, имају повлашћену позицију и да често крију кључ за тумачење дјела.

Да је један рукопис нађен и да се аутор налази у позицији квазиприређивача, доиста је познат и већ клишетизован трик, али податак да је нађен у планинској кући, и да у тој кући није било никога, нити се приређивач код било кога могао распитати о рукопису, јер је планина била пуста, већ обавезује и писца и критичара. Ријеч је о „пустој земљи” нашег, дурмитор-

ског, а не англоамеричког, елиотовског типа. Кућа је пуста, и планина је пуста. Један свијет је нестао у модерној апокалипси урбанизације. Остао је само рукопис који свједочи о несталом народу и потопљеном свијету.

Рукопис је, дакле, остао једини траг о несталом свијету, о пустој земљи, о модерном потопу планинског свијета. Тај свијет је могућно „прочитати” једино из тога рукописа; могућно га је реконструисати. Ријеч је на почетку и на крају; књига је свијет; језик памти оно што је потопљено и нестало.

Семољ гора се, онда, као и Кишов Пешчаник, може разумјети као „археолошки”, „антрополошки” роман, као реконструкција несталог свијета из књиге, из „писма”, из „људске кости”, из сачуваног скривеног рукописа. Пуста планина — некада препуна живота — претворила се у велики споменик свога несталог народа, у својеврсну нашу Велику пирамиду, како је то својевремено написао Ново Вуковић, у споменик једној минулој патријархалној епској цивилизацији.

Дакле, први пасус уводне напомене доиста нуди један од могућних кључева за разумијевање књиге, посебно за разумијевање њене трагичне стране — да је то књига о пустој, напуштеној земљи и планини.

Тема драматичне урбанизације и пуне планине, празних кућа и пуне ријечи такође је од раније позната у Вуксановићевим дјелима. Усамљени старци и старице ослањају се у својој патњи, тузи и самоћи једино на ријеч и причу, најчешће водећи разговор са самима собом. У роману Градишта (1989) Микоња Годоров креће у град, за синовима, али одустаје од селидбе и враћа се у своју ледну планину и још леднију тугу и самоћу куће раселице. У поеми Морачник (1994) Станија је распета на крсту своје приче и своје самоће, а од усамљености се брани причом; изгубила је сваку наду, осим наде у људску ријеч и у причу која јој служи као посљедњи штит од страха, самоће и смрти. Од кога год Вуксановићевог дјела кренете, објављеног прије Семољ горе, стиже се прво у Семољ.

Зато је природно што семољска одредница Цвиљети тематизује и семољску самоћу, па као да наставља причу и цвилеж јунакиње Вуксановићевог Морачника и као да портретише њеног мушког двојника:

„Цвили. Гласом плаче. Пишти као змија у процијепу. Запомаже у невидјелици. Дозива да му неко пружи руку. У семољској самоћи. У тамнилу. Немоћан. С надом у другога. Куне злу судбину. Жалости се ко га год чује. Циједи сузом ријечи. Од страха не смије престати. И небо се намршти. И планина јекне. Проломе се литице. Завија као потрагљив вук. И као сирена пред напад. Тако цвили.”

Други пасус уводне напомене у Семољ гори говори о вриједности ријечи и о природи нађеног рукописа. Рукопис је, за цијело, изузетна вриједност, јер се чува у својеврсној ризници, на специјално припремљеном мјесту, троструко скривен: у ковчегу од лучевине, маскираном четином и лишћем, под малим волтом у зиду, како се крију највеће драгоцености. Писан је како су писане старе матичне књиге — црним мастилом и перницом, ћириличким краснописом — што нас упућује да је ријеч о завјетној, тестаментарној књизи; о књизи мртвих једног несталог свијета, који још једино у таквим књигама постоји. Том минулом свијету припада готово потиснути и заборављени ћирилички краснопис, запуштен, скрајнут, ћушнут у страну у модерном времену; он дијели судбину несталог народа и његових потопљених вриједности.

Најзад, приче су оцијеђене, кондензоване и „одстојале”, и приређивач их је само узбучио насловивши их према кључним ријечима. Ради се опет о поетичким одређењима књиге као енциклопедије састављене од „оцијеђених” прича о ријечима, при чему је свака ријеч „калауз за улазак у Семољ”, што ваља разумјети и као упутство за читање: кроз Семољ гору води мноштво стаза и путева, а у читалачку авантуру се могућно упустити преко било које ријечи. Писац Семољ горе је, очевидно, имао пред очима енциклопедијски идеал приповиједања, који — парадоксално — почива на два опречна начела: на начелу цјеловитости и свеобухватности, којем тежи свака енциклопедија, а нарочито приповиједачка, и на начелу фрагментарности, односно мозаичности, будући да енциклопедија увијек рачуна с одредницама. Том идеалу су, сваки на свој начин, тежили Вуксановићеви непосредни претходници, који су били истовремено и савременици: Данило Киш и Милорад Павић. Вуксановић је дао особен и изузетан прилог остварењу енциклопедијског идеала приповиједања у савременој српској прози.

Трик о нађеном рукопису и његовом приређивачу има и функцију (пост)модерне релативизације ауторства, али и хватања „копче” с традицијом: ријечи нијесу измишљене; оне припадају колективном памћењу и наслеђу, пребогатој фолклорној традицији до које је Вуксановићу изузетно стало и од које ова књига живи. Зато је сваки рјечник, како то рече Матија Бећковић, паметнији од свога састављача, а поготово овакав рјечник који у себи садржи дебео слој колективног памћења и фолклорног наслеђа.

Својом Семољ гором Миро Вуксановић је употпунио цио низ, како би рекао Ново Вуковић, кулtnих гора и планина српске књижевности и фолклорног памћења, реалних и има-

гинарних: гора Романија, Пирлитор, Загорје, Урвине, Кунара, Злогора, Јадика планина, Гора Божурова, Гора Ђеранића, Зеленгора, Ком планина, Проклетије, Црна Гора, Лелејска гора, Козара... Гора је у фолклорној традицији најчешће ознака и за шуму и за планину. То је по правилу зачаран и опасан простор, простор искушења, али и скровишта и уточишта. Објеријечи Вуксановићеве насловне синтагме звуче архаично и тајанствено; припремају, наговјештавају и дјелимично успостављају „атмосферу” и тоналитет цијеле књиге.

Семољ гора је доиста географски реалитет Вуксановићевог завичаја; гора и планина која раздваја, или спаја, Дробњак и Морачу; гора „на двије воде”, јер једна њена вода тече у Црно, а друга у Јадранско море. То је, уз то, и посјечена гора, понижена, опустјела, претворена у малињак, па „више нема Семоља. Остало Семољиште”.

Зла судбина Семоља је „цада”: „Цадам је све наше отишло.” Казивач не може ријечима да измјери „колико нам је цада однијела откако су је издалека довели као шарку, поред воде, кроз точила, преко међа и потока, с мостићима и прокопима, да цадам оде изломљена, разбијена најљепша зелена слика, семољска, што смо од ње диреке животу дизали и што смо с ње Божије чини узимали”.

У Семољ гори постоји и пажљиво срочена одредница Семољ:

„Семољ је велики снијег, без пртине, у наметима и капама, под урвовима, у китини.

Семољ је велика магла, густа, димљива, мокра, на планини, без издушка, ни прст пред носом.

Семољ је облак, црн и тром, заваљен, лијенчина, спуштен и недогледан.

Семољ је честа трава, висока, искласала, по пределима и главицама, негажена.

Семољ је непрегледно камено точило под гредама, у странама, у врлетима, издробљено, са змијским кошуљицама.

Семољ је огромна шума, непролазна, стољетна и ризична, на осојној страни, са изворима и потоцима, под јатима најљепших птица, у вучјем завијању.

Семољ је недоречена гора. У њој расту ријечи.”

Семољ је, дакле, изворно, много нечега, недогледно и непрегледно велико нешто, па је Семољ гора заправо велика, непрегледна и недогледна гора.

У Вуксановићевом роману Семољ живи својим двоструким животом: и као завичајни простор, и као метафора и симбол, односно као метафизички простор. Опустошени и искрчени Семољ био је подесна метафора за Вуксановићеву „пусту

земљу” с кућом у којој је пронађен рукопис; за демографски потоп. Семољ као гора, шума, нудио се метафоризацији за гору ријечи, како изричито стоји на крају Вуксановићеве одреднице. Гора и планина је постала роман рјечник, а роман рјечник гора и планина. Материјално је замијењено духовним. Завичај је пронађен и оживљен у језику. Дошло је доиста до васкрсења ријечи и свијета који је тим ријечима живио и сада је тим ријечима наново саздан. Пишчев основни посао постаје „враћање ријечи у живот”, па Вуксановић вели:

„Ако писац врати у живот, међу нас, бар десет речи, донео је новину. И мало је у том послу доста.”

Зато ова књига јесте књига дубоке носталгије; лирска књига о епском свијету. Та носталгија, и прикривена субјективност, први је биљег лиричности Вуксановићевог романа рјечника. Ова књига је сјећање на језик и свијет дјетињства и дјечаштва, сва саздана од сјећања и памћења, од духа и душе.

Лиричност је и у сажетости њених одредница, у фрагментарности, што су пратиоци енциклопедијског приповједачког идеала. Свака одредница се може разумјети и као својеврсна пјесма у прози о једној ријечи, као што је ова мало прије наведена, о Семољу.

Пажљив читалац одреднице Семољ уочио је њену ритмичност постигнуту седмоструким понављањем кључне ријечи на почецима реченице-пасуса, па ријеч Семољ функционише као анафора у стиху. Свако њено појављивање значи јављање нове ритмичко-синтаксичко-семантичке цјелине. Низ одредница је тако или слично ритмизовано (Асулан, Бацак, Бедрница, Гредом, Дивина, Дубинке, Женетар, Заканути, Запаручен, Изаманице, Издрт, Ишћил, Јабучица, Јаог, Јека, Кећ, Кећан, Кисмет, Ковистати се, Кокаћ, Крешево, Млиништа, Мљетак, Мобеник, Мозољ, Мршкати, Навака, Навадити, Њивити, Њикнути, Њирити, Огарати, Огрњач, Опељити, Оперо, Опилњак, Проносак, па све одреднице под словом Р у којима је ријеч увијек прва у сваком пасусу, затим Свитнути, Сврнчати, Скачак, Срг, Стажа, Стакмити, Стивавати, Ступица, Сутука, Терт, Ђилимати, Ђирик, Ђић, Ђошник, Ђума, Уварно, Фркати, Фркадела, Цаклити се, Шчавоњак).

Вуксановић, дакле, веома држи до звука и до звучне стране ријечи, реченице и цијеле одреднице, и то не само на плану ритма. О томе и сâм говори у интервјуу Татјани Продановић за Златну греду. Истичући да су ријечи јунаци који не умиру, Вуксановић вели да „није суштина семољских речи само у ономе што именују, како то раде и откад су, да ли су мање или више познате, да ли су изворне или припитомљене усељенице, већ је њихова суштина и у звучности, у слици, у

одјеку, у густини сугласника и самогласника, у семантичким пољима која се шире од чујања семољских ријечи. Тако се ствара музика језика. Док је слушамо спуштамо се у архајске пределе, осећамо властити континуитет и постајемо целина. То је највише што можемо од властите речи добити. Ништа од њих не може изгорети ако је нашло своју реченицу, рукописну или штампану, без разлике. Да у то не верујем не бих био писац.”

Као да Вуксановић жели да досегне сугестивност архајске „матерње мелодије” и као да пружа руку Момчилу Настасијевићу. Можда би тако ваљало разумјети и његову поенту у одредници Шуркати о ријечима које „сви разумију” и онима које „тек понеко разумије”: „није главнина у ријечима које сви разумију, главнина је у ријечима које тек понеко разумије”, у ријечима-тајнама, које живе од тајанствености, сугестивности и звука. Тај звук и сугестивност архајског титра већ око вишезначног, а нејасног наслова Семољ гора. А о „густини” и распореду консонаната и вокала, о алитерацијама и асонанцама, Вуксановић је водио рачуна достојно лирског пјесника. Зато се у понеком пажљиво сроченом исказу преплићу звучне и етимолошке фигуре. Одредницу Вјенчаница поентираће управо таквом реченицом:

„Вјенчаница се полаже вијенцем зида да га с кровом вјенча.”

У одредници Мавен наћи ћемо очевидно намјерно тражену концентрацију сугласника, с, м, р и т у истој реченици:

„Скупиле се самоћа, смрт и старост на истом мјесту.”

Комбинацију сугласника с, в и к и вокала а наћи ћемо у звучно ефектно уређеној реченици из одреднице Самак:

„Свак је нашао самак за свој савардак.”

Ништа мање нијесу звучно успјеле и ефектне, кратке, елиптичне реченице из одреднице Сасијек:

„Слажу сасијек. ... Све у сасијек.”

За писца, видјели смо, није најважније да ли је ријеч изворна или је „припитомљена уселјеница”; важно је да се примила у српски језик и у њему укоријенила; да се слегла у дубље слојеве језичког памћења; да звучи архајски. Отуда велики број турцизама и романизама као неизбрисив траг о мијешању култура, о прожимању и сударању људи, народа, војски и језика.

Лирско је у овој књизи и доминантно асоцијативно начело компоновања којим је потиснут узрочно-последични ланац догађаја и разорена фабула. Текст је дефабулативан и опире се линеарном повезивању.

То не значи да су одреднице међусобно „равнодушне”. Напротив. Њихово повезивање, међутим, није у главном јунаку и ланцу догађаја, већ у једној општој, енциклопедијској слици несталог семољског свијета. Одреднице су међусобно комплементарне и књига као цјелина тежи свеобухватности. У њој су различити аспекти живота и семољске стварности: од венчанице до тепелука, од рођења до смрти, од гатке до чврсте хришћанске вјере, од грешника до свеца, од обичаја до нарави и карактера.

Зато овај рјечник има двоструку референцијалну функцију. Прво лексикографску, јер свака одредница описује значења барем једне, а често више ријечи и израза. Друго, енциклопедијску, „семољску”, „археолошко-антрополошку”, јер дочарава и реконструира нестали епски сеоски свијет и његов чврст и строг систем вриједности у којем се зна ко је јунак а ко мрзипушка, шта је добро а шта зло, шта је допуштено а шта забрањено, шта је ниско а шта високо, и међу свим опозитима се успостављају строге али изнијансиране границе. Ова књига неминовно мора бити отворена и „незавршена”, бесконачна, јер њена „општа прича” има безброј извора и могућности, надземних и подземних токова, врела и понора. Замисливо је њено допуњено издање или њен други том.

Књига је, дакле, изнутра енциклопедијски организована као цјелина: као „свеобухватно знање” о ријечима и о свијету, као општа „прича” у којој нема једне јединствене нити ни догађаја, већ се у њу све семољске приче стичу.

Семољ гора, дакле, функционише, чита се и разумијева на нивоу књиге као цјелине, и то по принципу енциклопедијске парадигме. Фрагмент је релативно независан и може се читати и разумијевати сам за себе, али се уклапа у општу, већу цјелину учествујући у „реконструкцији” и изградњи једне цјеловите слике несталог семољског свијета.

У роману се уочава тенденција повезивања одредница и на трећем „средњем” нивоу — на нивоу слова. Та тенденција није закономјерна нити је за свако слово једнако карактеристична, али је у неколико случајева изразита и несумњиво је дио ауторског плана и намјере. Тако су прво и завршно слово — А и Ш — у знаку приче о ријечима, њиховом сакупљању и одбиру, о смислу тога посла, о поетици. Мада се ова тематска линија повремено јави у готово сваком слову, најкарактеристичнија је за ова два, што ће рећи да Вуксановић гради својеврсну прстенасту структуру књиге, описује круг, сплиће вијенац ријечи и прича о ријечима. То истовремено значи да су у овом роману рјечнику наглашене метајезичка и метапоетска функција. Приче о бирању и сакупљању ријечи, и о њиховом

сакупљачу често су осјенчене иронијом и аутоиронијом. Иронија је карактеристичнија за почетак књиге: ту други иронично гледају на сакупљачев рад и сумњају у успјех и смисао. Аутоиронија је наглашена на крају, па се може разумјети и као жеља за самопревазилажењем, као својеврсна романтична иронија.

Слово Љ гради причу о несрећној љубави. Слово Н је вербални агон двојице људи: једног који је остао у Семољу и другог урбанизованог, одсељеног у Београд, који говори екавски. Одреднице на слово О граде породичну причу казивачице тих фрагмената. Фрагменти под словом П имају за наратора домаћег, неименованог свеца, а по ономе што чини за људе, он обједињује у себи фолклорне представе о светом Сави, светом Василију Острошком и светом Петру Цетињском. Све одреднице на слово Р јесу монолог једне неименоване семољске жене којим се дочаравају њена страдања и несреће. Слово С говори о савардаку, савардаковићима и о сјечи Семоља. Слово Т је у знаку домаћег сликара и слављења његове руке и мајсторства. И у тим одредницама има неколико аутопоетичких ставова о природи умјетника и умјетничког дјела. У слову У неименована љепотица долази у снове семољских мушкараца.

Вуксановићеви прозни фрагменти из Семољ горе асоцирају прво на Вукове кратке приче из Српског рјечника. Сам Вуксановић доживљава Вука Караџића као свога вишеструког сродника, готово као човјека из завичаја; не само као творца модерног српског језика и књижевности, већ и као припадника свога говора:

„Моје књиге долазе из говора одакле је почео да извире Вуков језик.”

Вуков Српски рјечник, пак, Вуксановић сматра најважнијом књигом посљедњих вјекова, па чак и најбољом српском књигом:

„... Гледао сам Вуков Рјечник као књигу постања нашег језика, као најбољу књигу нашег језика.”

Несумњиво је, дакле, да је наш писац често, да не кажемо непрестано, имао пред очима Вуков примјер радећи на својим књигама. Он је кроз сва своја дјела његовао однос према фолклорној традицији, посебно према кратким формама; пословици, изреци, питалици, гатки, бајалици, загонетки, па и према миту. Он се, видјели смо, ослањао и на друге скупљаче народних умотворина и на истраживаче фолклора и народних умотворина, хватајући тако најчвршћу копчу с најмоћнијим током српске традиције. Том току треба додати — како нас је упозорио Ново Вуковић — прозу Стефана Митрова Љубише, односно Љубишин однос према поенти и пословици, као и Вуков

гај Петра Кочића чија судбина подсећа на судбину Вуксановићевог Семоља.

Али паралелно с тим, или управо због тога, Вуксановић је у присној вези с моћном граном модерне српске књижевности двадесетог вијека. Трагајући за матерњом мелодијом, инсистирајући на њој, и показујући вјечно „младићство народног генија”, ослањајући се на кратке фолклорне форме, он се, хитимично или не, нашао у близини оних тежњи и интересовања којима су стремили Момчило Настасијевић и Растко Петровић, а после Другог свјетског рата Васко Попа, прије свих. Уосталом, Вуксановић има и неколико одредница с темом игара, које нијесу добиле ону Попину загонетност, метафоричност и дубину, али јесу језичку свјежину и прецизност описа. Цијела Вуксановићева књига има ту димензију игре — игре духа и игре ријечју.

Слиједећи „енциклопедијску парадигму”, Вуксановић се, хотећи или не, нашао на сасвим сличном послу на којем су се нашли Данило Киш, који је развио цијелу поетику енциклопедијског приповиједања, и Милорад Павић, који је остварио роман лексикон. Градећи фрагменте који имају амбивалентну жанровску природу, с елементима приче, пјесме у прози и есеја, Вуксановић се приближио и оном типу фрагментарне прозе какву његује Милисав Савић у својим „фуснотама”. Вуксановићева трагања су сродна и Сенкама око куће Милована Данојлића, као и Сујеверицама Бранка В. Радичевића.

Из овог набрајања по сродности слиједи несумњив закључак да је у Вуксановићевом роману рјечнику дошло до срећног споја архајског и модерног и да је тај спој у дослуху с најснажнијим модерним и постмодерним токовима српске прозе.

Вуксановићеве одреднице у Семољ гори много су разноврсније од оних из мозаичког романа Далеко било. Дobar број њих јесте прављен по моделу кратке приче, али ни тај модел није јединствен. Неке од тих прича су наглашено, друге скривено субјективне. Дobar број их је испричан у првом лицу јединине или множине; неке су истински монолози, али је свугдје сачувана илузија непосредног казивања и усмености.

Коментаришући ритам Вуксановићеве прозе констатовали смо да се један број фрагмената приближава ритмичкој прози или чак пјесмама у прози. С обзиром на референцијалну функцију одредница, природно је да су оне и у близини есеја.

У неколиким случајевима саме ријечи, односно оно што је њима означено, директно се представљају читаоцима у првом лицу. „Рађам на семољском дрвету”, започеће своје представљање мукиња. „Ево ме у Семољу”, јавнуће се мулика. То изразито доприноси очуђењу и онеобичењу Вуксановићевих

фрагмената. Тачка гледишта, односно приповиједачко становиште, веома се често мијења, неријетко и у истој одредници.

Знатан број фрагмената испричан је у другом лицу, као обраћање, савјет или апел фиктивном слушаоцу, а некад то друго лице добија форму писма, као што је то случај с почетним одредницама на слово Н. Рјеђе срећемо и друго лице множине.

Наравно да треће лице приповиједања такође није занемарено, али ни тада фрагменти нијесу лишени емотивног набоја, па чак ни сугестивности. Вуксановићево мајсторство се огледа и у томе што је успио да споји референцијалну функцију одредница — а свака има референцијалну функцију већ по дефиницији — с причом, а причу с емоцијом и ритмом.

Неке одреднице су прављене као дијалог по моделу питања и одговора, а друге кроз прави дијалог васрсавају ријечи и њихова значења.

У једном типу одредница дијалог поприма елементе драмског дијалога сасвим блиског комедији, као када двојица Семољана, рурални и урбани, у одредницама на слово Н дуго и неуморно разговарају мобилним телефоном, један с врха Семоља а други из солитера. Љубавна прича под словом Љ павићевски је двогласна: има мушки и женски глас.

Али Вуксановићева књига носи и биљег времена у којем је настала. Бројне су одреднице које имају сатирично-политичку конотацију или асоцијацију на актуелне догађаје. Пажљив читалац ће из књиге прочитати да су неке њене одреднице написане у вријеме разарања Југославије и бомбардовања Србије. Препознаће и алузије на језичке и политичке међурепубличке спорове. Сазнаће да „ништа не рађа као главари у Црној Гори. Тако је писано. Имамо их и за себе и за њих. Једино ми извозимо главаре. ... Сваки бареч постао главар. Ни у плеће сердара, војвода и капетана.” Препознаће алузије на историјске личности двадесетог вијека: Хитлера (Мамољак), Тита (Жалбеник) и Ђиласа (Ђиласнути).

Вуксановић је духовит приповједач са смислом за хумор и за све нијансе смијеха: од благог, доброћудног хумора и пошалице до ироније, аутоироније, сатире и гротеске.

Ипак се најдуже памте оне најболније и најгорче Вуксановићеве кратке фрагментарне приче, блиске међусобно по свом баладичном тону и тузи. Тако одредница Замаћи се почиње паралелизмом између човјека и дрвета, сина и јасена, и цијела је на тој паралели изграђена: „Син и јасен су заједно расли”, прича причу отац, који је засадио јасен кад му се, послије седам шћери, родио син. Када је на херцеговачком ратишту син погинуо, мајка му се о јасен објесила, па је сахрањена

као самоубица изван гробља, гдје ће бити сахрањен и отац породице, казивач фрагмента, који ће завршити у семољском потоку куда је претходно бацио посјечени јасен:

„Јасен сам до земље посјекао и стурио га низ међе, у семољски поток. Тамо сам и ја.”

На сличном паралелизму грађен је и фрагмент Јасениште, испричан у првом лицу. Јасенов гај је подигнут као најљепши забран на заједничком земљишту гдје су очеви садили јасење кад би им се рађали синови. Синови су напуштали завичај и нестајали у свијету. Тада је нестајало и њихово јасење.

„Сад је онамо, на лазини, јасениште. Сад нема ко да сади јасење”, поентира на крају казивач варирајући тему опустјелог, искрченог и напуштеног Семоља.

Ова два фрагмента имају мјеста у антологијама кратке приче. Њима ваља придружити и одредницу Млатачке испричану у трећем лицу о томе како су Стеван, Саво, Симеун, Станко, с неколицином, убили два Стевана, једног Сава, два Симеуна и једног Станка, с неколицином, у братоубилачкој акцији хладних дана 1942. године.

Импесионирају разноврсност приповједачких поступака, гласова, помјерања и измјена тачака гледишта, граматичког лица, распон смијеха и емотивног клатна, измјена приповједачког тона и облика приповиједања, на појединачном нивоу, на нивоу фрагмената. Импесионира како је та разноликост стала у исте корице и уклопила се у јединствену слику свијета.

ДРАГАН ХАМОВИЋ

ТРЕБИЊСКО СЛОВО О НОГОВОЈ ПОЕЗИЈИ

1

(Велика туга и молитва)

Има песама које су као органски саливене, које као да нису проистекле, по оној Дучићевој, из „тешког посла риме и ритма”, из заната и конструкције. Таквих песама, примерице, и неки ваљани, неки врсни модерни песници просто немају. Рајко Петров Ного живо саливених састава има довољно, мада се, као уметник стиха, сасвим уклапа у припоменућу дефиницију великог Требињца о песнику као „кабинетском раднику” и „ученом занатлији”. Таква је песма Нек снијег пада, Господе — песма као из неке чистоте донета, такав је и Кенотаф, из истог основног пулсирајућег средишта потекао, али руком тихог мајстора вођен у својој дубинској тамној снази која се не даде лако и податно у облик, у изговор.

Свако ко живи, живећи штошта губи, и даље за тим изгубљеним бацајуће поглед, унатраг. У том освртању, и ситнина, плева наше прошлости испада каткада велика и важна. Али Ногова „туга велика” тектонска је. Губитак дома, измицање склоништа и ослонца у свету несигурном, темељна је, свепржимајућа тема овога лирског гласа. Једноставно речено, на темељу куће које нема подигнуто је поуздано песничко здање Рајка Петрова Нога. Тај губитак, „први бол”, троструко одјекује у Ноговим песмама: не само као губитак родитеља, и не само као затир дома и насилни прекид детињства, него и као ишчезнуће видних трагова онога што је имао па нема. „Гдје нам је била кућа за ноћ је никла шума”, певаће песник у сонету Крај наметне громиле. Али ту није коначна немању. Ни мртвима није дано оно што им следује, обележени гроб. Закинутост за присно, додирно присуство некога и нечега терет је —

а како тек назвати закинутост и за белеге тога негдашњег присуства. Ту се збило једно силно гомилање и затискивање душевно. И шта, у оваквоме животном стицају, него певати и опојавати: „И за живе и за мртве задушницу појем тиху”. Чак и да није, а јесте Ногова поезија, вољно и срчано, осењена крсним знамењем, ово напред речено било би довољно да њоме замирише нешто свештено, јер трогуба страдалност помаља из тих стихова. „Не шума”, наставиће песник, „него црква звјездано кубе неба”. Под тим кубетом које нас засводи, живот по себи обредни је чин и ход, а Ногова песма о себи и својима, јесте богослужење, јеремијада и славопој. Отуд, није на губитку само Ногово песничко појединство, него и ми, читаоци, остајемо духовно здружени у велику тугу и молитву. И отуд, колико год на губитку, толике нас је песник Рајко Ного присвојио и стекао.

2

(Онај који ходи Српском)

У прикрајку, готово у неважном придодатку помпезне и празне државне прославе двестагодишњице Српске револуције, на Сретење у Марићевића јарузи, нашао се и песник који је тада имао да прими и истрпи још једно од формалних признања. И онда је прикрајак, изненада, постао средиште и срж догађаја и знаменитог простора који је намах оживео самим собом. Песник је, можемо рећи, „из главе цијела народа”, не толико из своје, сручио шта већ коме треба на томе месту и у томе часу, указујући на нити и негве које везују времја ово и времја оно. Помислио сам, да тада није рекао, то шта је рекао, како је рекао, не бих, нити би ико имао разлога да му ишта поверује од дотадашњег песничког и јавног исказа. А тачна реч је пала, продрмусала је и на трен пробудила пред ТВ кутијама добар део нашега народа који није лишен чувства за своје. Случај, не онај слепи него неки видилачки, поставио је баш Рајка Нога у тај прикрајак, да буде глас и сведочење. Не први пут, и не само ту.

Као и песников лирски јунак који по свој метак хита „У буково оно доба / На Принципов судњи летак”, тако се и око песниково широм откриљује да сагледа и посведочи војевања и страдања која су припала његовом колону. Некада је певати о роду значило вести гласне буднице, некада изрицати крилатице делатном покрету и племенити свесну акцију колектива, док је доба мучнога рата западно од Дрине с краја двадесетог века тражило и нашло песника према мери својих збитија. И

он је био спреман, готов да се призиву доба одазове. Није једини, свакако, али је засебан у тој служби сведочења, осмишљења и освећења допалог му невремена. Призивајемо и Дучића, који нам увек говори оно што нам јесте, и то управо сада, па тако и по овој теми: „Ако патриотска поезија и не цвета у једној генерацији колико у некој другој, то је стога што свака поезија одговара свом времену, и што песник у свом времену не може стајати одељен од општег духовног и душевног стања. Истина, ни свако доба није епско, због чега ни садржина песничтва није сваки пут највишега рода.” Поред свих часних епских пропламсаја, наше доба мање је епски а више мартирски, мученички оличено. И доба када је назадак и посртање. Такав је највећма и његов израз у будној оптици песника Рајка Петрова Нога. „Из Крштене у Белу зар враћају се Срби / Куд иду храст за храстом и белоноге брезе”, запитаће се у песми Чрте и резе. Опирање „слову лукаваго” светла је потка у једном невидљивом боју и глобалном комешају који песников сезмограф осетљиво прати. Дотле, у финалу слова Извештаја Владике Захумско-Херцеговачког заземљује нас кључна ставка у опису и попису: „Гробља су Ти понијела С хумки свјетлост вије”. „Гробови јединака” и „куће сирочади”, ипак, средишне су слике песниковог извештаја Ономе чији ће очински глас — као у песми Невесињски иконостас — толико пута толике призвати „Дођи мили и ти” и у небеса посадити множину наших жртвених јагањаца.

Ипак, тамна песма над песмама овога круга Ногове поезије, може се рећи саборна песма васколике народне несреће завршнице невољног века, песма је о једном гробљу што „понело” је мимо многих, и то на посебном месту. Ту је удес све удесио за песму коју је неко већ морао видети и склопити. Осам отмено тужбаличких стихова песме На Каракају сабијају у својим меандрима силу и просторе пробужених значења, који сежу до Косова и антике, и слажу те слојеве у сагласје нарочитог реда. Песма се присећа и узвишеног обраћања, ваљда богу-путнику, са косовског мраморног стуба (Деспотово ли је, чије ли је), и посведочења о боју незаборавном, као и подземне митске реке заорава са којом је вода дринска доведена у спрегу — Дрина као „међа клиска” између два света — и подсећа да име зна да буде и те какав знак, јер је Каракај, по турском, црни крај. Песма само не каже — подразумева да знамо или очекује да се распитамо — шта је и где Каракај, и када је задобио право да постане знамен једног историјског времена, али и онога што залази преко повесне „међе клиске”. Тај који то не зна проћи ће неопозице поред ове песме, а ако ли сазна, стрешће се од наслојене језе. А каракајско гробље, крај Звор-

ника, многоструко је нарасло уз стрмину над Дрином управо у погибелној деценији којом се затворио век за нама. А „какав то обол дају / Мртви у црном крају” питање је које се поставило у песми унапред зазирући од одговора. Искрен и песнички пуновредан, Ного је тој великој смрти српског народа, у своје и свим временима, свој обол принео.

3
(Предаштво песме)

Читава завичајна Херцеговина наново је пропевала песничким делом Рајка Петрова Ного, и она видљива — у лексци, тематици и тону, и она невидљива, подразумевајућа, предачка. Бити достојни наследник песничке Херцеговине значи бити потомак једног по свему, а у поезији то значи по језику и начину, благородног стабла. Шире гледано, Херцеговина нам је завештала све што у поезији имамо од Вука и вуковаца на овамо, кроз крепке језичке темеље на којима је исписана. Уже и бираније гледано, када помишљамо на улог Херцеговине српском певању, најпре нам падају на ум неке неспорне песничке висине а надасве истанчаности. Управо је истанчаност, што не подразумева спољну дотераност, него укупну, дубинску заокруженост облика и смисла, оно што обједињује, као знак некаквог духа простора, различита песничка појединства. Шта је него истанчаност онај завршни обрт, задивљујуће једноставан, у Бановић Страхињи Старца Милије, па оно, како Вук истиче, ваљано „разумевање и осећање” онога што „лепо и по реду” и без гусала казује Тешан Подруговић. А тананост и истанчавање, језичко и осећајно, везује се уобичајено и с правом и за два узорита песничка врсника које је Херцеговина одњихала. Рекло би се да Ного у својим песмама сусреће и некако мири оно што Дучића и Шантића међусобно разликује и удаљава. Један ће се у програмском напису заложити за лепоту без отаџбине а други, лепоту од отаџбине, до свога краја, није могао разлучити. Један ће непосредност подредити изгладаности облика, други ће радије размекшати склоп песме — зарад топлине и душевности. Један ће непрестанце проницати напред, иза времена, у сијање што је с оне стране међе светова, други ће се упорно освртати за светлинама загашеног породичног дома и минулих часова. Један са чулом за племенито, други за сирото.

Наведене и друге разлике баштини Рајко Петров Ного и сједињује их у бићу поезије свесне своје завичајности: „Човек се враћа кући у домовину речи / А реч уназад ходи у постојби-

ну бола”. Бити изданак таквог песничког завичаја значи бити обвезник једног позамашног дуга и још већег иметка. Тај дуг и тај иметак остаће иза песника Нога јамачно прилично увећан.

17. октобра 2004. године

ВАЛЕНТИНА ТИНАЧИ

ПРЕДМЕТИ И СКРОВИШТА, ИМЕНА И ПОНОРИ ЈЕДНОГ СВЕТА „ПОСЛЕДИЦА, А НЕ УЗРОКА”

Прилазећи песништву Драгана Јовановића Данилова, читаоца у првом реду погађа чулност, сензуалност, телесност странице. То је рељефна поезија, готово извајана, која истиче опипљиве предмете и указује на исто тако конкретне поноре. Реч је о чврстој поезији, у којој и глас песника као да је везан за ритам самоувереног приповедања, које сталожено именује све што се може именовати, указује на оно што не уме да именује: мрачну неразумљивост, страх који нико не види, лагуме, бездане.

Даниловљев песнички израз смештен је на размеђи приповедања и размишљања. Међутим, ова тачка равнотеже није окренута гноми, филозофском песниковану. Она је пре посвећена другачијој врсти истраживања, која се не тиче ни идеја, ни апстракција, већ бележи посебне и нарочите кретње (готово „животињске”, рекло би се, брзе и инстинктивне) осећаја и мисли, изналазећи нове комбинације и углове које ваља вратити у виду речи, дугих наративних, ритмованих стихова са дубоким цезурама.

Дакле, став није гномски: чак и приликом закључивања („Зато будите обазриви”, „а ја само ослушкујем”, „(је)су... оно последње”, „Да, плашљиво моје дете — бити вољен”, „Не играј се с тим!”) Данилов упућује на ауторску димензију — и то треба подвући — која је пре искуствена него сазнајна. Разговор са читаоцем поприма рухо савета заснованог на токовима живљења.

Једини елемент близак изреци, „Најважније је оно што остане после гозбе”, постављен је, наиме, иронично, на самом

почетку текста. Наведена песма, Млади, гневни песници, између осталог јесте занимљива по томе што повезује културну историју са природном историјом: млади, гневни песници не представљају специфичну историјску епизоду, налик на angry young men, већ цикличну реченицу у природној перспективи раста и развоја генерација. Онај који „излази” из игре смењивања очева и синова јесте онај који остаје након гозбе, одбацујући на тај начин краткотрајност историје ради трајања кроз генерације, у фосилизованом, безисторијском облику, попут египћанског скарабеја сачуваног у ћилибару.

Нацрт цикличности која се назире, попут филигранна, у Даниловљевим текстовима, јесте најдиректније надовезивање на Хомера предграђа који даје, уједно, име целој збирци. Однос између прошлости и садашњости у свету сазданом од последица, а не од узрока (такав свет је, стога, тешко тумачити) нужно поново открива, иза времена приповести, време природе, а само се приповедање развија у жестини и бесу; знакове тог приповедања читалац није увек у стању да препозна на телу и на предметима (упореди песму Београђанка древних времена). То је епска форма у минијатури, која креће са обода, из мрачних, страшних кутака пустих улица, с циљем да поново приповеда о човеку и о његовим причама. Страх је, заправо, у првом реду страх од неразумевања, од неспособности да човек буде у стању, да уме да каже, страх да неће пронаћи физичку и телесну везу са сликом. Због тога, вероватно, метафора остаје у другом плану у односу на снагу с којом се у ове стихове усељава самоћа, учесталост израза „као” и „као да”. Саздана песма постаје тада, као што смо рекли, усмерена на предмете и чула: уколико предмет, звук, имају знак којим су одређени, то је довољно („то би безмало била Она, а да није прозборила ни речи”), како је речено гласовима песме Благо, руком, или приказом (налик на барокну гравиру) у песми На врховима прстију. То значи да је човеков однос са стварношћу обележен тешкоћама и патњом, повратком у бол, али је, до извесне мере, могућ. Барем док се говори о последицама, а не о узроцима, свет јесте разумљив, премда је пометен и испуњен болом; страх је остављен за оно што није изражено, што је без имена: узрок, коначни смисао, смрт.

Утиску да смо пред епом из предграђа доприноси, уз то, и ритам казивања, сплет веза са класичним или бајковитим темама, осећање готово залеђене историчности које извире из песама и које их одваја протока садашњости, од периферијске, хаотичне, унижене и уништене, „одрасле” садашњости.

Ове песме, у целини, урањају читаоца у залеђену атмосферу белине и мрака. иако су смештене у „врелом треперењу

поднева”, увек постоји стаза „што води ка шуми”. Слика шуме и ноћи прожима из другог плана стихове, призива уснулу неман, веру проткану сумњом, непознате чини ноћи; и призива детињство, које овде није слика спасења, већ изгубљена прошлост коју ваља заштитити, крхка драгоценост која претходи судару („Све крхко је као цвет ухваћен у трену помаљања из снега” у песми Изабела и Софија спавају) са светом лудила (Повест о лудим царевима), нестајања, неразумевања и страха (као у предивној песми У дубокој шуми).

Гледати овај свет значи склонити поглед са њега. Да би се преживело, једино могуће средство јесте искуство живота (и зато се, претходно, помињало искуствено, а не сазнајно), нагомилано постојање. Када ни то није довољно, слика склоништа и куће у шуми говори сама по себи.

Дете против одраслог, склониште или огњиште против спољног света: а спољни свет, схваћен као хрпа старих (устајалих?) знакова, последица и неизменљивих размера налази се свуда, он је шума, пустиња, предграђе, сметлиште, кожа уморног тела, па и — понекад — тајновито острво срца.*

Превео с италијанског
Саша Модерц

* Приказ Хомера из предграђа објављен је у књижевном часопису *Passages* (бр. 5, септембар—децембар 2003) који излази у Милану. Валентина Тиначи је професор Универзитета у Риму.

МИЛИВОЈ СРЕБРО

СЈАЈ И БЕДА ГОНКУРА

1. „Француски рулет” или *société de spectacle*

Опште је познато да је Француска земља вина: међу стотинама врста овог дионизијског напитка, нађе се за свачији укус. Велике марке, Grands crûs — Bordeaux, Saint-Emilion, Médoc, Pomerol ... — резервисане су, наравно, за дубоки џеп и рафиновани укус. Зна се, такође, да је Хексагон и непресушна ризница изванредних сирева: међу више од седамсто врста ове гурманске послатице, налази се, дакако, и Camembert који, изгледа, посебно годи српском укусу. Оно што је, међутим, мање познато јесте чињеница да је Француска вероватно и светски шампион, или у најмању руку — вице-шампион, по броју књижевних награда које се додељују сваке године.¹ Податак би био погодан за рубрику „веровали или не”: данас се у земљи Мишела де Монтења и Декарта годишње додели више од хиљаду књижевних награда! Прецизније, по званичним подацима има их тачно 1.150, али се у референтној колекцији Que sais-је може наћи обавештење да их је, у ствари, много више, чак око 5.000!

Вино, сиреви и књижевне награде! Ова необична паралела може да зачуди само на први поглед. Заједнички именитељ, међутим, ипак постоји. И није само у томе што умерени картезијанци знају да комбинују задовољства: да уз чашицу изврсног Saint-Emilion-а и парче brebis-а са Корзике или Пиринеја проведу сате у читању, рецимо, најновијег Гонкура. Или, још

¹ Читаоце који баш држе до прецизности и акрибије упућујемо да за сваки случај консултују Гинисову књигу рекорда: претпостављамо да се у „енциклопедији” куриозитета, сензационализма и свакојаким осталих „чуда” налази и рубрика посвећена овоме феномену.

логичније — последњег лауреата Велике књижевне награде Сент-Емилиона (чији се материјални износ исплаћује — логично, зар не? — одговарајућим бројем флаша вина властите производње). Уз нешто већу дозу озбиљности, треба ипак признати да смо ову неочекивану паралелу начинили, у ствари, да бисмо истакли једну све очигледнију појаву. И врло забрињавајућу појаву која недвосмислено указује на чињеницу да се Њено Величанство Књига — захваљујући, између осталог, и перверзном систему књижевних награда — срозало на ниво пуког продукта за консомацију. Уосталом, зар доказ за то није и један наоко безначајан али речит детаљ, наиме призор који се може видети у супермаркетима из француских предграђа: потрошачка корпа домаћице у којој су, као на каквој надреалистичкој слици, наслагане флаше вина, сиреви и други потрошачки производи, међу којима и књиге са упадљивим бандеролама које најављују лауреате разних књижевних награда. Призор баналан, али колико симболичан!

Француска појама за књижевним наградама, чије додељивање прате кулинарске церемоније и медијски спектакли, може се, истина, донекле објаснити утицајем преживелих елемената националне традиције која је у прошлости неговала, између осталог, гурмански апетит и — култ књиге. Али само донекле, јер је та незајажљива појама, чини се, пре свега израз духа садашњег времена који профилишу немилосрдни закони профита и тржишта што претварају савремени свет у цирковски циркус-супермаркет: у голо потрошачко друштво и, да употребимо израз који је сковао Гиј Дебор, у *société de spectacle!* Наравно, те сурове законе цивилизоване џунгле који ће да како завладати и светом књижевности, најпре су осетили сами књижевни „произвођачи”, нарочито издавачке куће са развијеним сервисима за маркетинг и продају „штампане робе”. Они су, такође, врло брзо схватили и да су књижевне награде изванредно погодно средство за маркетинг, за њихову сопствену рекламу и за промоцију њихових аутора и књига. Са циљем који се подразумева: освојити што ширу читалачку публику и реализовати што већу зараду. Следећи корак је био разрађивање најефикаснијих стратегија за лов на потенцијалне лауреате — „златне коке”, или чак за њихово директно „фабриковање”. Као најуспешнија стратегија, она која највише гарантује успех, била је и остала она заснована на контролама жирија књижевних награда, и то изнутра, убацивањем у њих својих „тројанских коња”.

У новој расподели моћи коју диктира тржиште, књижевне награде ће тако постати жртве сопственог престижа. И чак, на извештан начин — сопствена негација. Основане у једном дру-

гом времену и са најчешће часним намерама да се промовишу истинске и аутентичне уметничке вредности; у времену мастила и писаће машине у којем се није баш тако лако могло манипулисати жиријима — премда је, као што ћемо видети, манипулација било и раније — оне су се претвориле у властиту супротност. У средство за згртање профита у рукама великих издавачких магната који не познају и не признају аргументе засноване на, изгледа већ архаичним, појмовима као што су таленат или уметност. С друге стране, због своје нове, радикално промењене улоге и „тржишне вредности”, најпрестижније награде које су своју репутацију градиле деценијама постаће и нека врста стожера око којег се врти и организује добар део „индустрије књиге”. Међу њима, највећи значај и комерцијалну „тежину” има, наравно, неприкосновена петорка: Femina (основана 1904. године), Renaudot (1926), Interallié (1930), Médicis (1958), и наравно најстарија и прва међу њима, награда над наградама — Goncourt (1903).²

Ова неприкосновена петорка, истина са различитим степеном утицаја, диктира ритам париским издавачима и претвара француску књижевну јесен — традиционално сезону награда — у необично живописно вашариште. Својеврсни књижевни рулет, који само наивнима може личити на хазардну игру, започиње већ у јуну, са првим званичним селекцијама жирија. Почетком септембра, ритам се нагло убрзава и „машина” ради пуном паром све до Божића. У међувремену, активирају се литерарне „кладионице”, новинари и критичари „гурају” сопствене кандидате, издавачи стављају у промет разне стратегије притисака на жирије... А онда, по добро уиграном сценарију, падају одлуке о победницима: под рефлекторима камера проглашавају се лауреати и „књиге године”; новинари и критичари и даље настављају да терају своју правду; радознали читаоци „тестирају” победнике; књижари — нарочито они који попут гиганата FNAC-а и Virgin Megastor-а (мал)третирају књигу као сезонску па дакле кварљиву робу — задовољно трљају руке; а стварни режисери церемоније — велики издавачки магнати — инкасирају новац.³

² Поред ових награда, вреди споменути још неколицину, такође значајних: Grand prix du Roman de l'Académie française (1918), Deux magots (1933), Grand prix national des Lettres (1951) итд.

³ Листа овогодишњих лауреата је, наравно, веома дугачка. Навешћемо стога само оне најважније — Goncourt: Laurent Gaudet; Femina: Jean-Paul Dubois; Médicis: Marie Nimier; Renaudot: Irène Némirovsky; Interallié: Florian Zeller.

2. Час из алхемије: како претворити 1 у 10.000.000 евра!?

Најупорнија, најжешћа и вероватно најпрљавија борба, иза али понекад и испред кулиса, води се, наравно, око Гонкура — *Le Roi des prix littéraires* — неприкосновеног ауторитета у пантеону француских књижевних награда. Копља се ломе између директно заинтересованих али и незаинтересованих, и пљуште полемике као да од тога зависи судбина националне књижевности. Откуда, заправо, толико страсти и полемичке ватре — понашање које баш и није у складу са представама о картезијанском духу — које скоро редовно (мада, чини се, ипак све мање последњих година) прате додељивање Гонкура? Чему, дакле, толико буке и беса, ако се зна да новчани износ те награде данас износи — готово за неверовати — тек 1 (и словима: један) еврo!⁴

Одговор на постављена питања делимично је већ дат у опису первертованог и перверзног система награда који се претворио у бездушну машину за стицање новца и профита. Два податка су довољна да употпуне слику. Најпре, роману са магичном црвеном бандеролом добитника Гонкурове награде у старту је загарантована продаја од најмање 100.000 примерака! Ни други податак није мање импресиван: по тврђењу упућених, „добар” лауреат може да донесе издавачу ни мање ни више него — 10.000.000 евра! За оне који не верују у мађионичарски чаробни штапић, додатно објашњење: финална зарада се управо увећава за десет милиона пута у односу на званичну награду Гонкура. Што, парадоксално, не значи да онај један једини еврo служи тек за спрдњу. Не, никако. Званични износ Гонкурове награде показује, наравно, смисао за хумор врцавог галског духа, али он има истовремено и неодољиви шарм и снагу симбола који је само један од конститутивних елемената легенде Гонкура која се изграђивала читав један век. Легенде која се, захваљујући том истом парадоксалном галском духу, хранила не само успесима и растућим престижем Краљице књижевних награда него и скандалима. Као што је, рецимо, онај из четрдесетих година када је политички „отписани” Саша Гитри, тада отпадник од жирија, самовољно промовисао свога победника: „Гонкура ван Гонкура”! Или онај, не мање

⁴ Када је по тестаментарној жељи браће Гонкур основана 1903. године њихова Академија и установљена награда, новчани износ је био врло значајан — 5.000 франака, што је тада покривало висину добре плате у трајању од две године. Пошто од тада износ награде није повећаван, инфлација га је свела на данас симболични 1 еврo.

спектакуларан, из седме деценије, када је *l'enfant terrible* француске савремене књижевности, Жан-Едверн Алије, церемонијално прогласио лауреата награде „Анти-Гонкур“! У тој деценијама плетеној легенди, заправо, крију се делимично и привлачност, значај и домет ове награде, као и део одговора на постављена питања.

Да би се могао схватити значај и магична привлачност ове најпрестижније француске књижевне награде, али и жештина са којом се она оспорава — неопходно је бацити поглед на њену више него узбуркану једновековну историју праћену разним перипетијама, трзавицама, ситним инцидентима и малим и великим скандалима. Основана још почетком XX столећа, тачније 1903. године, као легација браће и писаца Жила и Едмона Гонкура, Академија Гонкур — чија десеторица чланова сачињавају и жири њене награде — од почетка је кренула са амбицијама да, кроз промоцију истинских талената и стварних уметничких вредности, активно утиче на еволуцију националне књижевности. Амбиција која је претпостављала велики изазов али и још већу одговорност. Сматрајући да је једна од водећих културних националних институција, Француска академија, постала сувише конзервативна и чак монархистички оријентисана, нова Академија је у исто време настојала да се наметне књижевној јавности као антипод и достојни конкурент старој дами, *la vieille dame*, са париског кеја Конти. Са првим успесима почела је, разуме се, да расте и њена репутација код писаца, критичара, издавача и читалаца, да би се њен жири ускоро наметнуо као ауторитативни судија у стварима савремене књижевности. Успех је постајао све очигледнији: лауреат Гонкурове награде је, такорећи преко ноћи, постајао књижевна звезда о којој сви говоре, а награђена књига, овењана сада већ легендарном црвеном бандеролом, прихватана је на неки начин као „књига године“ са изгледним шансама да постигне рекордне тираже.

Укратко, Академија Гонкур, или тачније њен жири, успеће да се наметне — и то током скоро целог XX века — као један од значајних регулатора књижевног живота у Француској, оних моћних регулатора који диктирају стилове и моде, профилишу укус широке читалачке публике и „производе“ бестселере на листама најтраженијих и најпродаванијих књига. Наравно, сваки успех и слава имају своје сенке, другу страну медаље. Стицањем ласкавог статуса прве и главне књижевне националне награде — чији ће лауреат по логици ствари имати такође ласкави статус најцењенијег и најтраженијег француског писца на међународној сцени, макар то било и само током једне године — Академија Гонкур ће акумулирати такву

завидну моћ да ће током своје једновековне активности створити не само велики број присталица и симпатизера него, можда још и више, критичара, противника и жестоких нападача.

3. Десеторица Незаменењивих или књижевни Musée Grévin

Шта се, у ствари, највише замера најпрестижнијој али и најконтроверзнијој француској књижевној награди? Истину говорећи, противници Гонкура — међу којима су свакако најсрчанији сами писци, они које је награда, оправдано или не, заувек заобишла, као и они који су изгубили сваку наду да ће је једнога дана добити — замерају му све и свашта: конзервативизам, духовну склерозу и недостатак чула за ново и авангардно, „лак” морал и корумпираност, идеолошки опортунизам и политичку превртљивост... Најрадикалнији међу њима сматрају чак, дакако у име очувања угледа „праве књижевности”, да ту „преживелу” и „искомпромитовану” институцију треба напросто укинути, предати је „гробљу књижевности”, где јој је, по њиховом мишљењу, одавно место!

Истина, аргументи који се при томе наводе понекад су израз пуге острашћености, зависти или личне освете. Ипак, мора се признати: већина од њих се не може тек тако одбацивати, нарочито они који су засновани на утемељеним чињеницама. На пример, тешко је оспорити замерку која се већ годинама понавља као саркастични рефрен а која и слепцима упада у очи, замерку да Академија Гонкур не зрачи баш младалачким жаром и духом, и да представља „веће стараца”, књижевни Musée Grévin, чије крхо здравље није баш сасвим погодно за исцрпно читање више стотина романа који сваке јесени конкуришу за најпривлачнију француску награду! Уз достојно поштовање које изазивају књижевни углед и неоспорни таленат изузетних романијера Робера Сабатјеа и Мишела Фурнијеа — свакако најпрестижнијих чланова актуелног састава ове Академије — доиста је тешко оспорити наведену замерку ако се зна да је просечна старост Гонкуроваца — између 70 и 80 година! Уосталом, на тај хендикеп, „бољку од рођења” која ће остати хронична, указивао је још Жил Ренар далеке 1907, само неколико година по оснивању „задужбине” славне браће. „Чини ми се да је Академија Гонкур болесна: подсећа ме на дом пензионера за остареле другаре!”, записао је иронично Ренар у своме Дневнику.

Ни друга примедба коју критичари упућују Гонкуровцима није без основа: приговор да је Гонкуров жири — састављен

од десет чланова који се бирају доживотно и који је, као што је већ речено, требало иницијално да представља антипод Француској академији — у супротности са сопственим првобитним циљем. Наиме, не подлежући принципу реизборности, Гонкурови академици су управо попут својих колега из националне академије резервисали за себе статус „незамењивих” и „бесмртних”, статус „државе у књижевној држави” која не подлеже никаквој спољашњој контроли интелектуалне јавности. Користећи привилеговани статус „незамењивих”, жири Десеторице је истовремено настојао да створи о себи слику као о „недодирљивима”, да се представи као скуп слободних и независних књижевних делатника имуних на мито и на притиске споља. Међутим — оптужују противници Гонкура — Десеторица Незамањивих, који тобоже савесно раде на добробит националне књижевности, само су привидно „недодирљиви”: иза маске високих интелектуалних и моралних ауторитета крију се, у ствари, ситни лични интереси, склоност ка профитерству и корупцији. Малициозне оптужбе љубоморних чистунаца и исфрустрираних писаца!? Можда. Ипак, њихове оптужбе нису сасвим без основа ако је судити по скандалима који с времена на време потресају тврђаву Гонкур, и нарочито по изненадним изливима искренности њених чланова.

Три примера су довољна за илустрацију да је нешто доиста труло у „Држави Гонкур”. Први је везан за саме почетке њене активности. Наводи га Жил Ренар, члан прве измењене поставе жирија, који открива у своме Дневнику да је 1907. награда за длаку измакла готово уговореној „трговини”: Жан Вињо, тада утицајни новинар који је покренуо своје бројне контакте да би је резервисао за свој роман, ипак је на крају остао празних шака. Други пример, из тридесетих година, још је илустративнији: један из друштва Десеторице, контроверзни и непредвидљиви Лусиен Декав тада је признао да Гонкуровци нису имуни на понуде и на трговину! Три деценије касније, револуционарне 1968, разбарушени револуционар и тврди комуниста, темпераментни и пргави Луј Арагон још ће се жешће обрушити на „књижевну Бастиљу” и своје колеге из жирија. У писму у којем ће најавити своју оставку, Арагон ће игре и игрице које играју Гонкуровци дословно назвати — канибализмом!

4. „Тројански коњи” из „ергеле” Галимара

Ако би се и могло посумњати у релевантност ових оштрих оптужби, доказе о зависности жирија од великих и моћних издавача много је теже побити. И они су многобројни. У насто-

јању да задовоље личне интересе, и бринући се пре свега за свој књижевни престиж, Незаменењиви су неретко тек пуки егзекutori налога које им диктирају издавачи са којима су, као аутори, нераскидиво везани уговорима. Механизам притисака на жири је једноставан, заснован је на простом и неумољивом закону профита и тржишта: уколико жели достојну медијску промоцију својих књига и успех код читалачке публике (посао који осигуравају сервис издавачке куће), члан Гонкуровог жирија је приморан да гласа за једног од аутора које штампа управо његов издавач! Наравно, част изузецима којих је увек било и још их има. Ако се дакле узме у обзир описани механизам притисака и условљавања, постаје сасвим логично да је, на пример, париски Галимар — без сумње најугледнија али и, све донедавно, најмоћнија издавачка кућа у Француској (захваљујући пре свега до танчина развијеној стратегији lobbying-a) — апсолутни рекордер по броју лаурета Гонкурове награде: укупно 26!

Свој неприкосновени утицај на најпрестижнију француску књижевну награду Галимар је изграђивао поступно и систематски још од двадесетих година прошлог века убацивањем „тројанских коња” — својих писаца — у Гонкурову „ергелу”. Стратегија се сасвим исплатила. Тако, на пример, већ педесетих година Галимаровци чине већину у жирију Незаменењивих, позиција коју ће задржати и током наредних деценија. Змијски загрљај издавачког гиганта — који ће издашним уговорима за себе везати скоро целу националну интелектуалну елиту, од Пруста, Жида и Кеноа до Арагона, Камија и Сартра — постаће толико загушујући да ће Арман Ланукс, један из плејаде Гонкуроваца, осетити потребу да 1971. прекрши правило скривања кућног прљавог веша, правило које намеће гонкуровска деонтологија. „Већ двадесет година расни коњи из Галимарове ергеле држе већину у нашој академији. У време Арагона, 1968, било их је чак шесторица у нашим редовима. Зар то није превршило меру? И, наравно, Галимаровци су најчешће гласали за производе своје властите издавачке куће...”

Ни примедбе које се односе на политичку и идеолошку превртљивост Академије Гонкур нису сасвим без основа. С тим у вези, често се указује на, не баш хвале вредно, понашање жирија Десеторице за време Другог светског рата, време свеопштег дебакла и великог моралног посрнућа доброг дела француске интелигенције. Наиме, док се већина часних писаца и интелектуалаца повукла са јавне сцене и одлучила се на радикалан гест као одговор на немачку окупацију — неки су се повукли у илегалу, неки су одабрали егзил а неки су се, опет, активно ангажовали у разним покретима отпора — Гонкуров-

ци су наставили активност као да се ништа није десило. Истина, ниједан од њих се није отворено декларисао као колаборациониста, премда ће по ослобођењу Жан Ажалбер, Саша Гитри и Рене Бенжамен бити на листама осумњичених. Али ниједан од њих се није, такође, макар и имплицитно, супротстављао режиму из Вишија и пронацистичкој идеологији маршала Петена. Уосталом, подсећају аналитичари, зар „политичку коректност” Гонкуроваца, која се понекад претварала у недеklarисано саучесништво са искомпромитованим режимом, не доказује избор лауреата за 1941. годину: зар награђени роман Мартовски ветар чији је аутор Анри Пура није управо чисти израз духа петенистичке идеологије!?

Наравно, ни накнадни неуведљиви покушаји искупљења Гонкуроваца за „ратне грехе”, неће ублажити жестину беспощедних критичара, напротив. Одлука жирија да одмах после рата додели награду Елзи Триоле, Јеврејки и супруги Луја Арагона — за медиокритетску и левичарски ангажовану збирку новела — тумачиће се као опортунистички гест. Као провидно удварања тада свемоћном, легендарном комунистичком пару Арагон — Триоле, главним егзекуторима политике НКП-а (СНЕ), Националног комитета писаца, задуженог да обави чистку у редовима интелигенције и да сачини француски *index autorum prohibitorum* — Црну књигу аутора којима се забрањује објављивање.⁵

5. Листа промашаја и један „смртни грех”: афера Селин

Списак грехова и грешака који се ставља на душу Гонкурових „судија” још је дужи када му се дода листа промашаја: листа великих романсијера без којих се не може замислити историја француске књижевности XX века, а којима је, из ових или оних разлога, ускраћена награда. Критике које се с тим у вези упућују на адресу жирија оптужујући га за „очигледно слепило” и недостатак слуха за истинске уметничке вредности, утолико су кредибилније што се тичу искључиво књижевне и естетске сфере, односно релевантних критерија који би требало да детерминишу избор лауреата. Те несхватљиве промашаје Гонкура доказало је, уосталом, и време — једини неприкосно-

⁵ Аналогија са методама титоистичког режима овде је и више него очигледна: доказ да је идеолошко большевичко чистунство Брозових „чистача” могло наћи плодну инспирацију не само на комунистичком Истоку него и на капиталистичком и демократском Западу!

вени судија, неумитно решето које без пристрасности показује шта је био кукољ а шта жито. Листа Гонкурових промашаја је, нажалост, доиста веома дугачка. И, посматрана са становишта аксиолошко-естетичког просуђивања, можда још импресивнија него листа лауреата: прави уметнички трезор којим би се подичила свака књижевност! Заиста делује чудно како се могло десити да жири не уочи изузетна романијерска остварења писаца који се данас сматрају класицима: Алена-Фурнијеа чији је Велики Мон одавно ушао у читанке и књижевне енциклопедије; Луја Арагона који је, упркос својим ригидним политичким ставовима и идеолошкој кратковидости, био и остао велики песник и прозаиста; Жоржа Перека, аутора аутентичног и инвентивног романа-слагалице Живот, упутства за употребу; Маргерит Јурсенар, можда прве даме de Belles Lettres françaises прошлога столећа...

Али, ако би се и могле правдати ове омашке — на пример, чињеницом да оштра конкуренција и правила гласања која погодују разним личним играма и стратегијама могу понекад одвести жири на странпутицу — не може се наћи никакво, али апсолутно никакво оправдање за слепило које су Гонкуровци показали према бројним француским нобеловцима. Звучи невероватно и сасвим несхватљиво: Гонкурова награда је заобишла чак петорицу нобеловаца који представљају незаобилазне референце не само у оквирима њихове националне књижевности него и на светској литерарној сцени! Њихова имена су свакако добро позната и српским читаоцима: Ромен Ролан, Андре Жид, Роже Мартен ди Гар, Франсоа Моријак, Албер Ками и Клод Симон.

За један од неопростивих, „смртних грехова” Гонкура сматра се нарочито велика неправда учињена према Лују-Фердинанду Селину и његовом ремек-делу, ингениозном роману Путовање на крај ноћи. Скандал који је изазвао жири 1932. године додељивљањем награде већ заборављеном писцу Гију Мазелину за његов роман Вукови објављен — интересантан податак! — код Галимара, препричава се и данас, и служи као један од главних аргумената за дискредитацију Гонкура. Подсетимо укратко: бунтовни, анархични, пргави и надасве талентовани писац Docteur Destouche, који је за свој књижевни псеудоним одабрао име Селин, објавиће те далеке 1932. године роман изузетне уметничке снаге, необичне стилистичке креативности и зачуђујуће језичке енергије и инвентивности; роман у исто време провокативан, сушта супротност буржоаском „добром укусу” и његовом haut style-у. Одушевљена, авангардна критика дочекује Путовање на крај ноћи са нескривеним ентузијазмом и обасипа га похвалама. Чак и Гонкуров жири

га, чини се, прихвата једнодушно, са симпатијама. Кршећи правила гонкуровске деонтологије, утицајни члан жирија Леон Доде се одлучује на преседан: само дан пре званичне одлуке, Доде јавно најављује без икакве резерве очекивани Селинов тријумф. Сутрадан, међутим, на официјелној церемонији — *soir de théâtre*: награда је већином гласова додељена Гију Мазелину! Књижевна чаршија — писци, критичари и, наравно, новинари увек жедни сензација — у шоку је. Запрепашћени, неки ће се задовољити тек саркастичним коментаром, као, на пример, писац Пол Низан који ће се наругати сумњивом укусу жирија и његовој одлуци да једном расном романсијеру претпостави „углађене пудлице буржоаске књижевности”. Други, мање увиђавни, искалиће свој револт на други начин и жешћим речима, испалујући много теже оптужбе на рачун жирија. „Афера Селин” ће се убрзо, са јавне сцене преселити у судницу, а потом, и дефинитивно, у историју књижевних скандала.

6. „Ђаво” ипак није толико црн

Симпатизери Гонкура — међу којима су дакако најбројнији његови лауреати и писци који још увек вребају своју шансу и потајно гаје наду да ће се једог дана ипак овенчати толико оспораваном али још увек престижном наградом — исказују, наравно, много више разумевања и толеранције према незахвалној улози „књижевних судија” коју обавља жири Десеторице. Истичући сасвим релевантну чињеницу да су грешке увек могуће када је реч о просуђивању књижевних дела, нарочито када се тој деликатној делатности приступа *ad hoc*, без неопходне временске дистанце и под великим притиском медија и културне јавности, симпатизери Гонкура се неретко претварају у, такође бескомпромисне, браниоце части једне, по њима, угледне и достојанствене националне књижевне институције. Институције која је, додају они, имала и још увек има непроцењиви значај у промоцији националне књижевности не само у Француској него и у свету. Да би показали како „ђаво” није толико црн колико га оцрњују његови противници и острашћени опадачи, они дакако имају своје контра-аргументе које, такође, није лако ни игнорисати ни побити. Чак и када је у питању „смртни грех” Гонкура и афера Селин, треба погледати, истичу они, и другу страну медаље: Селиново ремек-дело је представљало такву новину, толико је ишло испред свога времена, да је збунило и преварило многе, а не само жири Десеторице. Зар се, на пример, увек пронишљиви Галимар није

такође показао „слепим” када је глатко одбио да штампа Путовање на крај ноћи!? Зар један од тада најутицајнијих критичара, Виктор Маргерит, није окарактерисао Селинов роман као „шесто страница вулгарности и опсцености”!? Зар, напокон, католички писац и будући нобеловац, Франсоа Моријак, није показао исто „слепило” када је са индигнацијом закључио да читање те „давитељске” књиге „не треба препоручивати апсолутно никоме”!?

Ако се и догодило да се Десеторица огреше о неког писца, ако су и били приморани да у тешким временима праве компромисе, ако су и сами западали у личне трзавице — све то скупа није довољно, истичу симпатизери Гонкура, да се на њих безобзирно баца дрвље и камење. Уосталом, зар се дискредитовањем Академије Гонкур не баца сенка и на све њене лауреате, па и на оне писце чије су књиге надживеле своје ауторе и током читавог једног столећа освајале симпатије милиона читалаца у Француској и широм света. Упирући прстом искључиво на грешке и скандале, опадачи Гонкуровог жирија заборављају његове огромне заслуге у откривању нових талената, као и у промоцији на међународној сцени већ афирмисаних писаца. Јер, непобитна је чињеница да је „задужбина” браће Гонкур имала, поред пропуста, и своје велике, „звездане тренутке”; да је знала да испољи изузетну луцидност у препознавању недовољно признатих или оспораваних аутора; да је имала снаге да, после повремених посртања, поврати ауторитет и углед, па чак и да покаже храброст супротстављајући се доминантном духу времена, академској и булеварској критици... Афирмативни примери које истичу браниоци Гонкура али и неутрални аналитичари, премда мање бројни од негативних, доиста не мањкају. Довољно је, за ову прилику, поменути само оне најилустративније.

Један од великих тренутака луцидности Десеторице, ако не и највећи у једновековној историји жирија, свакако представља додела награде 1919. године Марселу Прусту за роман У сенци процвалих девојака. Наравно, данашњем читаоцу и обожаваоцу колосалног романескног циклуса У трагању за изгубљеним временом тај избор се чини очигледним, готово баналним. Читаоцима првих деценија XX века то, међутим, није изгледало тако очигледно. Нарочито ако се узме у обзир, на пример, чињеница да су према првим књигама великог писца изразили резерве, између осталих, и угледни издавач Галимар и будући нобеловац Андре Жид. Ни роман који ће крунисати Десеторица није наишао на неподељене симпатије тадашње критике. Напротив. Још увек под утицајем јаких патриотских осећања изазваних огромним жртвама Првог светског рата,

поједини критичари су се тешко мирили са одлуком да се престижна награда додели једном снобу и „салонском козеру”. Тако ће, на пример, Ноел Гарније саркастично приметити како је лауреату додељено признање као захвалност Десеторице за пишчеву „похвалу њиховим стомацима”! Један други критичар ће се још жешће окомити на крхког, болешљивог и контемплативног романсијера. Он ће без зазора назвати Пруста „талентом с оне стране гроба” а његов роман оценити као „збирку несанице коју је написао један самотњак и која нема много додирних тачака са духом нове генерације задивљене лепотом борбе...”!

У неоспорне заслуге Гонкура се с правом убраја и медијско лансирање Андре Малроа који ће постати лауреат 1933, само годину дана после афере Селин. Заслуга која ипак неће бити довољна жирију да зацели још свеже ране и да се искупи за промашај из претходне године. Ни тада а ни касније, упркос чињеници да је награђени Малроов роман, *Condition humaine*, доживео невиђени успех код публике, да би све до данас остао апсолутни рекордер међу Гонкуровим победницима са више од три милиона продатих примерака!

С друге стране, да жири Десеторице није (или да није баш увек, како то желе да прикажу његови противници) састављен од „бескичмењака” и опортуниста спремних да се безрезервно потчине владајућим идеологијама и књижевним модама, показују два речита случаја. Први се односи на избор лауреата драматичне ратне 1916. године. Уместо да предност да делима која глорификују патриотски дух и жртвовање за *mère-patrie* како су сви очекивали, жири се опредељује за *Le feu* Анрија Барбиса — пацифистички роман наглашене антимилитаристичке оријентације. Истина, овај писац, бивши следбеник симболиста и унанимиста, ангажоваће се, попут многих других патриота, као волонтер у одбрани угрожене домовине, али ће његов роман бити, уместо оде, негација хероизма, и крик револтираног сведока који денонсира ратне профитере, Цркву и религију... Крик побуњеника који отворено зазива револуцију, толико отворено да је право чудо како је уопште могао измаћи ратној цензури. Наградити такву једну књигу, и то у години у којој се десио Verdun,⁶ био је не само чин храбрости него и својеврсна дрскост.

Ништа мању „политичку некоректност” Гонкуровци су показали и 1949, само неколико година после озбиљне моралне и политичке компромитације и шуровања са петенистич-

⁶ Најкрвавија битка из Првог светског рата — нека врста француске Пирове победе — у којој је погинуло више од 360.000 француских војника!

ким режимом. Те године, наиме, награда је отишла у руке Роберу Мерлу за роман који је пре тога одбила да објави париска издавачка кућа Жилиар због — недостатка патриотизма! Да подсетимо: у награђеном роману, Мерл ће се храбро ухватити у коштац са тада непријатном табу-темом — више него понижавајућим француским војним поразом 1940. године и општим моралним расулом које ће потом уследити. Роман непријатне истине, уз то још и Гонкуров лауреат! Биће то горка пилула за званичну политику која се упорно трудила да земљи поврати изгубљено достојанство, одржавајући је у илузијама како је, ето, захваљујући генералу Де Голу, Француска ипак на крају извојевала победу — *victoire au finish!*

7. Чекајући Годеа

Рововски рат за и против Гонкура, као саставни део фолклора који француску књижевну јесен чини још атрактивнијом, пратио је, наравно, и овогодишње селекције и финалне промоције нових лауреата. Још пре додељивања главних награда, у фази „загревања”, тон је дао писац и новинар Гиј Конопницки, који је већ обимној библиотеци сваковрсних списа посвећених француском феномену књижевних награда, додао и један свој жучни памфлет. У књизи објављеној под насловом Велика подвала, овај памфлетиста врти већ познату причу о „перверзном” врзином колу које сваке јесени играју писци, издавачи, жирији и новинари, колу које по обичају „воде” из сенке моћници бездушне „индустрије књига”, а чија је највећа жртва сама књижевност. Свестан да спада у круг писаца који нису у милости Десеторице, Конопницки у својој побуни против „велике подвале” неће поштедети никога, ни писце-саучеснике, ни издаваче-издајнике, ни жирије-марионете, а нарочито не — Гонкурову академију!

Ипак, иако унапред подвргнут сумњи књижевне чаршије, Гонкуров жири је овога пута, барем је тако изгледало, одабрао „идеалног лауреата”. Најјача карта на коју је могао заиграти жири, „карта открића”: награђени писац Лоран Годе (*Laurent Gaudé*) не само да је веома млад — свега тридесет две године — него је уз то и талентован. Доказ: његове књиге наилазе на опште симпатије код широке читалачке публике и одушевљених књижара; а његов претходни роман егзотичног наслова Смрт краља Цонгора — пошто је у финалној расподели карата Десеторице 2002. изгубио за длаку (за победника је проглашен један од најбољих савремених писаца, Паскал Кињар) — награђен је вредном утешном наградом, такође Гонкуром али

оним који додељују средњошколци. Друга значајна карта, „карта-изненађење”: *petit Gaudé* није штићеник моћника, није пулен из ергеле великих издавача. Крунишући његов роман *Сунце Скорта (Le Soleil des Scorta)*, објављен код једног провинцијског издавача, *Actes Sud* из Арла, жири је, дакле, јасно побио оптужбе како је, ето, Гонкур под строгим контролом велике издавачке четворке (*Gallimard, Grasset, Le Seuil, Albin Michel*), која је, додајмо истине ради, доиста последњих година поделила све награде на мање-више равне части. Ту чињеницу, другим речима: потврду независности Гонкура, с поносом је истакла на званичној церемонији и актуелна председница жирија Едмонд Шарл-Ру поручујући књижевној чаршији: „Новинари који нас упорно оптужују ширећи приче како је све већ унапред одлучено, грдно су се преварили!” Изјава госпође Шарл-Ру није, међутим, омела новинаре да испреду нову причу по којој је награда додељена аутору *Actes Sud*-а из простог разлога што је Франсоа Нурисје, бивши председник и један од најутицајнијих чланова Академије Гонкур, потписао уговор за своју нову књигу управо са том издавачком кућом. Зли језици! — коментаришу симпатизери Гонкура. Где има дима, има и ватре! — додају његови противници.

Осим тога, показаће се ускоро да ни избор лауреата није толико идеалан колико се чинило на први поглед. Награђена књига *Сунце Скорта* — нека врста романсиране породичне саге која у традиционалној наративној форми, са повременим епским акцентима, прати судбину пет генерација Скорта, породичног клана са југа Италије који испашта прародитељске грехе и проклетство — наишла је, истина, на позитиван пријем код критике и на више него леп одзив читалаца. Још пре „крунисања”, продата је — како тврди издавач — у више од 80.000 примерака! Међутим, после проглашења *Годеа* за новог лауреата Гонкура, критика је донекле изменила свој став: тако је, илустрације ради, утицајни дневник *Liberation* окарактерисао овај роман, непосредно после одлуке жирија, као низ клишеа структурисаних на једној стереотипној наративној матрици. Ни неколицина других критичара није била баш одушевљена *Годеовим* романом: с тим у вези, свакако је индикативно да се за Гонкуровог лауреата није нашло место на релативно широким листама најбољих књига за 2004. коју традиционално објављују угледни недељник *Le Point* и референтни књижевни магазин *Lire!* Што се, пак, тиче публике, она очито није променила мишљење. Напротив, роман *Сунце Скорта* је у међувремену узнатрпевао за неколико места на ранг-листама

⁷ Према ранг-листи објављеној средином децембра у недељнику *Nouvel Observateur*, *Годеов* роман заузима високо, треће место.

најпродаванијих књига.⁷ Наравно, није ни први а ни последњи пут да се укуси публике и критике разилазе. Дефинитивни суд о томе да ли је Годе заиста био „идеални лауреат” даће једини непристрасни судија — време, оно решето што ради за будућност одвајајући жито од кукоља. А у међувремену...

У међувремену, као по оној старој: пси лају а караван пролази. Лауреати ће се смењивати сваке године, као и свечане церемоније проглашења победника у ресторану „Drouant” где се — треба ли уопште истаћи — пију изванредна вина и густирају најелитније врсте сирева; незајажљива издавачка машинерија и даље ће избацивати нове бестселере којих се, попут лањског снега, више нико неће сећати за коју годину; критичари и новинари вртеће исте приче о скандалима и о крају „праве књижевности”; а стогодишњи Гонкур, жилави Musée Grévin, наставиће и даље да „непристрасно” дели „правду” излазећи као стварни победник — захваљујући можда више својим противницима него браниоцима — чак и из оних књижевних ратова за које се мисли да их је већ изгубио.

РАДОЈКА ВУКЧЕВИЋ

КОЛОНИЈАЛНА И ПОСТКОЛОНИЈАЛНА ТЕОРИЈА

Разговор са Хоми Бабом*

Радојка Вукчевић: Ваше анализе постколонијалног стања дају значајан допринос тренутној критичкој и теоријској деба-ти. Сагледано из Ваше концепције „дискурзивне идеологије” (у којој је идеологија мулти-акцентална а „реалност” се види као она коју производе текстови који су супротни свему што је фиксирано или дато), то стање рефлектује савремене марксистичке теоретичаре Алтисера и Иглтона, али и проблематизује појмове као што су „миметичко” и „телеологија”, „колонизатор” и „колонизовани”.

Хоми Баба: Дозволите да покушам да га сагледам историјски и концептуално. Претпостављам да можемо говорити — иако нисам сигуран — о три или четири главне дистинкције. Мислим да можемо рећи да је велики дио 19. вијека, од средине 19. вијека, можда чак од почетка 19. вијека, био период када су колонијалне снаге представљале главне идеологије, дискурс. Био је то колонизаторски дискурс, дискурс који је оправдавао колонијализам или империјализам. Углавном, радило се о дискурсу којим се изражавала мисија цивилизовања. У пита-

* Хоми Баба је професор енглеске и америчке књижевности на Харварду. Истражује интеракције између књижевне теорије и књижевности, колонијалне и постколонијалне теорије и књижевности постмодернизма. Аутор је великог броја чланака о постколонијалном стању. Највећи допринос дао је у делима *Нација и наратив* (1990) и *Локација културе* (1994). Наша сарадница, професорка Универзитета Црне Горе Радојка Вукчевић, начинила је и интервјуе са Лоренсом Бјуелом и Стивеном Гринблатом, који ће бити објављени у наредним бројевима Зборника Матице српске за књижевност и језик.

њу су два или три дискурса. Један је британски, колонизаторски, дискурс који је у тијесној вези са законом којим се заводи ред у трећем свијету, затим појам индивидуализма, појам историзма. То су биле идеје које су почивале на основама које су углавном оправдавале империјалне подухвате. Наравно, у позадини је био капитал.

Међутим, цивилизацијска мисија имала је другачији карактер када је у питању Француска. Док су се Британци више интересовали за социјалне институције, организације, право и друштво, Французи, који су се опходили према својим колонијама као према департманима саме Француске, говорили су да је француски грађанин, било колонизован или неколонизован, у Карибима, у Африци, Сјеверној Африци, истовремено Француз, неко из Француске. То значи да се француска цивилизацијска мисија мање бавила социјалним институцијама, а више стварањем субјективитета и културе. Многе од француских идеологија колонизације биле су мање очигледно дискриминаторске у односу на британске. Међутим, њих је занимало обликовање душа колонизованих према француском моделу. С друге стране, иако знамо да се радило о старим идејама, оне се нису могле остварити, јер је питање расе стално улазило у домен индивидуалног, а главна идеја француског грађанства тиче се везе појединца са државом, што је представљало далеко мање институционални дискурс од британског.

Трећи дискурс односио се на њемачку колонизацију. Исто тако, не треба заборавити да су за разлику од Француза, Немци имали веома мале територије. Имали су нешто у Африци, знате, не много, они заправо нису били велика колонијална сила. Али, они јесу били заинтересовани и ускоро су почели да гаје тај романтичарски империјални поглед. То и данас можете препознати по њемачким музејима ако на примјер одете у Берлин, то острво музеја.

Ова три дискурса можемо сумирати ако кажемо да су неки дискурси гледали са више симпатија према колонизованим народима и домаћим културама док су други то чинили са мање симпатија. Основна жеља је била да се оправда цивилизацијска мисија, да се модернизују колонизовани народи, али оног тренутка када је модернизација изазвала те исте колонизоване народе да поставе захтјев за слободом, колонизатори му нису хтјели удовољити.

Ако напустимо 19. вијек, видјећемо да се на почетку 20. вијека широм свијета јавља низ покрета који воде ка политичкој и културној независности и стицању права колонизованих. У ствари, почиње да се јавља националистички дискурс. Тако, главни, доминантни, дискурс који се односи на колонизацију,

не постаје онај колонизаторски, већ дискурс еманципације. Чују се гласови Гандија, Феноа, Алберта Мемија и других. Дакле, јавља се дискурс национализма, а оно што је веома интересантно јесте то да је овај трећи националистички дискурс — деривативни дискурс, дискурс који је изведен из самих колонизацијских дискурса. Тако, трећи свјетски националистички дискурс узима нешто од претходних и преводи их кроз цивилизацијску мисију. На примјер, Махатма Ганди тражи слободу Индије, стварајући хибридни дискурс. Он, с једне стране, каже: „Ја желим слободу зато што је слобода хришћанска идеја”, при чему се служи Библијом, али и мислима Емерсона, Тороа, Раскина и многих других аутора са Запада, тако да је цијели дискурс независности Индије, који се често описује као хинду, и који истина дугује традицијама религија Индије, изводи свој реторички и идеолошки пламен из идеја са Запада, идеја које је Запад усадио за вријеме колонизације. Према томе, можемо закључити да је ово био период углавном националног и националистичког дискурса. Кључне ријечи и даље су биле: слобода, еманципација, једнакост.

Половином 20. вијека долази до тренутка који јако симболизује ове дискурсе — уједињују се несврстани народи, трећи свијет. Након овог периода, долази период када осиромашене земље свијета, које су можда имале формалну независност, никада због тог истог сиромаштва не успевају да изграде своју јаку буржоазију, а, као што знате, један од услова да имате нацију јесте да имате јаку образовану економски независну буржоазију. Овакви услови нису постојали. Капитализам је био у нареду због дугог периода колонизације. Не заборавимо, интелектуалци су били образовани на Западу. Тако долази до периода када постоји и економска и интелектуална зависност од оних истих снага од којих су се ослободили прије 20 година. И тако се оснива Свјетска банка, али долази и до периода Хладног рата. Имати независну нацију у свијету Хладног рата јесте нешто веома осјетљиво, јер, ако сте економски независни, а свијет је подијељен за вријеме Хладног рата, морате некако покушати да преговарате о релацијама, а, као што знате, то је веома тежак чин балансирања.

Главни критички дискурс који се сада јавља могао би се назвати неоколонијалним, марксистичким дискурсом речено, дискурс који се генерисао захваљујући социологији, неки вид латиноамеричке марксистичке локације, који почиње крајем педесетих, протеже се кроз шездесете и седамдесете и најчешће описује као неоколонијални свијет. То је свијет у коме ново-независне нације имају на челу владе које зависе од Запада, када је у питању било каква помоћ. Ово је, дакле, период ве-

ликих помагања, али, као што знамо, ниједна помоћ није бесплатна, јер вас доводи увијек у неки однос зависности.

Сада долазимо до четвртог и коначног дискурса који бих ја назвао постколонијалним, а занимљиво је и примјетити како се првобитно термин „постколонијално” користио у журналистици или економији, али је, временом, упркос критици, прихваћен у академији и ван ње. У ствари, потребно је прихватити различите елементе појма постколонијално да бисмо схватили шта се догађа у овој области. Као што сам рекао, он се често сагледава као дискурс универзитета, именовање свијета углавном од стране интелектуалаца, интелектуалаца на љевици, то јест академика на љевици. Постколонијално има, у ствари, академске коријене углавном на западним универзитетима, као нешто што припада низу интелектуалних покрета у прошлости. Да истакнем: постколонијални покрет је, по мом мишљењу, дио тог низа покрета. Он је донекле дио онога што је познато као Нова љевица, онога што је познато као алтернативни политички покрет, политика разлике, дио новог феминистичког покрета, дио културолошких студија, дио појаве геј или квијер студија, постструктурализма, онога што се назива постмодернизмом. Тешко је сада рећи шта сви ови различити покрети имају заједничко, јер имају различите конституенте, концептуалности, историје. Ја мислим да им је заједничко то што сви виде себе као политички прогресивне, сви су они у ствари у неку руку сјенка марксизма, јер сјенка марксистичке традиције лебди изнад њих. Од раног марксизма разликује их то што мање вјерују у детерминистичку епистемологију и дијалектику марксизма.

Све ове покрете интересују питања културе и питања политичке економије која покушавају да повежу. Интересује их субјективност која зависи од концепције промјене идентитета, као и све промјене везане за појам идентитета. Веома их интересује начин на који језик и сигнификација стварају неку врсту метафоре за размишљање о друштвеним релацијама. Занима их како се конституише језик од различитих дјелова говора, именица, фраза, клауза, препозиција, и како се ствара значење преко система разлика. Да се подсетимо: ми разумијемо значење неке реченице не због тога што постоји еквиваленција између сигнификатора, већ због тога што су сигнификатори садржани у ланцу разлика. А шта та слика, метафора, у ствари, показује — показује различито поимање вриједности. Те именице, глаголи, дјелују различито, имају различите вриједности, не могу се свести на исту вриједност, не постоји еквивалентна вриједност. Према томе, ова концепција разлике јесте процес, један систематски процес у коме су везе, артикула-

ција, вјештачки. Тако ви можете рећи: „Пас сједи на стази.” Или, ја могу рећи: „Ох, погледај, тамо пас сједи!” Као што знате, ми можемо постићи исто значење, али то нису исти говорни чинови. Ови елементи су вјештачки, имају ону арбитрарност која им омогућава да се артикулишу. Они се могу артикулисати кроз систем због диференцијалне и вјештачке природе језика. Они немају значење по себи јер језик има есенцијални еквивалент у себи.

Дакле, ово што сам покушао да укратко објасним има огромне импликације. На примјер, у погледу наслијеђеног марксизма, ови дискурси политичке разлике којима припада постколонијализам кажу да нема ничег што је унапријед одређено. Истина, и они кажу: постоји класа, раса, генерација, геополитичка локација, идеолошки слободна диспозиција, и сви они заједно конституишу социјалну реалност. Ово се односи и на наслеђе постколонијализма у односу на низ политичких разлика, алтернативних политичких покрета итд.

Али, постоје неке идеје које су специфичне за постколонијализам и његову историју. Једна од њих је епистемологија која се опире есенцијализму и детерминизму, феминизму, а којом се тврди да упркос политичкој доминантности Запада у односу на Трећи свијет, Запада у односу на Исток, нереално је претпоставити да је узрок свих достигнућа и неуспјеха у чињеници да су прошле структуре овог свијета фаворизовале Запад у односу на Исток. Наравно, ово је тачно. Али, за људе који живе и раде и пате и преживљавају у Трећем свијету, лако је рећи да се одговорност због неуспјеха, или рецимо, неписмености, да се та одговорност може приписати искључиво нео-империјалном Западу. Ако увијек можемо рећи: „Наш начин живота је потпуно одређен споља”, онда то омогућава веома корумпираним националистичким владама да кажу: „Ми смо жртве”, и да наравно гомилају огромне суме илегалног новца, о чему сигурно знате. Према томе, чини ми се, да се један од важних политичких разлога када разговарамо о постколонијалним питањима не односи на то да је потребно да стално читамо историју независних нација само помоћу термина који изражавају доминацију на глобалном нивоу. Друго, мислим да вас питања постколонијалног такође чине свјесним огромне креативности која постоји у земљама које су дуго биле просто виђене као оне које су експлоатисане, сиромашне, доминиране, што јесте тачно. Имам Индију у виду у којој је дошло до праве експлозије талента и који се, захваљујући високој технологији, интернет комуникацији, већ препознаје и користи. Но, не смијемо заборавити да упркос таленту доскоро колонијал-

ног свијета, упркос томе што подмазују тачкове западне производње, шансе овог свијета су далеко слабије.

Продубљујући ову дебату као анти-есенцијалиста, Ви провјеравате појам „јединственог идентитета” и нудите појам „хибридност”, којим се релација колонизатора и колонизованог сагледава у виду антимонолитичког модела културне размјене којим се негира поларност бинарних модела културе са елементима који нису „ни једно ни друго” већ нешто треће што контрастира термине и територије и једног и другог.

Почео сам са одређеном идејом која ми је показала да без обзира колико је појам колонизације софистициран, напредан, мисионарски, оног тренутка када постане дио колонијалне владавине, дио свакодневице, тада такве идеје, било да изражавају прогрес, или закон, цивилност или религију, када постану дио свакодневног управљања, колонијалног простора, тада ове идеје не могу одржати своје првобитно значење, или свој интегритет, или чак свој ауторитет. Будући да су биле дио колонијалног управљања, оне су прошле кроз процес превођења, и за вријеме тог процеса превођења постојала је шанса да изгубе ауторитет, али је била и шанса да ће они којима су се наметале ове идеје моћи такође да стекну неку предност током овог процеса губљења ауторитета. Колонизовани би могли да на неки начин присвоје нешто од симболичког ауторитета ових термина, да током превођења, мијењања, нађу прилику да себе представе. На то сам мислио јер сам осјећао да су дискурс империје и дискурс национализма ухваћени у поларизовану имажинерију у којој су само постојали колонизатор и колонизовани. Као да су се ове двије силе састале и ово промислиле. Моја теоријска интуиција ми је говорила да када се једном ове двије силе саставе и почну да преговарају једна с другом, да се тада отвара трећи простор: простор који не припада ни једној ни другој. То је концептуални простор. Често се овај простор види јасније код културне интеракције и преговарања, а понекад када су у питању директни политички, економски, социјални или други утицаји. Дакле, ја сам увијек желио да покушам да освијетлим тај трећи простор, простор у коме чак и они надмоћнији морају да жртвују нешто од своје моћи и суверенитета у том процесу док покушавају да себе преведу у тој страни земљи, у страниј култури, у страном језику, у низу страних околности. И ја сам желио да схватим како то изгледа када они који су били доминирани, који су били у могућности да кроз процес превођења стекну неке предности јер најчешће је представљано како они који доминирају намећу нешто до-

миниранима док доминирани ово прихватају као жртве. Наравно, то се често тако и догађало, али ја сам желио да преиспитам ту нарацију. Тако се развијао мој рад. То је био иницијални увид. И, наравно, када сам први пут поменуо нешто тако, људи су помислили да је то политички опасно, рекли су да сам софистицирани политичар који нема никакве политичку одговорност. Тако су ме критиковали они који су припадали одређеном типу марксиста, веома догматских марксиста. Неко као Фредерик Џејмсон, нпр., већ извјесни ортодоксни, традиционални марксиста, који ме мислим нису лично нападали, али су бранили сопствени интегритет, вјеровали су у то о чему су говорили. Али, с друге стране, моје ставове су поздравиле феминисткиње и то феминисткиње нове генерације, феминисткиње које занима сексуалност и психоанализа. И ја сам сâм открио да је психоанализа веома важна, једно корисно средство у односу на оно што ја називам трећим простором, јер је тај трећи простор, концептуални простор, виртуелни простор, то је простор у коме људи имају своје мјесто за социјалну фантазију, то је простор културолошког симболизма, то је простор дискурса, реторике, језика, простор преговарања, то је густо означен простор, и то је мој приступ овом проблему и његовој рецепцији.

Својом плуралистичком и разноврсном методологијом изазвали сте границе између колонизатора и колонизованог, и при томе избјегли критичку и теоријску ексклузивност у духу постмодернизма. Сматра се да је Ваш главни допринос тренутној критичкој дебати у Вашем занимању за конструкцију идентитета и субјективности са становишта колонизованог, да сте Вашом критиком Сеида, Дериде и Лиотара истакли начине на који је колонизовани Други био маргинализован од стране критичке теорије. Колико Ваша становишта доприносе освјетљавању постмодерног стања када је књижевност у питању?

Тешко је дати сажету слику јер на неки начин она произилази из овога о чему сам управо говорио. Јер, десио се велики продор постколонијалног романа, глобалног романа, романа који обухвата многе континенте, многе језике, многе културе. Ако само узмете Сатанске стихове, наћи ћете у њима САД, Британију, Индију и Средњи исток, имате прошлост, имате садашњост. На исти начин су за ову тему важни бројни романи из Јужне Америке. Потом, постоје постколонијални мислиоци као што је Сартр нпр. У овим романима присутна је огромна транснационална, културолошка и политичка перспектива. Али, оно што мене занима јесте начин на који се ствара

ова глобална перспектива, кроз оно што ја називам процесом превођења који такође ствара ситуацију у којој се језик, језик колонизације, језик господара, пише и говори од стране оних који потичу из колонијалног простора, са периферије, и који поново рекреирају ти исти писци. Мислим да је веома важан начин на који се дешава тај процес, процес који сам већ описао, нека врста трећег простора, тако да ови романи добију одредницу глобалности, али они нису просто комбинација Запада и Истока. Они су дио огромне креативности колонизованих народа, који оног тренутка када су схватили да су наслиједили ове језике, знају да се у трансмисији тог културног наслеђа садржи и процес превођења, и они користе предност тог превођења и кроз превођење они стичу свој ауторитет.

ЈОСИЋ И СТЕРИЈА, И ПОМАЛО БОКАЧО

Мирослав Јосић Вишњић, Роман без романа и Док нас смрт не растави, „Народна књига”/„Алфа”, Београд 2004

Током 2004. године Мирослав Јосић Вишњић објавио је два романа, оба у издању „Народне књиге” из Београда, најпре Роман без романа, а затим Док нас смрт не растави. Већ наслови оба романа, а поготово њихова садржина, ако се упореде с насловима и садржином претходних Јосићевих књига, наговештавају изврстан степен промењеног ауторског односа према изабраном романескном предмету. После упоређивања оба романа с претходном прозом Мирослава Јосића Вишњића тај наговештај се претвара у један од значајнијих критичких закључака о књижевној природи ових двеју књига. Он свакако није једини, али је довољно наглашен да се може сматрати важним. У највећој мери се односи на измењену тематску основу нових Јосићевих романа, на извесне промене и проширивање наративног поступка овог аутора, као и на веће коришћење хумора као значајнијег средства његовог новог наративног обликовања стварности.

Пре ових двеју књига Мирослав Јосић Вишњић већ је био окончао своју најзначајнију и најамбициознију књижевну замисао — циклус романа под насловом ТБЦ — остварену у пет романескних целина, објављиваних од 1975. до 1999. године оним редом којим су и настајале, а на крају обједињених у истим корицама у издању из 2002. године. После петокњижја ТБЦ Јосић је 2003. објавио и документарно-епистоларни роман Ратна пошта у библиотеци „Албатрос” у издању „Филипа Вишњића” из Београда, као и два већ поменута романа из прошле године. Три најновије Јосићеве књиге на свој начин говоре да овај аутор у садашњој стваралачкој фази, пошто је успешно остварио претходни романескни циклус, заправо трага за новом кључном темом своје прозе, да испробава и испитује нове наративне поступке помоћу којих би се на нов начин исказао као писац или помоћу којих би се потврдио као проверен и увек провокативан романијер. С друге стране, најновије Јосићеве књиге могу се схватити и као нека врста предаха, затишја и стваралачке паузе и припреме за нове и обимније наративне целине које овај аутор планира у својој

ауторској радионици. Свака од те три књиге, међутим, тешко да појединачно може постати део неког унапред замишљеног наративног низа, а тешко их је и све три заједно видети у таквом низу. Али свака од њих је потпуно самостално наративно остварење, и оно се као такво мора критички и тумачити.

Јосићев Роман без романа сигурно је много амбициозније прозно дело од романа Док нас смрт не растави. Први роман је у правом смислу експериментално и инвентивно наративно остварење у изворном значењу тих речи, док је други, иако је у контексту осталих Јосићевих наративних структура у тематском смислу много слободнији и изазовнији — донекле је такав и у погледу прозног поступка и композиције — заправо много једноставнији и стандарднији као романескно остварење. И први и други роман, међутим, почетне мотивационе тачке имају у познатим књижевним делима српске, односно светске књижевности, Роман без романа у истоименом прозном делу Јована Стерије Поповића, а Док нас смрт не растави, у Бокачовом Декамерону, додуше с много мање заједничких мотивационих тачака од оних које први роман има са Стеријиним текстом. Јосић је у обликовању своје прозе и до сада користио различиту грађу, од документарне и аутобиографске до културноисторијске и литерарне у изворнијем значењу тих речи. Једна врста наглашеније палимпсестне литерарне основе ових романа, који су иначе по многим елементима књижевне структуре веома различити, једна је од оних особина која их, поред заједничких стилско-језичких одлика, међусобно чвршће повезује и истовремено разликује од неких других књига овог аутора. Али и у првом и у другом роману Мирослав Јосић Вишњић се одваја од почетних мотива постојећег литерарног модела и наставља да развија самосталне романескне приче у складу са изабраним наративним поступком и с потребама самог прозног текста, као што је то уосталом чинио и у претходној прози, па се суштинске разлике између најновије и раније прозе на тај начин ипак значајније смањују.

Први од ова два романа, Роман без романа, експерименталан је и иновативан по основној књижевној замисли, односно по теми и садржини, а такав је и по примењеном наративном поступку. Његова експерименталност је тако видљиво радикална да заправо прераста у праву литерарну провокацију, док тематска, садржинска и језичка инвентивност његовог текста, и поред делимично видљивијег ослањања на већ познату садржину Стеријиног дела, такође одлучно утиче на његову ширу читалачку рецепцију. Веза са Стеријином књигом умногосте појачава провокативну страну и доживљај Јосићевог романа. Мирослав Јосић Вишњић одиста се у много чему ослања на Стеријин Роман без романа — стога је директно преузео и његов наслов — али га у извесном смислу и наставља, наставља га у оном могућном правцу у којем би га можда и сам Стерија наставио да је, поред постојеће две, написао и трећу „частицу” свога романа.

Та веза је у првом реду омогућена познатом садржинско-мотивском основном романа, која је у његовим почетним поглављима изузетно видљива. Тиме је, код малобројнијих читалаца који познају Стеријину истоимену књигу, обогаћен непосредни доживљај и убрзана комуникација са текстом, што је једна од веома важних и готово незаобилазних функција овог Јосићевог романескног остварења. Садржинско-мотивска основа Јосићевог романа ослања се на Стеријину основну романескну замисао тако што и његов јунак, као и Стеријин, пролази кроз различите животне ситуације и на тај начин се припрема за пунији, критичкији и дистанциранији однос према животу и према његовим основним вредностима, од оних опште егзистенцијалне и интелектуално-психолошке природе до оних који су непосредно повезани са културом и књижевношћу. Стеријин књижевни јунак пролазећи кроз животне заправо пролази кроз књижевне ситуације, а Јосићев јунак у првом реду пролази кроз историјске ситуације, а тек у њиховом оквиру кроз књижевне. На тај начин у Јосићевом роману пружена је не само књижевна и уметничка слика времена националне историје о којем се говори у роману — а то је време од пуна два века, од Карађорђевог устанка 1804. па до 2004. године — него и о књижевном и културном развоју српског народа у том времену, као и о посебности, о апартности доживљаја и о изузетности личности главног књижевног јунака романа у таквом општијем тематско-садржинском контексту.

Кључна веза између два романа садржана је већ у њиховом заједничком наслову, као и у његовом радикализму у односу на основне вредности и особине стандардне романескне прозе у којој доминантну улогу има добро заснована и поступно развијана прича, које ни у Стеријином ни у Јосићевом роману нема у оном облику у којем би се могла очекивати. Радикализам наслова и садржине и у Стеријином и у Јосићевом роману последица је радикализма њихових стваралачких интенција и функције коју њихови романи имају у одређеном тренутку српске књижевности. Код Стерије је та функција очигледно критичка у односу на дотадашњу српску романескну продукцију. Код Јосића се та намера не осећа тако отворено као код Стерије, мада је у успутним коментарима и он понекад истиче. Стеријин Роман без романа има веома велику књижевноеволутивну и поетичку улогу и значај у историји српске књижевности, посебно српске прозе, док Јосићев роман истог наслова такву улогу замењује изразитом тежњом да савременим образованијим читаоцима омогући веома богат, асоцијативан, ерудитан, чак и забаван и хумором и иронијом испуњен читалачки доживљај који је до крајње мере условљен наративном имагинацијом и ерудицијом аутора романескног остварења. И Стеријин и Јосићев роман праве су књиге хумористичке основе и ефекта. То су веома духовите, имагинативне прозне књиге, прави „шалуви романи”, како је своје дело већ у поднаслову жанровски одредио сам Сте-

рија, што се у извесном смислу може рећи и за Јосићеву својеврсну допуну и наставак Стеријине књиге. Хумористичких романа и иначе има веома мало у српској књижевности, па је допринос српској прози и једног и другог аутора у том погледу веома значајан. Проза Мирослава Јосића Вишњића, осим изузетака у појединим приповеткама из збирке Нови годоци, у понеким поглављима романа Одбрана и пропаст Бодрога у седам бурних годишњих доба, а у мањој мери и у неким другим остварењима, до ове књиге није нарочито била богата хумористичким доживљајем. После ње хумористички однос према књижевном предмету може се сматрати једним од легитимних и важних средстава Јосићевог наративног обликовања стварности. Утицај Стеријиног романа ту је свакако био веома подстицајан.

Сличности и разлике између Стеријиног и Јосићевог романа такође се налазе и у односу њихових аутора према књижевном лику. У оба романа главни лик се зове Роман, што је свакако условљено непосредним односом обојице аутора према роману као књижевном жанру. Тај однос, међутим, код њих није истоветан. Код Стерије је веома критичан и чак сатиричан, што је и сасвим разумљиво с обзиром на неразвијеност тог жанра у српској књижевности у времену у којем је Стерија писао свој антироман, док је код Јосића тај однос много сложенији, што је такође разумљиво с обзиром на развој и уметничке домете српског романа од Стеријиног времена па до краја XX века. У Јосићевом роману стога је дата специфична, селективна историја српске књижевности и српског романа за последња два века, док је код Стерије критички и сатирички однос усмерен у првом реду према одиста малом броју дотада објављених српских сентименталистичких и историјских романа, међу којима су били и његови. Стерија је дакле био и аутокритичан према својим историјско-сентименталним романима, и то с разлогом, док Јосић ту врсту односа према властитом романескном опусу, такође с разлогом, изоставља. Али Јосић зато, набрајајући најзначајнија романескна остварења српских писаца за последња два века новије српске књижевности, за разлику од Стерије код кога таквог односа нема, истиче позитивне и кључне момените у развоју српског романа и на тај начин издваја управо она романескна остварења која су, као и Стеријино дело знатно допринела развоју новије српске књижевности.

Двојица аутора много су ближа један другом у односу према књижевном јунаку. И то не само због понављања почетних мотива и ситуација Стеријиног романа у Јосићевом, већ и по ауторском третману главног књижевног лика, као и по третману оних књижевних ликова који се са сличним или нешто измењеним именима јављају код обојице аутора. И код Стерије и код Јосића Роман као главни књижевни јунак јесте онај лик који не пристаје на постојећи ред ствари, који је изузетно индивидуалан, слободан у опредељењима, у поступцима, у избору, који је пун радости и жеље за животом, који је

понекад ироничан, сатиричан, самокритичан, дакле онај који успоставља веома активан однос и према свету и према властитој личности. Јосић је, за разлику од Стерије, имао много више могућности и простора да појача управо индивидуалне црте свога јунака, и он је то са задовољством чинио, тако да се његов јунак Роман сасвим слободно и нимало оптерећено креће и кроз простор и кроз време, и кроз историју и кроз књижевност.

У роману је посебно важно његово пролажење кроз историју. А оно је омогућено Јосићевом функционалном замишљу да његов јунак, двеста година после рођења, односно од 1804. па до 2004, када се завршава прича романа, обележава тек свој педесети рођендан, пошто је рођен 29. фебруара преступне 1804. године, па дан рођења може да слави сваке четврте године. Таква замисао, уз сан у који Роман обавезно тоне пред сваку важнију историјску ситуацију кроз коју пролази, била је добра мотивациона подлога управо за укључивање дужег историјског тока у Јосићев роман, што је и био један од основних разлога за добро смишљено ауторово решење о датуму рођења главног књижевног лика романа. Стога је и историја у Јосићевој књизи могла бити дата кроз најважније ситуације у којима се налазио српски народ у XIX и XX веку — од Првог српског устанка, преко Велике буне 1848. и 1849. године, Мајског преврата, Анексионе кризе, затим Балканских ратова, Првог и Другог светског рата, 1948. године и Голог отока, студентске побуне 1968. године, Титове сахране, па све до трагичног рата у последњој деценији XX века. То су истовремено и најзначајнији и најтрагичнији догађаји новије српске историје, јер је управо у њима колективно страдање народа било највеће, можда најнеизбежније у оним ситуацијама у којима је изгледало да је био надомак своје историјске победе и остварења сна о коначном уједињењу. Мирослав Јосић Вишњић је, између осталог, и писао свој роман да би из једног посебног стваралачког угла осветлио општу колективну и трагичну прошлост свога народа и да би је илустровао оним догађајима и призорима у њој који су изграђивани не толико у колективним колико у индивидуалним уметничким и књижевним представама.

Његова представа историје, међутим, и поред тамних тонова које у њој види, није тако црна и катастрофична како би се можда могло закључити на основу изабраних тренутака прошлости у којима се историја српског народа рефлектовала са обавезним непосредним или накнадним губитничким последицама. Она није таква зато што је у овом случају реч о контексту и жанру „шаљивог романа”, који по дефиницији, а поготово у пракси, не допушта књижевне представе са изразитијим трагичним последицама. Драматични догађаји из српске историје представљени су у Јосићевом роману једним богатим, надахнутим, маштовитим језиком и стилем и надасве духовитим, шаљивим, хумористичким тоном, са низом оригиналних решења и замисли, од деформисаних имена ликова и вешто измењених или пара-

фразираних познатих књижевних и културноисторијских ситуација, понекад заснованих на сличностима а понекад на супротностима значења, до игре речима и реченицама, и других важних својстава хумористичко интонираног текста, помоћу којих се знатно ублажавају трагичне последице дејства историје на судбину народа и његових избраних појединаца. Читав његов роман замишљен је и остварен као једна веома успела и дугачка књижевна бурлеска, у којој је радост писања, дописивања старих и измишљања нових ситуација, стварање језичких и синтаксичких каламбура, парадокса, бележење снова и њихових последица по судбину књижевног јунака и изглед и садржину текста, низање асоцијација по сличности и по супротности значења или звука, и друга средства хумористичког обликовања прозног рукописа, која га понекад приближавају границама наративне гротеске, основна мотивациона снага и кључно семантичко поље овог прозног остварења.

У таквом жанровском и семантичком контексту могућно је обогаћивати или релативизовати многе елементе структуре прозног рукописа и давати им значења знатно другачија од уобичајених и очекиваних. Мирослав Јосић Вишњић управо је то и урадио у свом роману, урадио је то и са Стеријиним предлошком, и са основним средствима хумористичког обликовања прозног рукописа, и са доживљајем књижевности и доживљајем историје. Можда је у таквом контексту управо доживљај историје у његовом роману имао најнепосредније актуелно и истовремено важно књижевно значење. И као што је Стерија у предговору свом роману забележио да је његово „шалуиво” дело „понајвише писано кад је дух сочинитеља највећом жалошћу обременен био”, исто то, само с много више емотивних и историјских, а с мање књижевних разлога, који су Стерији били примарнији, могао је рећи и Јосић када је писао свој роман, пошто га је започео, како сам каже у једном од малобројних интервјуа које је дао новинама, непосредно по завршетку „Милосрдног анђела” над Србијом, у лето 1999. године, када је одиста имао доста разлога да „највећом жалошћу обременен” буде. Очигледно је стога да је писање романа у хумористичком кључу аутору био предуслов за нужну психолошку и емотивну дистанцу од историјског тренутка у којем је започео писање. Сигурно је такође да његов роман не би поседовао ни мањи ни већи степен хумористичких елемената у себи и да је писан у неком другом тренутку, али би однос према опшტიјем историјском контексту у том случају бар за нијансу морао бити другачији.

С друге стране, доживљај књижевности и значење које самој књижевности као кључном слоју садржине свога романа даје Мирослав Јосић Вишњић умногоме се приближава значењу које књижевности даје и Јован Стерија Поповић. За Стеријин Роман без романа са сигурношћу се може рећи, нарочито после анализе текста и коментара уз анализу које је дао Мирон Флашар, да је то најерудитскији ро-

ман новије српске књижевности. Нешто слично би се у контексту савремене српске прозе могло рећи и за Јосићеву верзију Романа без романа. Ерудитност Јосићевог Романа без романа очигледно је, уз палимпсестну основу и хумористичку интонацију текста, његова најважнија стилска особина. Стално помињање чињеница, имена, ликова, наслова дела, појмова и појава из књижевности, често позивање на мотиве и ситуације из познатих дела српске и светске литературе, честе литерарне парафразе и цитати, бројне асоцијације на појаве и појмове светске културе, уметности, религије, историје, митологије и других области интелектуалног и стваралачког активирања знања и веза са традицијом, обезбедили су Јосићевој верзији Романа без романа епитет једног од мотивски и контекстуално најбогатијих и најпровокативнијих литерарних садржаја савремене српске прозе. На свакој страници његовог романа, готово у сваком пасусу и реченици могућно је открити позивања на претходне текстове и појмове из књижевности и културе. Понекад су она отвореније дата, понекад су само наговештена, а понекад су скривена иза наоко обичних и свакодневних ситуација које непосредније не наговештавају дубљи семантички контекст с којим су повезана и кључну литерарну функцију коју им намењује аутор. Мирослав Јосић Вишњић је своју верзију Романа без романа овим и сличним књижевним особинама знатно приближио осталој својој прози, нарочито неким делима у њој, јер су цитатност, парафразе, асоцијације, референцијалност и друге особине савремених прозних текстова једна од њених веома важних литерарних особина.

Занимљиво је у том контексту што Јосић ни на једном месту у свом роману не помиње роман или, тачније, антироман надреалисте Марка Ристића с насловом Без мере, који је, као и Јосићев, такође инспирисан Стеријиним Романом без романа и многим другим ситуацијама литерарне и палимпсестне природе. (Занимљиво је, међутим, да Ристићев антироман, чији се главни лик такође зове Роман, у свом поговору и коментарима за Стеријину књигу не помиње ни Мирон Флашар.) И само изостављање Ристићевог имена и наслова његовог антиромана из корпуса помињаних или цитираних књижевних предложака у Јосићевом Роману без романа на својеврстан начин говори о негативном односу његовог аутора према Ристићевом радикално иновативном прозном тексту новије и авангардне српске књижевности. И у овом случају, међутим, одсуство одређеног хоризонта очекивања свакако може да буде бар мали знак његовог својеврсног и скривеног присуства у Јосићевом тексту. Такво одсуство и присуство, међутим, нити умањују нити увећавају књижевни значај актуелне верзије Романа без романа, већ на парадоксалан начин појачавају могућности његове рецепције.

Али зато Мирослав Јосић Вишњић у роману Док нас смрт не растави отворено помиње његов иницијални литерарни предложак.

Иако Бокачовом Декамерону он не даје улогу кључног тематског и мотивског агенса свога рукописа, већ његово присуство у структури новог романа ограничава на сличну иницијалну ситуацију у којој започиње прича романа и на сличну композициону основу у којој се одвијају појединачне приче најважнијих протагониста овог романеског остварења — сто поглавља Јосићевог романа одговара броју од сто прича у Бокачовом Декамерону — веза са овим делом светске књижевности много је суптилнија и чвршћа. Она се у најважнијем књижевном слоју овог романа остварује у ауторовој намери да нарративно представи проблем емотивне и моралне природе својих савременика и да га постави у један шири спољашњи контекст, како је то својевремено учинио и Бокачо, који је такође говорио о моралним и емотивним недоумицама својих савременика и о начину на који су их они разрешавали. Мирослав Јосић Вишњић истовремено укључује у свој текст и један много значајнији егзистенцијални и психолошки проблем — близину и међусобну условљеност ероса и танатоса — и на његовој основи развија кључне исповести својих књижевних јунака.

То што се Бокачов Декамерон изричито помиње у једној од реплика једног од књижевних јунака романа — а сви јунаци Јосићеве књиге одреда су интелектуалци, па је помињање различитих књижевних дела једна од природних илустрација њихових општих интересовања — на свој начин сведочи о ауторовој намери да читалац, као и у случају Романа без романа, током читања његовог романеског рукописа активира своје знање књижевности и у непосредни доживљај новог књижевног текста учита старо читалачко искуство, да би на тај начин нови читалачки доживљај био што потпунији и што усмеренији. Тиме Мирослав Јосић Вишњић на индиректан начин прихвата неке од важних поетичких принципа постмодернистичког писања, али им не даје тако пресудно поетичко значење какво имају у рукописима доследних посмодерниста, јер зна да су они део општег искуства модерне књижевности XX века а не само неких њених још актуелних тенденција.

И док се за Роман без романа може рећи да припада оној групи Јосићевих књига које својом садржином, бар једним њеним слојем, третирају проблеме историјског трајања, макар он знатно био неутрализован хумористичким приступом изабраном књижевном предмету, роман Док нас смрт не растави сигурно припада другој групи Јосићевих књига, оној групи у којој се третирају проблеми и недоумице данашњег човека и положај појединца у данашњем времену. У круг тих општијих појмова постављени су и садржина и значење овог романа. Његову актуелност знатно појачава временски тренутак у који је смештена његова садржина, а то је ноћ пред 5. октобар 2000. године и неколико дана после тог датума. Међутим, Јосић тај датум и његово актуелно политичко значење не укључује непосредно у структуру свога романа, већ посредно сугерише његово много трајније и много ва-

жније историјско значење, које се на симболичан начин активира кроз исповести протагониста романа о њиховим најинтимнијим животним и емотивним опредељењима. Сигурно је да избор датума у којем ће се одвијати њихове исповести, које аутор веома инвентивно назива „причестима”, на симболичан начин повезује индивидуалну судбину књижевних ликова са колективном судбином народа који се 5. октобра, због грехова које је дотад починио и различитих искушења кроз које је пролазио, такође симболично причешћује пред историјом и пред самим собом. Јосићеви књижевни јунаци своје грехове и своје животне приче износе пред пријатеље, да би у међусобном сучељавању лакше дошли до потпуније истине о себи самима. Иако се у Јосићевом роману третирају и наративно представљају веома крупни егзистенцијални и индивидуални проблеми и веома осетљиве и судбоносне животне и интимне теме, у њему нема моралисања, нема искључивости, нема претеривања. Томе знатно доприноси и Јосићев веома комуникативан језик, који тече лако и спонтано, без застајкивања и шума. Повремено укључивање духовитих и хумором обојених нараторских коментара, односно коментара главног јунака романа, и постепено развијање његове сликовито дате животне приче, такође се веома функционално уклапају у такав језик и стил.

Све то, уз веома провокативну тематску и садржинску окосницу романа произашлу из вечитих питања љубави и њене моћи и немоћи да у данашњем времену одговори на најдубље емотивне потребе човека и жене, доприноси општем читалачком утиску да овај Јосићев роман, иако не припада најостваренијем делу његовог наративног система, врло лако може прокрчити пут до ширих читалачких слојева и да може бити један од оних романа по којима се много брже него по осталима препознаје један савремени писац.

Марко НЕДИЋ

ЗА УСПОМЕНУ НА ПЕПЕО

Бранислав Петровић, Жежевасион, приредио Љубомир Симовић, НИН, Београд 2004

Има неке од обичног живота дубље правилности у чињеници да песник Бранислав Петровић није могао да оконча и за живота објави своју последњу песничку књигу. И слично томе, да је његову прву, постхумно штампану књигу објавио НИН, недељник у којем је годинама писао своје радо читане колумне. Те чињенице говоре колико о песнику и његовом темпераменту, тешком и блиставом занату песничког говорења (односно писања), толико и о самом времену у ко-

јем је Брани Петровићу било суђено да пише песме и да живи. И да умре.

Сходно тим речима не можемо знати како би ова књига изгледала (и да ли би уопште изгледала) да ју је уобличио сам песник, као што се спомињемо да су је песнички кругови и преостали ретки читаоци поезије годинама чекали, сусрећући ту и тамо Бранине песме по књижевној и некњижевној периодици. На известан начин и како бива код песника чија је судбина неразмрсиво сплетена с временом у којем живе, Брана Петровић је писао на мах а живео на стално — у суровом добу постутопијске катаклизме. Тако су ове песме одговори савременој историји и када је директно коментаришу и када су наизглед „само” посвете пријатељима, мртвим и живим...

На корици књиге стоји један зрачни, врели неологизам, жежевасион, који се Љубомиру Симовићу наметнуо, док је читао песникове стихове, за неочекивани наслов Петровићеве књиге. И док из те речи по мом осећању бије ватра, ништа није хладније од песникових речи из овог рукописа — јер су прах, пепео и лед њени глобални симболи (смрти) — централне шифре рукописа. Не случајно и сам песник у другој строфи песме, у којој је употребио реч жежевасион каже:

Моја грофица жежелед
жеже коб
Кућа
Пред кућом гроб

— где не постоје, да кажем тако, „сигурни подаци” да ли је и кућу и гроб у стању да сажеже та насловна реч, грофица жежевасион.

На двема суседним странама књиге Жежевасион стоје и огледају се у језичком огледалу следећи стихови:

На проучавање пепела
(оног што остане после муње)
Страћио си младићке дане
Драга бића и драге ствари

и, у одблеску:

Све је већ лед. И мисао о леду као трансценденци.
И кадионица на гробу, и тамњан, и венци...

Сипкави еквиваленти праха и пепела и тврди еквивалент леда (прљавог и чистог, тла и воде, трошног и топлывог) — доминантне су у песниковом позном погледу — и кад хули и кад посвећује. Поглед на свет — овде је поглед на гробље, а разговор са другима, најчешће је разговор с мртвима. Жежевасион, наиме, потврђује дефиницију чо-

века по којој је он биће које једино поседује свест о смрти и с њом у мозгу и на грбачи промиче кроз живот — између праха, пепела и леда...

И у стиховима у којима Брана Петровић без дистанце и опрезности коментарише неке савремене политичке феномене (рецимо, Хаг), испод покаткад плитког (националног или хуманистичког) ангажмана, он непогрешиво карактерише актуелну ситуацију: јеси ли шеф или помије лиферијеш, каже, а после низа (не)очекиваних песничких потеза наставља упитни списак: Смераш ли заклати наше јање / Ил си пастирицу намерачио?

У већини позних песама Брана Петровић види свет као широко гротескно, паклено позорје у којем се наметљиво бучно мешају звуци и гласови, сцене и призори пировања злог и наопаког. Дефинишући актуелни људски лик у песми Напаст и показујући да се од таквог лика нема где побећи, Брана Петровић се враћа позном репертоару пепела, праха и леда:

У пепео да се спретеш, у отрове, не помаже.
Из коштице, шћућуреног, шћапи те.

Но суштинску слику доба и песниковог места у њему, донеће антологијска песма Вида, која имитујући говор циганских пророчица говори истовремено о садашњости и о будућности, о песниковом месту, али и месту сваког од нас у овом часу. Кумулацијом понекад семантички сасвим прозирних песничких слика апокалипсе, а понекад непрозирних но изразитије тим убедљивих, наговештајних визија, у једној врсти големе симболичке градације, песник је разноликошћу гротескне грађе начинио непролазну песму. На сасвим другачији, логички супротан начин поступиће у једноставној песми Када те остави она коју волиш, која подрива информатичку причу о редуваности, понављајући појединачне секвенце и по осам пута, у грађењу једне очајничке монотоније. Упоредите четврту строфу песме посвећену приказивању стања остављеног човека:

Идем да прошетам идем да прошетам
Идем да прошетам идем да прошетам
Идем да прошетам идем да прошетам
Идем да прошетам идем да прошетам...

Управо многострука понављања и најједноставније римовање у катренима и управо колоквијални језик, чине песму Када те остави она коју волиш фасцинантном.

О гротескности свега у песниковој позној визији можда најбоље сведочи четвороделна песма с насловом Стихови о смећу, где се свет приказује као големо одлагалиште смећа које ће победити све. Први део песме пориче будућност реалног света, други књижевност и њене

љубитеље, трећи је посвећен пропадању, труљењу хране, а четврти горко коментарише властиту судбину. Ефектна транспарентност дистиха у којима је песма испевана, свежина римаријума (колико и његова повремена предвидљивост!), заумни хуморни преокрети, све то поменуто песму, коју сам имао среће да својевремено на једној песничкој академији у Краљеву чујем у песниковом извођењу, чини незаборавном. Као илустрацију упоредите баланс тежине и лакоће која је држи у дистиху:

Зборници, речници, историјски списи —
Све то над ђубриштем о кончићу виси;

или пак дубински хумор поентног дистиха трећег дела песме:

Јаје је борбено, али и за јаје, ево
Смеће подмеће кашику под црево.

Упоредите и безизлаз ситуације у једном од последњих дистиха Стихова о смећу:

У времену смећа, све што неће
Да постане смеће, већ је смеће.

Поговор Љубомира Симовића убедљиво одсликава не само стање у којем је песник радио на последњој књизи и стање преосталог или затеченог рукописа књиге, чији је радни наслов по мом мишљењу био одличан — Али то је нешто друго — него и Бранин карактер. Крајем новембра 1991. године он је обећавао уредницима „Просвете” да ће „за 15 дана (најмање)” рукопис бити готов!

Заинтересовани читалац ће више о књизи и мањим слабостима у извођењу овог драгоценог издања, моћи да се информише из текста Драгана Хамовића, недавно штампаног у Књижевном магазину, а мени преостаје да кажем следеће: као што је пре неколико година најбоља од свих песничких збирки српске лирике била постхумна Прва рука Оскара Давича, тако је ова година остала под незаборавним знаком одличне књиге Жежевасион Бранислава Петровића.

Васа ПАВКОВИЋ

ПОСЛЕДЊИ ПРОРОК

Светислав Басара, Срце земље, „Народна књига”/„Алфа”, Београд 2004

Без обзира на то како се разни критичари одређују према стваралаштву Светислава Басаре и ма како варирао квалитет његових романа, несумњива је чињеница да је он један од последњих заиста читаних савремених српских писаца, а да при том његова популарност код широког круга читалаца није последица медијске халабуке и свесрдног рада маркетиншких агенција. Начелан одговор на питање зашто је Басара читан није сувише компликован: напосто, он пише духовито и забавно, иронично се поигравајући свиме чега се у приповедању дотакне (нашом стварношћу понајпре), укључујући ту и самога себе, као и сâм чин приповедања. И тако већ две деценије. Не мислим да је списатељски „стаж” категорија која је у нужној корелацији са квалитетом дела неког писца, али исто тако сасвим сам убеђен да ће читалац, пре свега текстуално, бити брзо „убеђен” у аутентичност Басариног исмевања апсурда глобалног поретка у којем живимо, а потом и због чињенице да се аутор на исти начин опходио према сличним феноменима и пре двадесетак година. А догађаји који су се у међувремену дешавали и на глобалном и на нашем унутрашњем друштвенополитичком плану само су споља ојачавали нужност континуитета таквог Басариног писања, пружајући му свакодневно прегршти употребљиве „литерарне грађе”.

У овом контексту Басарино амбасадорско службовање на Кипру послужило му је као повод за настанак његовог најновијег романа Срце земље. Дакле, као што поднаслов овог дела каже, реч је о Студији о Ничеовом боравку на Кипру. (Мислим да не треба заборавити да се нагласи да је роман посвећен Зорану Ђинђићу и да та чињеница, по завршетку читања књиге, на њу саму баца још један сноп светлости.) Басара роман отвара њему тако драгом конвенцијом, овога пута не пронађеног рукописа, већ пронађене књиге (у једној кипарској књижари) анонимног аутора коју приповедач у ствари са енглеског преводи на српски језик. А повод је приређивачево убеђење да „многе редове у књизи данас може да напише само Србин. Или бар неко ко се тако представља.” Поред тога што је аутор књиге непознат, испоставља се и да издавачка кућа „Алфа Мега” из Буенос Ајреса, која је књигу објавила, такође не постоји у регистру издавача, те је тако мистерија њеног настанка потпуна и отвара се одмах питање: „Не скрипи ли нешто злокобно у самој структури стварности, у бајковитом ланцу узрок-последница-узрок који почиње да пуца, неопозиво раздвајајући приповедача, приповест и приповедано, свет и нашу представу о њему.” Али: „...нико не хаје за чињенице у овом времену у коме је непровереност оно најизвесније.”

А ако епохалне ствари (несумњиво) стоје тако, логично је што се пажња најпре аутора Срца земље, а потом и преводиоца/приређивача усмерила на Фридриха Ничеа и истраживање околности под којима се одиграо његов (виртуелни) вишемесечни боравак на Кипру. Логично и веома смислено стога што је избор баш овога филозофа за главног јунака романа отворио Басари широк простор за изношење приповедачевих ставова (најчешће кроз идентификацију са Ничеом), али и стварање читавог низа фигура за одстрел, тј. негативно-иронично одређивање према њима (Вагнер, Фројд, међународне хуманитарне и остале организације, немачки службеници и војници, енглески чиновници, турске уходе, итд.), што све скупа ствара за Басарино приповедање изузетно функционалну ситуацију амбивалентних парова, јер: „Не вреди бити чедан (читај: политички коректан — прим. М. В.) у роману, ако то већ ниси у животу.”

Али, вратимо се главном јунаку: Ниче је филозофска претходница, мисаони фундамент басаријанског погледа на стварност с обзиром на то да је он тај који још у другој половини 19. века проговара о нихилизму као суштинској одредници модерног доба чије социјално-историјске процесе и ситуације одређује као патолошко међустање у коме су крај и почетак једне културе измешани, и као оскудно време у коме су старе звезде избледеле а нове се још не могу видети. При том то патолошко међустање и оскудно време трају, ево, нешто мање од век и по, и крај им се не види, и зато је Ниче нашем писцу посебно занимљив. Поготово што и сам филозоф запада у такво „епохално” стање („Устројство света је такво: највеће слабости обузимају управо оне који су најјачи.”) услед, у басаријанској визији, филистарске завере о промени филозофовог идентитета, а коју спроводе Вагнер, његова жена, Лу Саломе, Фројд и Ничеова сестра Елизабета — паразите обузима паника кад организма-домаћина предуго нема. „Слабост” — чији су они симболи — „ће завладати светом хиљаду пута округлије него што је владала снага.” Биће то Ничеово пророчанство, које проналазимо у Срцу земље.

А да би се ова манично-параноична историја великог филозофа употпунила, Басара уводи још неколико горе наведеним сличних мотивских целина у приповедање, али ми се две од њих чине посебно важним и успелим. Прва се налази у поглављу под називом Диоскури: Стаљин и Ниче. Већ сама сличност по брковима — упућује нас Басара — довољно нам говори колико је овај пар близак: „...са историјске дистанце, јасно је да је Стаљин оваплоћење филозофије Фридриха Ничеа.” Стаљин је у ствари Ниче без слабости, Ниче који је прешао у православље и латио се стварања отвореног друштва, које ће се, за почетак, називати социјалистичким и биће затворено. На том путу „Стаљинов тајни мото је: Нема те патње која није душекорисна и нема тог задовољстава које није штетно. Оно што на Западу називају ’демократијом’ и ’либерализмом’ само је хедонизам инаугури-

сан у државну идеологију. Што је из основа погрешно. Ниче му даје за право. Натчовек, човек уопште, пред собом има два избора: или манастир или војска. Све остало је декаденција. Пропаст. Дегенерација. Па кад је тако, онда државу треба поделити на два дела: мегаманастир и на универзалну касарну.” И на такав начин, примећује приповедач, антихришћанством је хришћанство, у ствари, учвршћено, или барем ојачано и враћено с пута потпуне маргинализације.

Други мотив од посебне важности у Срцу земље је повест о Хурубима постојећим/непостојећим (у зависности од интерпретације) староседеоцима Кипра. Они су, пише Басарин Ниче који је са њима провео неко време, поносан нихилистички народ који се храбро одупирао и успео да сачува свој идентитет који се заснива на одсуству сваког видљивог идентитета. Они верују да жеља за знањем управо широм отвара врата сваковрсном незнању. О Богу мисле овако: „Можда Бог и постоји. Али веровање и неверовање, то није за нас. Ми смо једноставни људи. Све што нас интересује јесу пацови и корњаче (Које једу, прим. М. В.) ...ништа више не очекујемо од живота.” Хуруби никада не лажу и никада се не претварају, спремни су да убију једино када неко одбије њихов позив за ручак, па зато након свега Ниче констатује: „Тако ми Бога, нема бољих ничеанаца од Хуруба.” Нешто касније у роману приповедач у неком старом часопису налази белешку о томе како једно амазонско племе, фрапантно слично Хурубима, поима настанак и нестанак света: људе је Велики Отац начинио од срца земље (мистични елемент кроз који просијавају суптилне енергије виших сфера) и удахнуо им живот; демон Supau који је то видео желео је да уради исто па од мало блата створи људе-дивље-вепрове. Творац држи Земљу у једној руци, па када се умори премешта је у другу. Због грехова људи Земља временом постаје све тежа, и онда повремено Творац откида по комад Земље и баца га у помрчину; сваки пут када тако учини неки народ или нека земља нестану у помрчини.

Када се одмах из овога приповедач запита: „Куда се, на пример, денуло 10.887 км² територије Србије, питам!” и иронично одговори: „Нема тог комада земље. Ни трага од њега. Уауа (Творац) га је откинуо као крајак хлеба. Дао га њанганима (људима-дивљим-вепровима). Или је, можда, крајак појео зли Supau?” — парабола бива сасвим откривена и Басара нас директно упућује на аналогију између Срба и споменутих племена. На овом месту ћемо се вратити на по свету с почетка текста и на дословно свакодневни кошмар који још увек живимо и за који верујем да га ни сам Басара није могао претпоставити (барем не у толикој мери) у тренуцима док је писао Срце земље. Али независно од тога, реченице попут ове: „Да није заглушујуће буке која допире из концертних дворана, свако би могао да чује језиву шкрипу распадања” у спреси са бираним цитатима као што је овај Шопенхауеров: „Што један човек више напада будућим поко-

љењима, другим речима човечанству уопште, то се више отуђује од својих савременика”, уз већ стандардни Басарин хумор, иронију, гротеску и фантастику, комбинацију фотографија и текста, творе од Срца земље једну од најамбициознијих реализованих књижевних творевина Светислава Басаре, која у себи уједињује како дневну актуелност, тако и универзалност, схваћену у најбољем маниру овог писца. У сваком случају, без обзира на то што је горе наведени инвентар стилских средстава и тема стандардно присутан у свим Басариним књигама, овога пута, у оваквом добром тематско-структуралном распореду, пред нама је књига која ће с разлогом бити радо читана и сада и у времену које је пред нама.

Младен ВЕСКОВИЋ

НЕ/ПРОЛАЗНИ СВЕТ ДЕТИЊСТВА

Ранко Рисојевић, Први свијет, ДИП Матица српска, Нови Сад 2003

Мото нове књиге Ранка Рисојевића, Први свијет, садржи и њен наслов, али и поетичко одређење. Реч је о стиховима Томаса Стерна Елиота: „Други одједи / живе у башти. Да пођемо? / Брзо, рече птица, нађите их, нађите их, / тамо иза угла. Кроз прву капију, / у наш први свијет, да ли да их слиједимо, / дроздову обману? У наш први свијет”. Ових шест стихова, истргнутих из једног од Четири квартета, о Бернт Нортону, дати су у преводу Татјане Лозановски. Према преводу песника Ивана В. Лалића, у другом делу другог стиха, уместо поћи налази се глагол следити. Дакле: „Други одједи / пребивају у врту. Да их следимо?” Ова, наизглед, ситница, логична је, јер реч је о праћењу онога што одјекује, а што измиче брзо, готово неухватљиво. Песник прати одјеке као лет птица, и за њом се, по елиотовском узору, отискује у један свет који је, истовремено, и далек и близак, „време прошло и време будуће / Шта је могло бити и шта било је / Указује на исти крај, увек присутан” (чувени Елиотови стихови, којима се први део наведеног квартета завршава).

Следи цитат из Рисојевићеве песме Даждевњака: „Гдје се то кријеш, необични створе, / у набацаним сликама првог свијета / који као олтар обилазим, чистим, / и браним од свијета у пролазу!” Овде је, по мом уверењу, есенција Рисојевићеве књиге Први свијет. Наш песник не узима, попут Елиота, птице као саговорнике, већ даждевњак, саламандера који живи у ватри а да у њој не изгори. Птице су, познато је, симболи небеског света, а Рисојевићу је, у овој књизи, важнији овоземаљски свет, конкретан, стваран, и није му, барем не примарно, пресудна симболика, јер ни када пише о змијама, па и о даждевњаку, не инсистира на њиховој симболици. Ни ја не инсистирам

рам на њој, иако је слутим у дубокој позадини. Управо знајући на каквој се све ватри калио дечак, лирски субјект из ове књиге, можемо ли рећи и песник лично, током ратног детињства и бурних догађаја из последње деценије распадања Југославије. „Људски род не може поднети превише стварности”, приметио је Елиот у поменутој поеми. Зато је и наш песник принуђен да заштити свог лирског јунака, „необичног створа”, од пролазног света.

Даждевњак, то биће ватре, скривен је међу „набацаним сликама првог свијета”. Какав је то свет? Само условно је први. Субјективизам песника дао му је примат над свим потоњим световима. То је свет детињства, свет који постоји још само у сећању, из кога га песник претаче у песме, и тако га чува од заборавља, од потпуног ишчезавања.

Повратак у завичај није више само обилазак родног места, а не може бити ни буквални повратак у детињство. „Ма шта постигао, ма шта постао / када се вратиш у дјетињство, / све једнако на тебе дјелује — / само оно што си био овдје важи”, признаје песник. Дакле, важније је оно што си био од онога што сада јеси. Повратак у детињство нова је провера, кад дечјим страховима не помажу искуства одраслих. Без обзира на све стечено и научено, ништа се не може изменити, тај први свет остаће онакав какав је био, али зато се од њега може још понешто научити. Сада смо тек свесни његове чистоте, непатворности, па нам руке и ноге дечака у блату нису прљаве, јесу мале и наизглед немоћне, али већ тада настоје да створе неки свој свет, свет који је други и друкчији у односу на онај који их окружује, свет који је, у ствари, њихов први свет. „Свет као воља и представа”, како би то приметио Шопенхауер. Али то није свет филозофа, чак ни свет песника, него уобичајени свет дечака који одрастају крај Уне, окружени познатим људима и пределима, природом и животињама; свет дечјих игара, одрастања, стално нових откривања и сазнавања. Ни њега сада, после тако велике дистанце, односно свести о песниковом повратку, не можемо прихватити дословно, имајући у виду да постоји несклад, ако не и стална супротстављеност, између унутрашњег света песника и света који га окружује. Иако нас реални свет подстиче на сећање, има уплив на писање, ипак, како то верује пољски песник Адам Загајевски, тек је унутрашњи свет „апсолутно краљевство поезије”.

„Набацане слике” у ствари су одабране слике „првог свијета”. Због субјективизма, оне су, несумњиво, чиста лирика, али и својеврсна песничка аутобиографија: од песниковог рођења до смрти појединих чланова песникове породице. Пуна контраста: светлости и таме (индикативне су песме Мајка у свјетлости и Мајка је изашла у ноћ), радосних и тужних тренутака, који се у песниковом сећању смењују као годишња доба, природно, спонтано, без патетике, без непотребног наглашавања једног, односно другог. Што не значи да је тиме ова лирика изгубила нешто од емотивности. Напротив: она је сва саткана

на њој. Филигрански прецизно, дозирана, исполирана, лирска поезија Ранка Рисојевића непрестано се обраћа емотивним доживљајима, најсуптилнијим осећањима, као што је љубав, али ниједног тренутка то није патетично и не запада у клише.

Уместо сентименталности и болећивости, које су врло честе када се теми детињства, прошлости уопште, враћа и обраћа, овде имамо повратак исконском, како би се прочистило, ослободило од конвенција садашњости, од свих банализација наше свакодневице. Отуда је то и повратак аристотеловском поимању стварања, не као какве доктрине мимезе, већ као открића (*heuresis*), изношења на видело истинског односа који већ на неки начин постоји у систему ствари. „Знам”, вели песник, „само толико да отворим и затворим врата према врту, прозор према небу, корице књиге према бескрају.”

Повратак у детињство је повратак у „блажено вријеме невиности”, када је све дозвољено и опроштено, али то је и „блажено вријеме с књигом у титравом свјетлу петролејке”. То је, истовремено, повратак у дом, отуда су неизбежни архетипи кућног прага и огњишта, отац и мајка. Сваки кутак родитељског дома, од тавана до подрума, представљао је, уз простор за живот, простор за игру, истраживање, чувао понеку тајну, слутео нешто необично. Па је, као такав, ушао најпре у успомене, а потом и у песму. „Сви они имају неку тајну, тамо у мраку.” Управо мрак је тај који им даје тајанственост, буди слутњу и страх. С одрастањем, „У црној ноћи тајанственој као тијело”, то је ново, друкчије узбуђење, откривање сопствене сексуалности, наговештај ероса у ноћи, на сламарици, у спаваоници, док шкрипе креветске опруге и буде се чула.

Први свет из позиције другог света није само састављен од лепог, него и од ружног, а све због чињенице да са постојеће удаљености и смеће, тј. „остаци свијета”, понекад представља богатство. „Уз помоћ тих предмета, одбаченог смећа, на тавану, снатрио сам о даљинама”, сећа се песник. Није било телевизије, нису се могли гледати филмови, па је о другом и друкчијем свету сведочио сваки необични предмет, страног или непознатог порекла. Први светови чак и моје генерације, а да не помињемо млађе и најмлађе, свакако су много удаљенији од овог Рисојевићевог света. Некад се више маштало и сањарило, а последњих деценија се највише детињства проводи уз ТВ и видео траке, односно компјутер и електронске симулације. Песници нове генерације не би могли да напишу овакве химне козјем млеку (јер пију превасходно млеко из тетрапака), првим ципелама (многи не знају шта су опанци и обојци), првом капуту, првом радију (јер ни свој хај-фај, ни свој ЦД плејер, ни свој мобилни телефон — не доживљавају као нешто изузетно, већ као саставни део свакодневице). Нису више ни поп ни прослава Ђурђевдана, нити неке друге славе, забрањени, нешто чиме су се страшила деца, па и одрасли, у она времена не мање религиозна, већ прописано и декларативно атеистичка.

Можда отуда ни код Рисојевића у успоменама из детињства нема призивања Бога, нема метафизике, чуда, све је дело природе и људских руку, тек ретка слика анђела, као малог детета. Песма Анђео у дворишту, не само због тога што је у њој такав мотив, једна је од најбољих песама у књизи, јер слуги колико говори „недохватна близина тамне даљине”. Потпуно у сагласности са концептом да дете разуме само оно што види, радује се светлости, а плаши мрака и сенки, радује се живима и познатом а страхује од непознатог и мртваца.

Нема сумње да би се Први свијет могао и требао читати у контексту претходних књига Ранка Рисојевића, песничких, пре свега, али и оних прозних, нарочито оних које су писане за децу и са тематиком из песничког детињства. Могле би се ове песме тумачити и у контексту савремене српске поезије, где се наш песник налази већ више од три и по деценије, а својом тринаестом песничком књигом не само да је увећао свој опус, него га је и крунисао једним аутентичним, целовитим, можда и најискренијим до сада рукописом, који, иако сведочи о носталгичном времену и помало идеализованим сликама из детињства, понекад задрхти, узбуђено, не и старачки, али и даље сигурно води песничку нит од разума ка срцу, из света пролазног у свет непролазних, готово архетипских слика.

Зоран ЂЕРИЋ

ОКРЊЕНИ МИТ

Исидора Секулић, Писма, приредио Радован Поповић, „Stylos”, Нови Сад 2004

У оквиру Сабраних дела Исидоре Секулић као четрнаеста књига појавила су се Исидорина Писма. Књигу је приредио Радован Поповић, а као уредници Сабраних дела потписани су Зоран Глушчевић и Марица Јосимчевић.

Ово је, ако се не варам, треће бављење Радована Поповића Исидором и њеним делом. Пре ове, објавио је књиге Исидорина бројаница (1979) и Мој круг кредом (1984). Дакле, Радован Поповић као приређивач тешко би се могао довести у сумњу. Али, да ли се могу довести у питање уредници који су „изнад” Радована Поповића? Наиме, после Напомене уредника та дилема се сама наметнула.

Задржаћу се само на првој реченици тих уредничких напомена: „Основно питање које се поставило приликом сређивања Исидориних писама јесте питање правописа.” На погрешно постављено питање тешко је дати разуман одговор. То не само да није основно питање, већ се то питање приликом приређивања писама и не поставља!

Јер, писма се доносе онако како су написана. Коначно, и сам Радован Поповић је неколико страница пре тих уредничких напомена написао: „Правопис и интерпункција остављени су онако како их је адресанткиња писала.”

Наравно да су и уредници дошли до тога да се писма штампају онако како су написана. („Зато је приређивач ове књиге господин Радован Поповић био потпуно у праву што је [у (?)] своју књигу Исидориних писама све њене текстове унео у оном облику, граматичко-синтаксичком и ортографском како су написани или, у одговарајућим случајевима, како су већ били објављени.”) Тек да се нешто пише.

Али, овако почете Напомене уредника стварају привид да су уредници Сабраних дела Исидоре Секулић читали књигу коју су уредили. Дакле, отворимо одмах карте: у овом приказу ћу покушати да покажем да уредници нису читали ову књигу. Јер, да су је читали, биле би избегнуте неке грешке, недоследност, па и неспретност.

Најпре да покушамо да одредимо каквом читаоцу је намењена ова књига. У зависности од тога ићи ће и објашњења испод писама. Ту је тешко говорити о некој доследности. Понекад се објашњавају и најобичније ствари. (На пример, у преписци између Младена Лесковца и Исидоре Секулић помиње се Летопис. Да ли је нужно у напомени испод писма написати да је то Летопис Матице српске? Ако то није очигледно, шта је онда?) Али зато се деси да читаве реченице исписане на италијанском или, пак, латинском језику, нису преведене. Са друге стране, опет, иста реч се преводи сваки пут кад се помене. Однос према читаоцу је или потцењивачки, или се тај читалац прецењује. Посебно је „увредљива” по читаоце (поред многобројних понављања) и употреба угластих заграда. Да ли је нужно у угластим заградама исписивати иза н. пр. да то значи: на пример? Или у угластим заградама довршавати име места, када је више него очигледно о којем је месту реч? Али, ни та „погрешка” се не исписује доследно.

Нужно је уједначити и основне податке о писцима, односно „описати” личност када се први пут појави у књизи. (Имам у виду стране 402 и 403 и појаву Жоржа Диамела.)

Ово још увек не доказује кључну тезу овог приказа — да уредници, после Радована Поповића, нису читали рукопис. Но, можда ће овај аргумент бити убедљивији. На 375-ој страни у фусноти број 522 пише: „Милан Ракић долази из Париза у Београд, на опоравак. Крајем јуна 1938. године позлило му је. Стигао је у Загреб 24. јуна, у санаторијум др Готлиба на Сребрњак, где је у поноћ умро.” Већ на следећој страни, фуснота 523, пише: „Милан Ракић, песник, умро је 30. јуна 1938. године.” Прво, зашто се сад „објашњава” да је Ракић песник, а друго откуд сад 30. јуни. (Узгред, Ракић је умро 30. јуна.)

Јасно је да је реч о штампарској грешци; но, иста таква грешка се већ догодила у књизи Мој круг кредом — видети стране 209 и 210.

Грубља је грешка што је писмо (од 29. априла 1913. године) упућено Тихомиру Остојићу „накнадно упућено” Васи Стајићу. То се лако да показати — преко имена жене. (Зна Радован Поповић да је Јелена жена Тихомира Остојића, а не Васе Стајића, но грешка се поткрала.) Ту бисмо сада могли поставити једно од основних питања приликом приређивања књига писама. Да ли је најсретнији начин на који је ова књига приређена? Наиме, Радован Поповић је писма поређао хронолошки. Да ли би било боље да су писма прво груписана по адресатима па тек онда хронолошки? Чини ми се да би књига добила на прегледности, а такве грешке (да се замени име адресата) теже би се догодиле.

Радован Поповић у предговору каже да је сачувано око хиљаду Исидориних писама. При крају тог предговора се нада да ће нека писма угледати светло дана уз мало више воље оних којима су упућена. Но, нека писма је — независно од воље оних којима су упућена — ипак пропустио да објави. Једно писмо упућено Светиславу Стефановићу (објављено у књизи Епистоларна биографија Светислава Стефановића) пропуштено је; но, већи је пропуст везан за она писма која је Радован Поповић већ објавио, а овде их је једноставно изгубио из вида. (У сваком случају их не помиње.) Ту мислим на два писма др Владимиру Алексићу упућена из Панчева. Оба та писма помиње Часлав Г. Ђорђевић у књизи Исидора у Панчеву, друго издање, Панчево, 2000. године. (Часлав Г. Ђорђевић уредно на 97-ој страни пише: „Један од Исидориних биографа, Радован Поповић је објавио два писма која је Исидора Секулић писала Владимиру Алексићу.”)

Скренућемо пажњу на још две грешке које су се провукле. Прва се тиче године рођења Светислава Стефановића. Он и Исидора Секулић били су исписници — дакле, и Стефановић је рођен 1877. године, а не 1874. године као што то пише у овој књизи. (Погрешну годину први је навео Вељко Петровић у „Станојевићевој енциклопедији”.) Друга грешка је последица „непрецизности”. У фусноти број 11, на страни 29 пише: „Остојић је написао монографију о Орфелину, коју је објавио 1923. године.” У овој књизи, пак, читамо да је Тихомир Остојић умро 1921. године. (Владимир Ђоровић је био тај који је нашао заостали Остојићев рукопис па је тако та књига угледала света 1923. године — парафразирам књижевног историчара Јована Грчића.)

Уредно је на крају књиге Радован Поповић пописао и имена адресата и институција у којима се та писма чувају. Чини ми се да су се ипак могли поштовати стандарди које је брижљиво — истина не увек — неговала библиотека „Документ” ИП Матице српске. Наиме, нужно је испод сваког писма донети сигнатуру, ако та сигнатура већ постоји.

У књизи се налази 620 писама Исидоре Секулић (у садржају испред сваког писма пише редни број — у књизи тих бројева изнад писма нема), уз предговор, напомене, адресате и већ поменуте Напо-

мене уредника, ту је и Животопис Исидоре Секулић. (Узгред, можда се могло у Животопису указати на то да се Исидора Секулић није удавала и да је Емил Стремнички био њена измишљотина. Крштеница Исидоре Секулић је, колико знам, до сада најмање два пута објављена и ту се јасно види да је остала госпођица, да не употребим неку, из њеног угла гледано, тежу реч. Како хуморно звучи њена реченица: „... нисам госпођица. Удовица сам дра медицине Емила Стремничког, има већ много година.”) Пред нама је у сваком случају једна обимом велика књига, која се не може читати два пута. Али, не због обима, већ због Исидоре Секулић која је тешка, претешка.

Коме је Исидора Секулић све писала? Набројаћемо само оне којима је најчешће писала: Тихомир Остојић, Светислав Цвијановић, Милан Ђурчин, Милан Грол, Светислав Петровић, Марко Ристић, Васа Стајић, Младен Лесковац, Живан Милисавец... Писма упућена њој, и уопште писма до којих би дошла (очева писма, на пример), Исидора је уништавала... (Поред писама ових људи са којима се дописивала знамо да је уништила и једно писмо Владислава Петковића Dis-a.) По њеним речима, једино није уништила два писма Живана Милисавца. Али, о том потом.

Интересантно је и када је коме писала. Могуће је да нису сачувана сва писма — али писама Милану Гролу после Другог светског рата нема. Рат се још није завршио — април је 1945. године — а већ у писму Младену Лесковцу Исидора поздравља Стајића и другарицу — не супругу, жену или госпођу као што је пре поздрављала — већ другарицу! (Већ у јануару те године у писму Васи Стајићу користи нову терминологију.) Пише још на једном месту да ће и она да „зада ударац старом режиму”. Уместо у Лондон иде да гледа децу како граде пругу... (Мада 1946. године једина, у Политици, помиње Божић, те јој је митрополит писмом захвалио.)

Укупно расположење, па отуда и понашање Исидоре Секулић често зависи од временских прилика. Сама каже: „У зиму се прва укучим, у лето се прва запалим.” У Берлин би да иде јер је чула да се тамо добро ложи!

Но, оно што је морбидно у читавој тој причи о њој јесте понос због тога што је болесна! У писму Васи Стајићу крајње озбиљно пише: „Ако сте Ви, драги Господине, били акутно болесни, немојте се гордити: и ја сам. Можда Вам се и приближујем — и клинички грип, или такозвани грип, дохватио је и марамицу плућну, и ја, после седам недеља боловања, још болујем. Радим, излазим кад треба, али температуре су ту, разни симптоми су ту.” Зар неко сме бити болеснији од ње? Ретка су писма у којима се не жали на болест, или како сама каже: „Али, то је моја симфонија, моје варијације, на строго узевши, исту тему.” На другом месту каже: „Болесна сам одувјек, па ми је начин живота према томе.” Врхунац је ипак њено питање: „Како болују Холанђани?”

Оно што такође замара у овој преписци је Исидорина припрема за смрт. „Ја мислим да је глупља од мене иначе су апсолутно све шансе на њеној страни” — бележи Исидора о смрти, које се очито није плашила. Узгред, живела је 81 годину, а за смрт се спремила последњих тридесетак. (У томе јој је, колико ми је познато, једини прави такмац Вељко Петровић, који је умро 1967, а слутио је смрт још 1913. године!)

Затим, има се осећај као да једва чека да је неко повреди; као да ужива у свађи, у томе да се наљути за сва времена. Стиче се утисак да је, у одређеним ситуацијама, све може повредити. Отмена је у свађи — као да се гледа у огледалу док се свађа и ужива у свакој речи. Жестока је свађа са Милисавцем, толико жестока да чак ни два његова писма није уништила. А шта је учинио Милисавац, тада уредник Летописа Матице српске? Да ли на корицама или у садржају (пошто је у питању био ситнији прилог) није донео њено име. „Кад сте у садржини исписали сва разноразна имена сарадника, а мене изоставили, дакле простачку и злу провокацију извели...” пише Исидора. Очито је сујета нагризала мит о скромности. Тај „акт подлости” доживела је као заверу против ње.

Али, оно што јој се мора признати и што је уистину за поштовање је та њена жеља да ником не остане дужна и што је такође интересантно — не жели хонораре унапред. (Чини ми се да је једино Марко Малетин успео да је убеди да прими хонорар раније!) Једино се она буну што је хонорар велик — „зашто сте ми послали онолико грдан хонорар” пише Јулију Бенешу 6. септембра 1918. године. Не пристаје на тако велик хонорар — хоће да јој се то заведе као дуговање! Ту се Исидора указује као беспрекорно чиста.

Прича о скромности Исидоре Секулић је, видели смо, прилично спорна. Јесте то хипертрофирана скромност, али скромност којом се хвалише; инсистирање на томе да је само радник у својој ћелији... све то замара. Па и тај поглед вредног радника је застрашујући: „Кад човек не може да ради, треба да се бар мучи, иначе није оправдано што је још жив.”

Волела је да буде члан („а кад ћу постати члан Матичин” пита Малетина), а онда се дурила, напуштала то своје „чланство”, да би после неколико месеци потписивала акта као секретар или председник оног удружења чији је „престала” да буде члан... Остале су забележене примедбе на њеним оставкама које су указивале на то да су сви знали да је то тренутно расположење и да ће то проћи. И најчешће је тако и било.

Ретка су писма у којима имамо тренутке усхићења. Једно од тих писама је оно од 20. децембра 1918. године упућено Јулију Бенешу. Задовољна је, између осталог, јер је у садржају Савременика видела да је међу новелистима највише штампана!

Али, ако занемаримо сву ту њену хировитост; вечито незадовољство; причу о тешком животу и исту песму коју варира кроз читав низ писама; морамо рећи да страх, истински страх, осећамо пред њеним писмом сину Младена Лесковца, Владимиру. Ту ипак може да се прочита да су неке везе са животом покидане; делује тако стармало у читавој тој причи — поза коју је заузимала читавог живота овде као да је прешла у укоченост. Има нечег уистину страшног у том њеном покушају да се приближи тринаестогодишњем дечаку, да да̑ неки савет...

О савременицима ће донети тек понеку реченицу. У пола реченице ће описати моћ Павла Поповића, непопустљивост Иве Андрића... Неповољно ће писати о Лази Костићу као човеку, исто тако и о глагољивости Десанке Максимовић, о недостатку унутрашњег живота код Јована Дучића... Посебно неповољно ће, наравно у писмима, писати о Милети Јакшићу као песнику.

Ту ипак морамо застати. Открићу због чега волим да читам туђа писма. Волим тај „вишак значења”, ту истину која се понекад (ако се не гледа кроз кључаоницу) и не види. Знали смо да је Исидора Секулић о Милети Јакшићу писала афирмативно, али сада знамо да је писала супротно својим уверењима, јер се осећала дужном Васи Стајићу, који јој је помогао крајем Другог светског рата... (А Милета Јакшић, који је умро 1935. године, био је под заштитом Васе Стајића.)

Читава ова прича (о помањкању слуха за поезију Милете Јакшића и писању лажи) добија на тежини кад се присетимо да смо из ових писама сазнали да је Исидора Секулић ценила поезију Драгољуба Филиповића.

Наслов овом тексту отуда се сâм наметнуо — не окруњени мит, већ окрњени мит.

Миливој НЕНИН

ТЕХНОЛОГИЈА СУБЈЕКТИВНОСТИ

Мишел Фуко, Херменеутика субјекта. Предавања на Колеж де Франсу 1981—1982, превели Милица Козић и Бранко Ракић, „Светови”, Нови Сад 2003

Цела антика била је грешка.

Мишел Фуко

Предавања Мишела Фукоа из 1982. године посвећена су херменеутици сопства. Избегавајући апстрактност теоријских формулација, Фуко анализира тему сопства у односу према скупинама делања која су у позној антици припадале теми „бриге о себи”. Испитивање фи-

лозофских принципа у контексту различитих делања, баца више света, из једног необичног угла, на авантуру звану западна филозофија. Различите праксе које спадају у круг „бриге о себи” имале су великог удела у настанку модерне субјективности, те су предавања Мишела Фукоа усмерена управо на ту неуралгичну тачку западњачке мисли. Значај аутора, чији се стваралачки опус у већој мери оцртао унутар хоризонта нашег језика и важност теме, допринели су да објављивање ове књиге у нашој култури буде заиста драгоцен догађај.

„Бригу о себи” Фуко посматра у распону од осам векова, од Сократа до Григорија из Нисе: „Хришћански аскетизам, као и античка филозофија, стаје под заставу бриге о себи и обавезу самосазнања претвара у један од елемената те бриге.” Старање о себи није престало да буде основно начело за обележавање филозофског става током трајања грчке и римске културе (а имало је своје обрасце и у византијској култури, што Фуко посебно не разматра). „Брига о себи” уквирала је начело „спознај самог себе”, поставши подлогом богатом скупу појмова, пракси, начина постојања и форми егзистенције, али је у модерни доспела у подређен положај у односу на принцип самосазнања. Фуко држи да су хришћанство и модерно друштво све теме и кодове моралне крутости утемељили на моралу не-егиотизма, док су они сами створени унутар пејзажа који је обележен обавезом старања о себи. Додуше, постоји и далеко значајнији моменат. Картезијанство је филозофски реквалификовало начело „спознај самог себе”, док је насупрот томе дисквалификовало начело старања о себи. Оно што Фуко назива „картезијанским моментом” има сасвим одређен приступ очишћена као форми свести, где је филозофски приступ очишћена од било какве сумње. „Картезијански моменат” је успоставио важење једне филозофске традиције, утемељивши се у једну од могућности њеног поимања и развоја, истакнувши моменат самоспознаје.

Фуко разграничава важења појма „филозофије” од појма „духовности”. Филозофија је форма мишљења која се пита о томе шта субјекту допушта да се приближи истини, док је духовност искуство нужних преображаја да би се приступило истини. Духовност обухвата скуп трагања, пракси и искустава (чишћење, аскеза, одрицање) који представљају не за сам субјект сазнања, него за целокупно субјектово биће, цену коју треба да плати да би се приближило истини. У субјекту не може бити истине без његовог целовитог преображаја. У читавој антици (код питагорејаца, Платона, стоика, киника, епикурејаца, неоплатониста, итд.), филозофска тема (како досећи истину) и питање духовности (какве су промене у бићу неопходне да би се она достигла) нису се раздвајале. Историја истине, сматра Фуко, ушла је у модерно доба онога тренутка када је прихваћено да само сазнање отвара пут истини. Расцеп филозофије и духовности није био потпун а ни дефинитиван. Однос филозофије и духовности добио је на снази то-

ком 19. века, да би био дисквалификован, критички проматран, или пак величан. У филозофијама Хегела, Шопенхауера, Ничеа, Шпенглера, Хусерла, Хајдегера, одређена структура духовности настоји да сједини чин и услове сазнања са променама у самом бићу субјекта. Фуко сматра да је то, на крају крајева, једини смисао Феноменологије духа и у томе не грешни нимало.

Фукова анализа почиње сократским дијалогом Алкибијад, где је нужност старања о себи повезана са вршењем власти. Статусно преимућство се посредством бриге о себи преображава у управљање другима. У Алкибијаду, сопство је дефинисано као објект старања о себи, а циљ је нешто сасвим друго — држава: „Држава посредује однос себе према себи, те сопство може да буде како објект тако циљ.” „Бавити се собом” значи упутити се на скуп пракси, од гимнастичких до војних вежби, које упућују на будност, уредност и издржљивост. Практике сопства током првих векова наше ере добијају другачији карактер, пошто прате спецификацију услова истинитости. Истина обухвата мноштво пракси и моралних услова, а духовност посредством бриге о себи постаје целовита припрема субјекта за истину.

И пракса испитивања савести, као важан облик духовности, везана је уз одређене облике делања. Код стоика, пракса преиспитивања савести, по први пут, јавља се у два различита вида, у јутарњем и вечерњем, те не испитујемо само шта је учињено, већ и оно што ће бити учињено. У моралном преиспитивању јавља се и случај самоделања у коме постоји вежба окренута будућности као таквој. У поставци преиспитивања савести, где размишљамо о свему што смо учинили током дана и где о томе треба да судимо на сопственом суду, већ се сусрећемо са типом истраге, веома блиском хришћанском 12. веку, односно са типом када покајање добија правну форму, пошто исповедање и признање имплицира ретроспективно формулисање свега што ће бити подвргнуто суду покајничког трибунала. Додуше, испитивање које дефинише Сенека, разликује се од онога које ће допрети из хришћанског испитивања савести. Сенекине „грешке” јесу грешке водича савести који није ваљано употребио свој моралистички инструментариј. Испитивање савести Сенекиног типа подлеже пре административној него правосудној техници, будући да укључује вежбу, искушавање, инспекцију, све са циљем да се одговори на питање: Јесам ли успео да постанем етички субјект истине? Субјект истине неповратно запада у дискурс моћи и покорности.

Генеза субјективности посредством различитог скупа пракси блиско је повезана са етиком доминације. Однос према себи ствара *intervallum* (Сенека) између активности које врши и онога што га чини субјектом датих активности. „Етичка дистанца” настала из оснажене субјективности, помаже етичком субјекту да се не осети лишен свега што би му околности одузеле, усмеравајући га да испуњава само оно што је садржано у функцији. Култура сопства ствара једну етику до-

минације, владања и супериорности сопства над самим собом, те се тај однос моћи садржан у субјективности примењује испрва на себи. Лични статус и јавна функција, иако нису стриктно одвојени једно од другог, не подударају се више с пуним правом, као што је то било у доба атинске аристократије. Може се рећи да етички субјект, управо стога што је и постао субјект, не подудара се више са својом улогом. Епоха субјективности је зато, у етичком смислу, епоха колизија и неусклађености.

У античкој мисли почев од хеленистичког периода и периода царства, стварно се појмило као прилика за самопробавање и самоискушавање, а у грчком свету и њеним карактеристичним околностима свет је био током целе епохе корелатив *techné*. Облик објективности својствен Западу оформио се када су свет разматрали и њиме манипулисали посредством технике, док се облик западњачке субјективности оформио на супротан начин. Западњачка субјективност оформила се онога тренутка када је *bios* изгубио значење које је дуго имао у грчкој мисли (био корелатив *techné*), да би постао вид самоискушавања, сматра Фуко.

Поставку да је живот искушење Фуко посматра из два угла. Као искушење да себе спознајемо, испитујемо, откривамо и у правом светлу показујемо, затим као искушење да су свет и *bios* вежба где се формирамо и преображавамо идући ка спасењу или сопственом савршенству (значајна трансформација у односу на грчко схватање где *bios* треба да буде предмет рационалне и схватљиве вештине). За западњачку филозофију постављен је тако велики проблем: Како свет може да буде предмет сазнања а и место искушења субјекта, како може да постоји субјект сазнања који свет узима за предмет кроз *techné* и субјект самоискушавања који исти тај свет узима за место искушавања? На тај изазов одговара дело које изражава сам врх филозофије Запада, Хегелова Феноменологија духа, сматра Фуко. За Хегела је људска повест дело духа који себе схвата, а дух који изнова схвата ово схватање (дијалектика самосазнања и духовности) дух је вишег степена, зато што претходни облик чини предметом сопствене свести. Самосазнање „нагриза” сопствени оквир духовности стављајући повест у погон.

Фукоов „окрет” ка Хегелу, произашао је из преокретања Хајдегерове перспективе сагледавања. Да владање технике придаје свету форму објективности, несумњиво је хајдегеријанска идеја, али идеја која у прекиду односа технике и света види рађање субјективности, посредно представља рестаурацију хегелијанског погледа у структуралистичком дискурсу. Додуше, повест за Фукоа нема крајњи смисао, па ни генеза субјективности није повесно уиграна. Субјективност је настала из прекида у односу техничког, практичног и света, посредством техника које су имале припремну функцију у сазнању истине. Односи снага и узурпација моћи неће се поновити у древним облицима, него вазда у новим и другачијим.

Тему бриге, на свој начин, искористили су у филозофији 20. века Мартин Хајдегер и Јан Паточка (иначе својеврсни антиподи на заједничком тлу Хусерловог наслеђа). За Хајдегера, брига је егзистенцијално онтолошки темељни феномен и егзистенцијално онтолошки темељ самог откривања истине. Конкретна обрада питања о смислу бивствовања води интерпретацији времена као хоризонта сваког разумевања, до временитости као смисла бриге. У Бивствовању и времену Хајдегер напушта темељ метафизичке подвојености, за рачун једног, како мисли, изворнијег виђења и процењивања. Јан Паточка, филозоф грађанске културе „иза гвоздене завесе“, у „бризи о души“ види енергију европског хуманизма у добу које у највећој мери почива на затирању највиших европских вредности. Европски принцип слободе настао је из бриге о души, а метафизика као постављање питања темељи се на етичком становишту бриге (Паточка). „Брига о души“ постала је једна од значајних проблемских тема у приступу филозофији и то у доба када је брига сведена на примање информације, на огољен информатички образац и на истину као доминантну информацију која протежира једну праксу. Хајдегерово учење Фуко узима као полазиште и зато сваку хуманистичку интонирану „бригу о души“ може сагледати у складу са праксама које афицира. Међутим, Хусерлова Криза европских наука, која је довела до описа света живота у потпуној колонизованости техничким и научним матрицама, где хуманистичка рационалност таји набоје моћи, представља једну од трајних инспирација Мишела Фукоа. Зато и хуманистичко становиште Јана Паточке анализа Мишела Фукоа значајно надилази у смеру пропитивања улоге моћи (разуме се, тиме оно није изгубило на вредности и значају).

Историја филозофије без сумње још није завршена и не постоји опасност да она дефинитивно буде написана, поготово када се питање њене унутрашње артикулисаности садржаја постави из перспективе клиског односа на коме почива садашње мерило истинитости. Фуко је далеко од тога да те принципе повесно уигра, тј. да објасни развој свести борбом сазнања и духовности (субјективности и супстанције), већ се његов метод пре може упоредити са парадигматичним предметом постмодерне — калеидоскопом (Хабермас). Различита делања кристалишу нове форме и односе, понекад парадоксалне или сасвим бизарне. Односи и релације који се при том успостављају јединствени су, баш као кристализујући призори у дечијем калеидоскопу. Испитивање појмова уз одређене облике делања баца једно другачије светло на формацију коју називамо повест филозофије, те ми сао салетиља овог приказа, може бити схваћена у том контексту. Уколико су праксе субјективности доспеле из антике у крајњем заиста довеле до модерне субјективности — Фукоов поглед на античко наслеђе не може бити благонаклон.

Срђан ДАМЊАНОВИЋ

НЕКОЛИКО НАПОМЕНА

Летопис Матице српске је саборно место српске књижевности и културе. Током свог дугог живота, од 1824. године, наш часопис је то понекад био врло изразито, понекад мање уочљиво, али увек довољно јасно и крајње постојано. Идеална програмска оријентација Летописа подразумева превасходну усмереност ка књижевном, али и уметничком, научном и филозофском стваралаштву врхунске вредности. У часопису треба да буду презентовани ствараоци свих поетичких опредељења, разноликих идејних ставова и културолошких позиција, те разноврсних генерацијских припадности, а свима њима најмањи заједнички садржалац треба да представља висока вредност стваралачких резултата до којих су дошли. У том смислу Летопис ваља да функционише као једна обухватна антологија српске књижевности која се континуирано, из месеца у месец, обелодањује и нуди читаоцима на проверу.

У животу Летописа Матице српске, који траје већ пуних 180 година, јасно се указује да он није био и да не треба ни да буде часопис поетичке ускогрудости, револуционарних претензија и котеријашких очијукања. Уредништво часописа сматра својом примарном обавезом да пружи адекватан простор за артикулацију свега што у књижевности вреди. Објављивање у Летопису већ само по себи представља релевантну књижевну чињеницу, па такав став додатно обавезује Уредништво да свестраним увидом и пажљиво успостављеним поретком вредности учини да укупна слика српске књижевности, али и њених релација са другим националним књижевностима, буде што садржајнија и тачнија. И да, у мери својих стваралачких потенцијала, а они нису мали, српска књижевност допринесе конституисању укупног амбијента опште књижевности која превазилази границе језика и нација.

Присећајући се својевремених програмских декларација Богдана Поповића, можемо рећи да би Летопис Матице српске требало не само да буде поуздан и објективан регистратор, него и дискретан и ненаметљив регулатор српских књижевних збивања. Такву мисију Летопис не жели да остварује другачије него уз пуно поштовање ауторских

пројеката и одговарајућег вредносног домета. Подразумева се да Уредништво не заступа све што у часопису буде речено него, пре свега, сматра да изнесени књижевни облици, ставови и вредности заслужују да буду легитимисани као релевантне чињенице достојне озбиљних критичких провера.

На почетку свога мандата нова Редакција Летописа Матице српске жели да ода пуно признање претходној Редакцији, њеном главном и одговорном уреднику Славку Гордићу, те уредницима Војиславу Карановићу, Владимиру Копицлу, Милици Мићић Димовској, Саши Радојчићу и Селимиру Радуловићу, истичући колико су они учинили да, у веома осетљивом и тешком тренутку друштвене и политичке кризе, па и ратних страдања у земљи и окружењу, у периоду од 1992. до 2004. године, часопис не само редовно излази него и да буде веома читан, утицајан и подстицајан чинилац српског књижевног и културног живота. Нова Редакција ће настојати да очува досегнуте вредности и многе предности досадашњег уређивачког концепта, а ако томе дода и неке нове квалитете од значаја за српску књижевност и културу, онда ће плодносна мисија Летописа Матице српске не само бити очувана него и на нов начин истакнута. Све то, дакако, може бити учињено само окупљањем пре свега сарадника који, у овом тренутку, имају много тога релевантног да кажу, и то сарадника у широком распону од угледних имена наше културе и дугогодишњих градитеља и приложника часописа па до сасвим младих и непознатих аутора. Захваљујући стваралачком потенцијалу којим српска култура располаже, уверени смо да ће Летопис Матице српске у будућности не само верно репродуковати тренутно стање књижевних и културних чињеница него и подстицати њихове промене у знаку богаћења изражајних могућности и проширења укупне вредносне скале. Ако се начело саборности покаже са свим својим предностима, онда не треба сумњати у нове успехе часописа чије трајање и мисија представљају лепо упозорење да у српској култури, тако обележеној дисконтинуираним развојем, могу да се остваре и необични, импресивни континуитети. Сто осамдесет година живота Летописа Матице српске обавезују нас на поштовање начела толеранције и његову мудру уградњу у саме темеље данашње српске књижевности и културе.

Уредништво

ДАВИД АЛБАХАРИ, рођен 1948. у Пећи. Пише приповетке, романе и преводи с енглеског, приредио више антологија приповедака. Објављене књиге: Породично време, 1973; Судија Димитријевић, 1978; Обичне приче, 1978; Опис смрти, 1982; Фрас у шупи, 1984; Једноставност, 1988; Цинк, 1988; Пелерина, 1993; Кратка књига, 1993; Укрштене приче, 1994; Изабране приче, 1994; Снежни човек, 1995; Мамац, 1996; Мрак, 1997; Преписивање света, 1997; Геџ и Мајер, 1998; Необичне приче, 1999; Светски путник, 2001; Најлепше приче Давида Албахарија, 2001; Други језик, 2003; Терет, 2004.

ТОМИСЛАВ БЕКИЋ, рођен 1935. у Новом Саду. Бави се историјом немачке књижевности, компаративним истраживањима веза и односа немачке и српске књижевности, као и превођењем с немачког (С. Фројд, К. Јунг, А. Адлер, Ф. Бабингер, Т. Ман и др.). Објављене књиге: Томас Ман у нашој књижевној критици, 1987; Немачка књижевност 2 (коаутор), 1987; Germanoslavica — прилози проучавању узјамних културних и књижевних веза између наше и немачке културе I, 2001, II, 2003; Аница Савић-Ребац као посредник између српске и немачке културе, 2004.

ПРЕДРАГ БЈЕЛОШЕВИЋ, рођен 1953. у Бањалуци. Пише поезију и преводи с руског. Књиге песама: Горка слад, 1977; Лице са затиљка, 1979; Il linguaggio del silenzio, 1983; Решетка и сан, 1985; Из међупростора, 1989; Рз Брзотрз и чачкалица Софија (песме за децу), 1990; Говор, тишина, 1995; Водена кошуља (изабране песме), 1996; Тужни принц (лирска бајка), 2000; У страху од свјетлости, 2001.

МЛАДЕН ВЕСКОВИЋ, рођен 1971. у Земуну. Пише књижевну критику и есеје. Објављена књига: Размештање фигура, 2003.

ВАСИЛИ ВИЦАКСИ, амбасадор Грчке, члан Московске и Индијске академије наука, председник Грчког удружења преводилаца књижевних дела. Објављивао радове на више светских језика. Есеј Три пута ка спознаји у старој хеленској филозофији Вицакси је прочитао марта 2004. године на свечаности коју је приредио градоначелник

Атине поводом додељивања награда промотерима грчке књижевности у свету. (М. З.)

МИРО ВУКСАНОВИЋ, рођен 1944. у Крњој Јели (Горња Мора-ча). Управник је Библиотеке Матице српске и потпредседник Матице српске. Пише прозу, поезију и есеје. Објавио је књиге: Клетва Пека Перкова, роман, 1977, 1978; Горске очи, приповетке, 1982; Немушти језик, записи о змијама, 1984; Вучји трагови, записи о вуковима, 1987; Градишта, роман, 1989; Тамооци, поеме и коментари, 1992; Морачник, поеме, 1994; Далеко било, мозаички роман у 446 урокљивих слика, 1995; Семол гора, азбучни роман у 878 прича о ријечима, 2000, 2001; Точило, каме(р)ни роман у 33 реченице, 2001; Кућни круг, роман у концентричном сну, 2003.

СРЂАН ДАМЊАНОВИЋ, рођен 1968. у Новом Саду. Професор филозофије, пише филозофске и текстове из теорије уметности, објављује у периодици.

ЈОВАН ДЕЛИЋ, рођен 1949. у Борковићима, Црна Гора. Пише књижевну критику и есеје. Објављене књиге: Критичареви парадокси, 1980; Српски надреализам и роман, 1980; Пјесник „Патетике ума” (о пјесништву Павла Поповића), 1983; Традиција и Вук Стефановић Караџић, 1990; Хазарска призма — тумачење прозе Милорада Павића, 1991; Књижевни погледи Данила Киша, 1995; Кроз прозу Данила Киша, 1997.

СЕРГЕЈ ДОВЛАТОВ (Уфа, Русија, 1941 — Њујорк, 1990). Познати руски прозни писац, од 1978. живео у САД. Најзначајнија дела: Кофер, Странкиња, Робијашка зона, Компромис, Наши, Занат, Филијала, Спомен-музеј и др.

ЗОРАН ЂЕРИЋ, рођен 1960. у Бачком Добром Пољу. Пише поезију, књижевну критику и студије, приредио више песничких антологија. Књиге песама: Талог, 1983; Зглоб, 1985; Унутрашња обележја, 1991; Под старом липом, 1993; Одушак, 1994; Аз бо виде — азбучне молитве, 2002. Студије и критике: Сестра — књига о инцесту, 1992; Ватрено крштење, 1995; Море и мраморје — дневник путовања по Апулији, 2000; Анђели носталгије — поезија Данила Киша и Владимира Набокова, 2000; Данило Киш: ружа-песник-п/оглед, 2002.

МИЛИВОЈЕ ЗАГАЈАЦ, амбасадор у пензији, преводи есеје са грчког. Објавио три речника грчког језика и преводе грчких прозних писаца (С. Миривили, И. Венези, К. Асимакопуло).

ФРИДРИХ ЗЕНГЛЕ (FRIEDRICH SENGLER, 1909—1994), немачки историчар књижевности, књижевни теоретичар и критичар, био је је-

дан од најзначајнијих германиста у другој половини XX века. Главна дела: *Das historische Drama in Deutschland*, 1947; *Wieland. Leben, Werk, Welt*, 1949; *Biedermeierzeit I—III*, 1971—1980. (Т. Б.)

ДЕЈАН ИЛИЋ, рођен 1961. у Травнику. Пише поезију, преводи с италијанског. Књиге песама: *Фигуре*, 1995; *У боји без тона*, 1998; *Лисабон*, 2001; *Дувански пут*, 2003.

МИКИЦА ИЛИЋ, рођен 1972. у Сремској Митровици. Пише кратке приче и сатиру. Књига приповедака: *Западно-источни диван*, 2003.

ДРАГАН ЈОВАНОВИЋ ДАНИЛОВ, рођен 1960. у Пожеги. Пише поезију, прозу и есеје. Књиге песама: *Еухаристија*, 1990; *Пентаграм срца*, 1992; *Кућа Бахове музике*, 1993; *Живи пергамент*, 1993; *Европа под снегом*, 1995; *Дубока тишина*, 1996; *Пантокр(е)атор*, 1997; *Глава харфе*, 1998; *Алкохоли с југа*, 1999; *У ружином огледалу*, 2001; *Концерт за никог*, 2001; *Најлепше песме Драгана Јовановића Данилова*, 2002; *Хомер предграђа*, 2003. Роман: *Иконостас на крају света*, 1998. Књиге есеја: *Београдски поглед на свет*, 1991; *Срце океана*, 1999.

МИРОСЛАВ ЈОСИЋ ВИШЊИЋ, рођен 1946. у Стапару. Лексикограф, пише поезију и прозу. Књиге песама: *Азбука смеха*, 1966; *Осим света (за децу)*, 1978. Романи: *Чешка школа*, 1971; *Роман о смрти Галерије*, 1974; *Приступ у светлост*, 1975; *Одбрана и пропаст Бодрога у седам бурних годишњих доба*, 1990; *Приступ у кап и семе*, 1992; *Световно тројство*, 1996; *Приступ у починак*, 1999; *ТБЦ*, 2002; *Роман без романа*, 2004; *Док нас смрт не растави*, 2004. Књиге приповедака: *Лепа Јелена*, 1969; *Дванаест година*, 1977; *Квартет*, 1994; *Групни некролог и сличне приче*, 1995; *Нови годови*, 1998; *Најлепше приче Мирослава Јосића Вишњића*, 2002. Књиге есеја, разговора, текстова, записа и полемика: *Про/за 30*, 1982; *Моје бурне године*, 1993; *У другом кругу*, 1995; *Писац против Агенције*, 1997; *Дневник о Београду*, 2001; *Ратна пошта (пролеће '99, e-mail)*, 2003. Објавио речник *Азбучник придева у српској прози двадесетог века*, 1991, *Антологију српских приповедача XIX и XX века*, 1999, као и две књиге о сликару Коњовићу: *Речима по платну света*, 1978. и *Столеће Милана Коњовића*, 1998.

КАРЛ ЈОАХИМ КЛАСЕН (CARL JOACHIM CLASSEN), професор класичних наука на универзитетима у Гетингену и Оксфорду, као и на многим универзитетима широм света (Јужна Африка, Кина и др.). Уредник је чувеног часописа *Гномон* у Минхену и аутор бројних на-

учних публикација, посебно о софистима и римској реторици. Председник је Међународне федерације класичара (FIES) у оквиру Унеска.

КСЕНИЈА МАРИЦКИ ГАЂАНСКИ, рођена 1939. у Мартинцима, Срем. Проучава античку филозофију, лингвистику, историју и књижевност, савремену грчку народну и уметничку књижевност, као и савремену филозофију. Преводи с античког и савременог грчког, француског и немачког. Објављене књиге: Хеленска глотологија пре Аристотела, 1975; Платон о језику и сазнању, 1977; Разговор с временом, 1995; Историја наш сапутник. Античке и модерне теме, 1998; О миту и религији, 2003; Бура и снови, 2004. Приредила и превела: Платон, Писма (коаутор И. Гађански), 1971; Повратак поезији (коаутор Е. Скопете), 1977; Грчке бајке, 1978; Антологија савремене грчке поезије, 1978; Плутарх, Славни ликови антике I, II, 1978, 1987; Константин Кавафи, Песме, 1979; Одисеј Елити, Изабране песме (коаутор И. Гађански), 1980; Јорго Сефери, Митска историја и друге песме, 1981; Антологија новије грчке поезије (из Антологије поезије балканских земаља, књ. II), 1981; Аристотел, О песничкој уметности, 1982; Платон, Менексен, Филеб, Критија, 1983; Јани Рицо, Грчки профил (коаутор И. Гађански), 1983; Плутарх, Тесеј, 1987; Плутарх, Ромул, 1987; Васили Вицакси, Платон и Упанишаде, 1990; Поезија Солуна (коаутор И. Гађански), 1998; Васили Вицакси, Мисао и вера (коаутор И. Гађански), 2001; Насо Вајена, Варварске оде (коаутор И. Гађански), 2002; Константин Кавафи, 70 песама, (коаутор И. Гађански), 2003; Јорго Сефери, Гласови из камена, из снова (коаутор И. Гађански), 2003.

РАДМИЛА МЕЧАНИН, рођена 1953. у Котражи, Драгачево. Пише књижевну критику и преводи с руског (О. Фрејденберг, С. Соколов, В. Шаламов, В. Војнович, Е. Лимонов, А. Гуревич, А. Штејнберг, С. Довлатов, Ј. Мелетински, В. Иванов, Љ. Пољаков, М. Епштејн, В. Јерофејев).

МАРКО НЕДИЋ, рођен 1943. у месту Гајтан код Лесковца. Пише прозу, књижевну критику и есеје. Објављене књиге: Кућа у пољу, приповетке, 1970; Магија поетске прозе. Студија о Растку Петровићу, 1972; Нова критичка опредељења, 1973; Писци после II светског рата као критичари, 1975; Стара и нова проза. Огледи о српским прозаистима, 1988; Критика новог стила, 1993; Основа и прича — огледи о савременој српској прози, 2002.

МИЛИВОЈ НЕНИН, рођен 1956. у Локу, Шајкашка. Књижевни критичар и историчар. Објављене књиге: С-авети критике, с-окови поезије, 1990; Светислав Стефановић — претеча модернизма, 1993; С мером и без ње, 1993; Суочавања, 1999; Ствари које су прошле, 2003;

Стари лисац, 2003. Приредио: А дуња пукла (еротске народне песме), 1988; Мони де Були: „Крилато злато” и друге књиге, 1989; Владислав Петковић Дис: „Песме”, 1995; Епистоларна биографија Светислава Стефановића, 1995; Светислав Стефановић: „Песме”, 1997; Светислав Стефановић: „Погледи и покушаји”, 1997; Сретен Марић: „Огледи. О књижевности”, 1998; Илија Ивачковић: „О српским писцима”, 1998; Милан Ракић: „Песме”, 1998; Алекса Шантић: „Песме”, 1998; Сима Пандуровић: „У немирним сенкама”, 1999; Милош Црњански: „Лирика Итаке и све друге песме”, 2002; Душан Радовић: „Свако има неког”, 2002. У сарадњи са В. Гордић приредио Шекспировог Кориолана, 2000.

МАНФРЕД ОСТЕН (MANFRED OSTEN), рођен 1938. у Немачкој. Студирао права, филозофију, музикологију и књижевност, докторирао 1969. године. Последњих година се интензивно бави стваралаштвом Ј. В. Гетеа. Објавио књигу: Alexander von Humboldt. Über die Freiheit des Menschen, 1999. (Т. Б.)

ВАСА ПАВКОВИЋ, рођен 1953. у Панчеву. Пише поезију, прозу, есеје и књижевну критику. Књиге песама: Калеидоскоп, 1981; Опсесија, 1985; Телесна страст, 1989; Несигурност у тексту, 1994; Конверзија, 1994; Књига о ластавицама, 2000. Књиге прича: Монструм и друге фикције, 1989; Мачије очи, 1994; Хипнотисан, 1996; Божанске клопке, 2001; Последњи штићеник ноћи, 2001. Романи: Љубавнички декамерон, 1998; Месец јануар, 2002. Књиге есеја: Критички текстови, 1997; Дух модернизма, 2001. Књиге критика: Све стране света, 1991; Поглед на свет, 2002; Наш слатки стрип, 2003. Приредио је књиге: Речник поезије Милана Ракића, 1988; Шум Вавилона, критичко-поетска хрестоматија млађе српске поезије (коаутор М. Пантић), 1988; Сабране песме Милана Ђурчина, 1991; Коровњак, 1992; Тајно друштво, антологија младих српских приповедача, 1996; Београд, антологија прича, 1997.

МИЛИВОЈ СРЕБРО, рођен 1957. у Шумњацима код Гламоча. Пише есеје и књижевну критику, бави се српско-француским књижевним везама. Од 1990. живи и ради у Француској. Књиге есеја: Роман као поступак, 1985; Мали вавилонски листар, 1991. Приредио: Anthologie de la nouvelle serbe (1950—2000), 2003; Bibliographie de la littérature serbe en France 1945—2004 (Библиографија српске књижевности у Француској 1945—2004), двојезично издање, 2004.

МИРОЉУБ ТОДОРОВИЋ, рођен 1940. у Скопљу. Оснивач је и теоретичар сигнализма, српског неоавангардног стваралачког покрета и уредник Интернационалне ревије Сигнал. Пише поезију, есеје, дневничку и епистоларну прозу и бави се мултимедијалном уметно-

шћу. Књиге поезије: Планета, 1965; Сигнал, 1970; Киберно, 1970; Путовање у Звездалију, 1971; Свиња је одличан пливач, 1971; Степениште, 1971; Поклон-пакет, 1972; Наравно млеко пламен пчела, 1972; Тридесет сигналистичких песама, 1973; Гејак гланца гуљарке, 1974; Телезур за тракање, 1977; Инсект на слепоочници, 1978; Алгол, 1980; Текстум, 1981; Чорба од мозга, 1982; Chinese erotism, 1983; Нокаут, 1984; Дан на девичњаку, 1985; Заћутим језа језик језгро, 1986; Поново узјахујем Росинанта, 1987; Белоушка попије кишницу, 1988; Soupe de cerveau dans l'Europe de l'Est, 1988; Видов дан, 1989; Радосно рже Рзав, 1990; Трн му црвен и црн, 1991; Амбасадорска кибла, 1991; Сремски ћевап, 1991; Дишем. Говорим, 1992; Румен гуштер кишу претрчава, 1994; Стриптиз, 1994; Девичанска Византија, 1994; Гласна гаталинка, 1994; Испљувак олује, 1995; У цара Тројана козје уши, 1995; Смрдибуба, 1997; Звездана мистрија, 1998; Електрична столица, 1998; Рецепт за запаљење јетре, 1999; Азурни сан, 2000; Пуцањ у говно, 2001; Гори говор, 2002. Књиге есеја, полемика, дневничке и епистоларне прозе: Сигнализам, 1979; Штеп за шуминдере, 1984; Певци са Бајлон-сквера, 1986; Дневник авангарде, 1990; Ослобођени језик, 1992; Игра и имагинација, 1993; Хаос и Космос, 1994; Ка извору ствари, 1995; Планетарна култура, 1995; Жеђ граматологије, 1996; Signalism Yugoslav creative movement, 1998; Miscellanea, 2000; Тек што сам отворила пошту, 2000; Поетика сигнала, 2003; Токови неоавангарде, 2004. Књиге за децу: Миш у обданишту, 2001; Блесомер, 2003. Антологије: Сигналистичка поезија, 1971; Конкретна, визуелна и сигналистичка поезија, 1975; Mail Art — Mail Poetry, 1980.

ДРАГАН ХАМОВИЋ, рођен 1970. у Краљеву. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: Мракови, руге, 1992; Намештеник, 1994. Есеји: Сан Драгана Илића, 1990; Ствари овдашње, 1998; Песничке ствари, 1999; Последње и прво, 2003.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ